

YILDIZ
SARAYI
TBMM'ye
Bağlı
Mekânlar

Doç. Dr. İlona Baytar

YILDIZ
SARAYI
TBMM'ye
Bağlı
Mekânlar

Doç. Dr. İlona BAÇTAR

İstanbul-2025

Yıldız Sarayı TBMM'ye Bağlı Mekânlar

* Bu kitap TBMM yayını olup tüm hakları TBMM'ye aittir.

Yayın Sahibi

Numan KURTULMUŞ
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Yayın Koordinatörü

Hüseyin Kürşat KIRBIYIK
TBMM Genel Sekreteri

Yayın Yönetmeni

Ali ÖZTÜRK
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı

Editör

Dr. Halil İbrahim ERBAY

Metin ve Hazırlayan

Doç. Dr. İlona BAYTAR

Osmanlı Türkçesinden Çeviri

Dr. Fatih AKYÜZ
Üzeyir KARATAŞ

Grafik Tasarım

Eren Fahri ÖTÜNÇ

Fotoğraf

Ahmet Naim DANIŞOĞLU
İbrahim ÇAKIR

Düzeltili

Ruken ÇAKAN EVCEN

Teşekkür

İBB Atatürk Kütüphanesi
İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi
Milli Saraylar Daire Başkanlığı
Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı
Milli Savunma Üniversitesi Kütüphanesi
Salt Araştırma

Ali Şafak Özdemir
Birsen Özen Yılmaz
Güller Karahüseyin
Hatice Taşkın
İrfan Dağdelen
Mehmet Ali Güveli

Naciye Uçar
Nurcan Yazıcı Metin
Nurten Öztürk
Ömer Faruk Şerifoğlu
Ülkü Dilşad
Ünal Karıncalı
Yasemen Akçay

TBMM Basımevi - Aralık 2025

ISBN 978-625-6871-29-8 Baskı 500 Adet

İçindekiler

Kısaltmalar	4
Takdim	6
Giriş	8
Merkezîleşen İmparatorluğun Sarayı: Topkapı Sarayı	17
Sultan II. Abdülhamid ve Yıldız Sarayı	25
Yıldız Sarayı Yapıları	39
Yıldız Sarayı Birinci Avlu	45
Birinci Avlu Güney Yerleşke	46
Tamirhane-i Hümayun	50
Demirhane	74
Güvercinlik	82
Kütüphane	106
Müzehane	126
Rasathane	156
Çevre Yapılar	165
Karakol Binaları	168
Dış Karakol Binası (TBMM Başkanlık Ofisi)	171
Sonuç	190
Kaynakça	198
Resim Listesi	206
Dizin	210

Kısaltmalar

age	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen madde
agt.	: Adı geçen tez
A.R.H.M	: Ankara Resim ve Heykel Müzesi
a.y.	: Aynı yazar
bkz.	: Bakınız
BOA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DH. EUM.THR	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemı Evrakı
DH. MUİ	: Dahiliye, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
D.	: Defter
Ed.	: Editör
G.	: Görsel
H.	: Hicri
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
Haz.	: Hazırlayan
HH.	: Hazine-i Hassa
HH. EBA.	: Hazine-i Hassa Ebniye Ambarı Müdürlüğü
İ. DH.	: İrade-Dahiliye
İ. HUS.	: İrade-Hususi
İ. TAL.	: İrade-Taltifat
İÜK	: İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
K.T.V.K.K.	: Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu
M.	: Miladi
MF. MKT.	: Maarif Nezareti-Mektubi Kalemı
ML. EEM.	: Maliye Nezareti Emlak-ı Emriyye Müdüriyeti
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
No.	: Numara
Nr.	: Numara
PLK. p	: Plan Proje
R.	: Rumi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa numarası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TSM	: Topkapı Sarayı Müzesi
Vd.	: Ve diğeri
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. A.	: Yıldız Sadaret
Y. PRK. AZJ	: Yıldız Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. EŞA	: Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y. PRK. MF.	: Yıldız Maarif Nezareti Maruzatı
YTÜ	: Yıldız Teknik Üniversitesi

Takdim

Devlet geleneğinde saraylar, yönetim ve ikamet mekânı olarak işlev görmek yanı sıra, egemenliğin ve siyasi iradenin sembolü olmuştur. Cumhuriyetimizin ilanı ile birlikte bu yapılar, yeni dönemin ihtiyaçları ve tercihleri doğrultusunda çeşitli fonksiyonlar üstlenmiş; önemli bir kısmı müze kimliğiyle ziyarete açılmıştır. Bu dönüşüm, devlet ile millet arasındaki mesafenin yaklaşmasına ve tarihî mekânların giderek daha fazla kamusal hafızanın parçası hâline gelmesine imkân sağlamıştır.

Yıldız Sarayı, diğer birçok sarayla aynı idari ve müzeleşme çizgisini izlememiş, farklı dönemlerde çeşitli kurumlara tahsis edilmiştir. Tarih boyunca devletimizin farklı kurumlarına ev sahipliği yapan bu alan, bugün demokratik siyasal hayatımızın merkezi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile yeni bir anlam kazanmıştır. Meclisimizin burada varlık göstermesi, bir taraftan devlet geleneğinin sürekliliğini, diğer taraftan demokratik temsil ve millî irade kavramlarının derinliğini hatırlatan sembolik ve güçlü bir anlam taşımaktadır.

Elinizdeki çalışma, Türkiye Büyük Millet Meclisinin İstanbul Çalışma Ofisi olarak kullanılan Yıldız Sarayı Birinci Avlu'nun güneyini konu almaktadır. Yıldız Sarayı'nın daha az bilinen ve hakkında sınırlı bilgi bulunan bu kısmına odaklanarak hem mimari hem de idari hafızayı bir arada ele almaktadır. Bu yönüyle çalışmamız kurumsal hafıza, kamu yönetimi ve kültürel miras politikaları bakımından da yol gösterici nitelikte veriler sunmaktadır.

Sarayların geçmişin hatırasını, günümüzün kazanımlarını ve ortak gelecek tasavvurumuzu besleyen birer kültürel miras olduğuna inanıyorum. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, tarihî hafızayı koruyan ve gelecek kuşaklara aktaran bir kurum olma sorumluluğu çerçevesinde bu tür çalışmalar özel bir anlam taşımaktadır.

Yıldız Sarayı'na dair bu çalışma literatüre güçlü katkılar sunacak; araştırmacılar ve tüm ilgililer için kalıcı bir başvuru kaynağı olacaktır. Temennim, bu eserin bundan sonra yürütülecek koruma ve işlevlendirme süreçlerine ışık tutması ve Yıldız Sarayı'nın hem ülkemizde hem de uluslararası alanda daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamasıdır. Bu vesileyle kitabın yayımlanmasında emeği geçen tüm arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Numan KURTULMUŞ
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Giriş

Yönetim sistemi ile birebir ilintili ve devletin en üst düzeydeki temsil mekânları olan saraylar, monarşik ve otokratik yönetim biçimlerinde hükümdarlık sembolizmine göre şekillenir, içinde geliştikleri siyasi ve toplumsal yapıya bağlı olarak somut ve soyut anlamlar kazanırlar. Türk saraylarında görülen mekânsal yapı, devletin yönetim sistemi ve büyümesiyle orantılıdır. Her saray, onu ilk inşa ettiren kişinin beklentileri, görüşleri ve beğenileri ile şekillenirken zaman içinde farklı dönemlerin eklentileri ile gelişir ve bütünsel bir yapıya ulaşır.

Eski Türk saraylarını ve özellikle Anadolu Selçuklu saraylarını örnek alarak gelişen Osmanlı hükümdar saraylarının mimarisinde esas olan, merkezî bir noktada inşa edilmesidir. Kentin kalabalık merkezinden uzakta ancak en görünür noktada tasarlanan yapılar çoğunlukla suyla bütünleşir, yüksek duvarlar ardında padişahın ulaşılmazlığı üzerine kurulanırlar. Genellikle topografyaya uygun asimetric bir yerleşim üzerinde gelişen tasarım, geniş bahçeler içinde birbirinden bağımsız köşklerin oluşturduğu avlulu yapıları meydana getirir. Kamusal alandan mahreme doğru sıralanan yerleşim, aynı zamanda açıktan kapalığa doğru devam eden hiyerarşiyi mimari olarak da temsil eder. Nitekim Sultan II. Mehmed (Fatih) ile başlayan anıtsal saray mimarisi, tasarımı ile Osmanlı mimarisini şekillendirirken kendisinden sonra inşa edilecek saraylarda da kurgusunu devam ettirir. Söz konusu hiyerarşik yapının en önemli temsilcisi ise Topkapı Sarayı olur.

Bir kale-saray görünümündeki Topkapı Sarayı'nı kentten Sûr-i Sultânî ayırırken yapılaşma Bîrûn ve Enderûn adı verilen iç ve dış yerleşimden meydana gelir. Dolayısıyla mutlakliyetin şekillendirdiği, iç içe geçmiş imparatorluk protokolünün eşlik ettiği anlayış, yüzyıllar boyu tek başına Osmanlı sarayını temsil eder ancak 19. yüzyılda Tanzimat ile birlikte yoğun olarak hissedilen Batılı algıya yenik düşer ve dağınık yerleşim yerini tek parçalı anıtsal yapı tipine bırakmaya başlar. Tanzimat döneminin getirdiği yönetim biçimi ile karşılık bulan Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan saraylarında dış cephede uygulanan

vurucu Batı görselliğine karşın iç mekân tasarımında geleneksel dört eyvanlı yapının, devlet hiyerarşisine uygun yerleşimi devam ettirdiği görülür. Her ne kadar avlulu tasarım terk edilmiş gibi dursa da aslında açıktan kapalılığa doğru devam eden protokol, tek parçalı üç katlı tasarımında merdiven ve salonlar ile karşılık bulur.

Batılılaşmanın etkisi ile Osmanlı bezeme programında görülmeye başlayan Batılı motifler 19. yüzyıldan itibaren klasik dönem süslemelerin yerini alırken 1860'lardan itibaren oryantalizmin de etkisiyle çeşitlendiği görülür. Öyle ki barok ve rokoko kıvrımlar, ampir madalyonlar ile oryantalist etkili bezemeler birlikte kullanılmaya başlar. 19. yüzyılın son çeyreğinde Sultan II. Abdülhamid döneminde ise yapı türleri çeşitlenirken bezeme programında daha sade uygulamalara yer verildiği görülür. Özellikle büyük maliyetli geniş kütleli binalar yerine eğitim ve sağlık gibi sosyal işlevli yapıların inşası gündeme gelir ve daha mütevazı bir mimarının de benimsenmiş olduğu görülür. Öte taraftan Tanzimat döneminin görünürlük tercihi ile gündeme gelen şeffaf görünümlü saraylar; bu dönemde kamusal görünürlükten uzak kalmayı tercih eden Sultan II. Abdülhamid ile yeniden kalın duvarların ardında, sultanın saray merkezli yönetim anlayışı ile bütünleşerek sadece bir saray olmanın ötesine geçecektir.

Yıldız Sarayı, Fatih Sultan Mehmed ile başlayan ve Sultan Abdülmecid'e kadar devam edecek olan görünmeden görünen sultanı temsil eden Topkapı Sarayı ile benzer tasarım anlayışında olsa da Sultan II. Abdülhamid'in semboller aracılığı ile varlığını hissettirdiği bir sultanın sarayını temsil eder. Görünmeden gözetleyen sultanı Deringil şöyle ifade eder. "Padişah efsanesi, onun gücünü her yerde hazır ve nazır oluşunu aralıksız biçimde hatırlatacak bir simgeler sistemi aracılığı ile halkına yönlendirildi. Bu bağlamda II. Abdülhamid, II. Mahmud'dan önceki atalarının yöntemlerine geri dönmüşe benzer. Abdülhamid'in amacı, kendisinden önce hükmeden seleflerinin tersine, ama bir ölçüde atalarına benzer şekilde, âdeta görünmeksizin 'iktidar titreşimlerini' yaymaktır."¹

Bir av arazisi olan Yıldız'da yerleşim Sultan III. Selim ile başlar; II. Mahmud ve Abdülmecid ile devam eder. Sultan Abdülaziz'in bu bölgeye olan ilgisi kendisinden önceki sultanlardan daha fazladır. Ancak burada oluşan yapılaşma saray olarak ifade edilebilecek tasarım boyutuna ulaşmaz. Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişi ve ikametgâh olarak Dolmabahçe'yi tercih etmemesi Yıldız bölgesinin de kaderini değiştirir. Önce küçük mimari eklemeler ile başlayan yerleşim, farklı dönemlerdeki ilavelerle büyüyerek Sultan II. Abdülhamid ile son şeklini alır. Organik bir yapıya sahip olan Yıldız Sarayı, birbirinden ayrı ancak birbiriyle bağlantılı mekân kurgusuyla Topkapı Sarayı'nın 19. yüzyıl uzantısı

1 Selim Deringil, *The Well Protected Domains*, I.B. Tauris & Co, New York 1999; Nilay Özlü, *Toplumsal Tarih*, S. 206, (Şubat 2011), s. 3-4.

gibidir. Fatih Sultan Mehmed'in yönetim ve protokol esasları ile şekillenen Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi Yıldız Sarayı da Sultan Abdülhamid'in kişiliği ve devlet anlayışına uygun olarak organize edilir. Yaklaşık otuz üç yıl Osmanlı Devleti'ni temsil eden ve bir dönemi simgesel olarak ifade eden Yıldız Sarayı'nın kaderi, bu defa Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile yeniden değişecektir. Önce 31 Mart Vakası'nda yağmalanacak ardından "yeni sultanın" Sultan V. Mehmed'in (Reşad) ikametgâh olarak burayı tercih etmesi ile tasfiye sürecine girecektir. Sultan Reşad'ın ölümü ile başa geçen Sultan Vahdeddin her ne kadar yaşam alanı olarak Yıldız'ı seçmiş olsa da saray olarak Yıldız, hiçbir zaman Sultan Abdülhamid döneminde olduğu gibi bir güce ve teşkilata sahip olmayacaktır.

Sadece mimari yapısı değil içinde geçen yaşamın da çok katmanlı olduğu Yıldız Sarayı, saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı sürecinde Erkân-ı Harbiye Mektebine tahsis edilinceye kadar boş kalır. 1941-1946 yılları arasında silahlı kuvvetlerin farklı birimlerinin kullanımına verilir. 1946-1974'te Harp Akademilerine geçen saray, akademinin burayı boşaltmasından sonra 1974-1978'te Harp Akademileri Hizmet Bölüğünün korumasında boş olarak bırakılır (**Plan 5**). 1978 de Kültür Bakanlığına bağlanır ve bu tarihten sonra farklı kurumlara hizmet verir. Bu çalışmanın konusu olan ve sarayın Birinci Avlu'sunun güney bölümünde bulunan birkaç yapı da 2018 yılına kadar Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığına (MİT) tahsis edilir. (**Plan 6**)

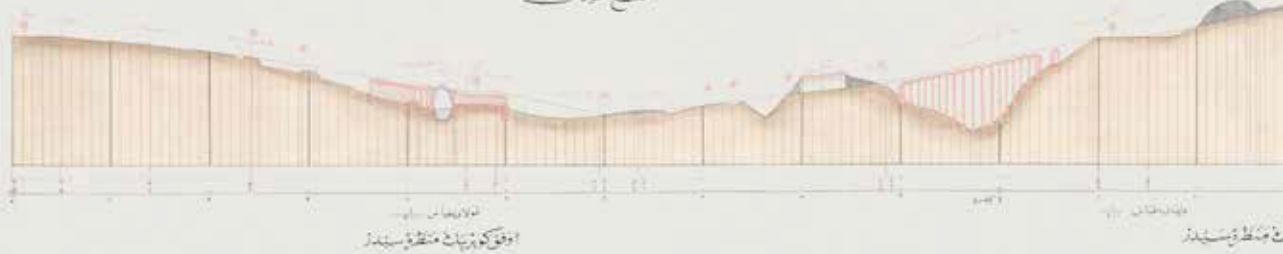
Kuşkusuz otuz üç yıl hükümdarlık etmesi ve bu süreçte yaşanan pek çok olay ve olguların günümüze kadar devam eden etkisi Sultan II. Abdülhamid'i en fazla tartışılan, Yıldız Sarayı'nı ise merak edilen konulardan biri hâline getirmiştir. Dolayısıyla en fazla çalışılan temalar arasında olmasına karşın söz konusu çalışmalar incelendiğinde birbirini tekrar eden bilgilere karşın özgün bilginin çok az olduğu dikkat çeker. Öte taraftan hem kapalı olan arşiv fonlarının hem de MİT tarafından kullanılan bölümlerin araştırmaya kapalı olması söz konusu çalışmaları etkilemiş olmalıdır.

Bu çalışma, en az araştırılmış ve hakkında çok az bilgi bulunan sarayın Birinci Avlu'sunun güney bölgesine odaklanır. Ancak yerleşkenin bütünlüğünü algılamak ve burada konu edilen binaların işlevlerini tespit edilebilmek adına dönemin siyasi ve sosyo-kültürel yapısı dikkate alınmış ve bölümler birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle tasarım anlayışı ile benzerliğinden dolayı Topkapı Sarayı referans olarak kullanılmıştır. Öte taraftan Yıldız Sarayı'nın mekânlarının ve işlevlerinin belirlenmesinde temel kaynak olarak Devlet Arşivlerinde bulunan BOA, PLK. p. 02944 no.lu sarayın gaz boruları haritası dikkate alınmıştır. (**Plan 2**) Söz konusu harita, sadece gaz borularının yerlerini göstermekle kalmaz aynı zamanda saray yerleşimi hakkında da önemli bilgiler içerir. Ayrıca Devlet Arşivlerinde farklı fonlarda yapılan araştırmalar ve İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan harita (**Plan 1**), plan, çizim ve fotoğraflar çalışmanın dayandığı birincil; hatıratlar, tezler ve makaleler ile yayımlanmış kitaplar araştırmanın ikincil kaynakları arasında yer alır.

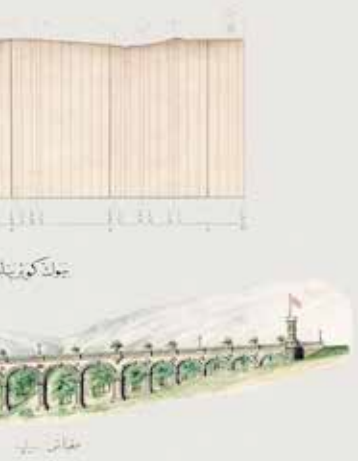
خريطة عوميسر

مقطع طولاني

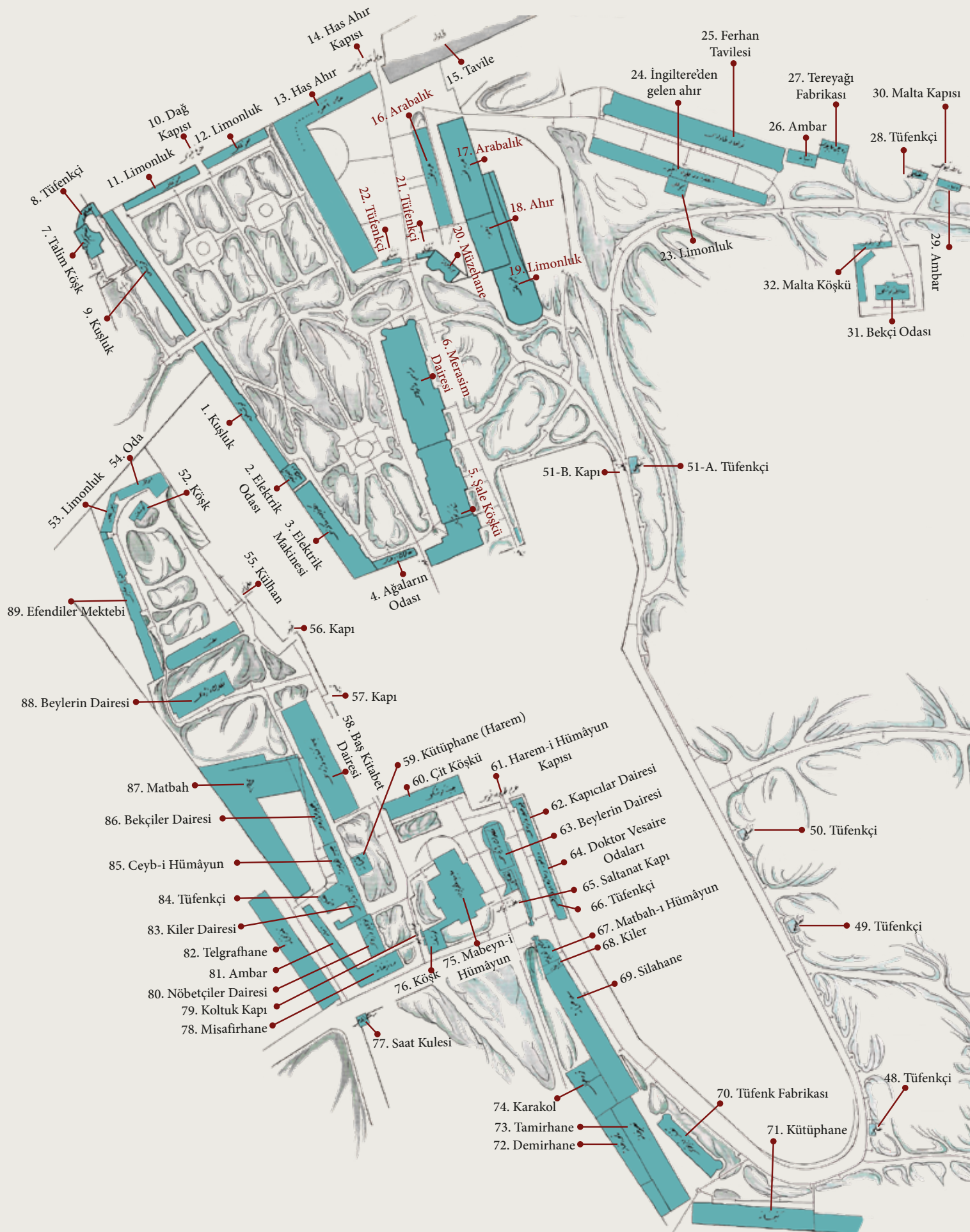
يَلْدِ سَرَايِ هُمَايُونِ بِحَسْبِكَ
اِنْشَاءً مِصْوَلاً لِّاَيِّ مَوْلَانَا
خَرِطَةُ عَمُومِيَّتِكَ

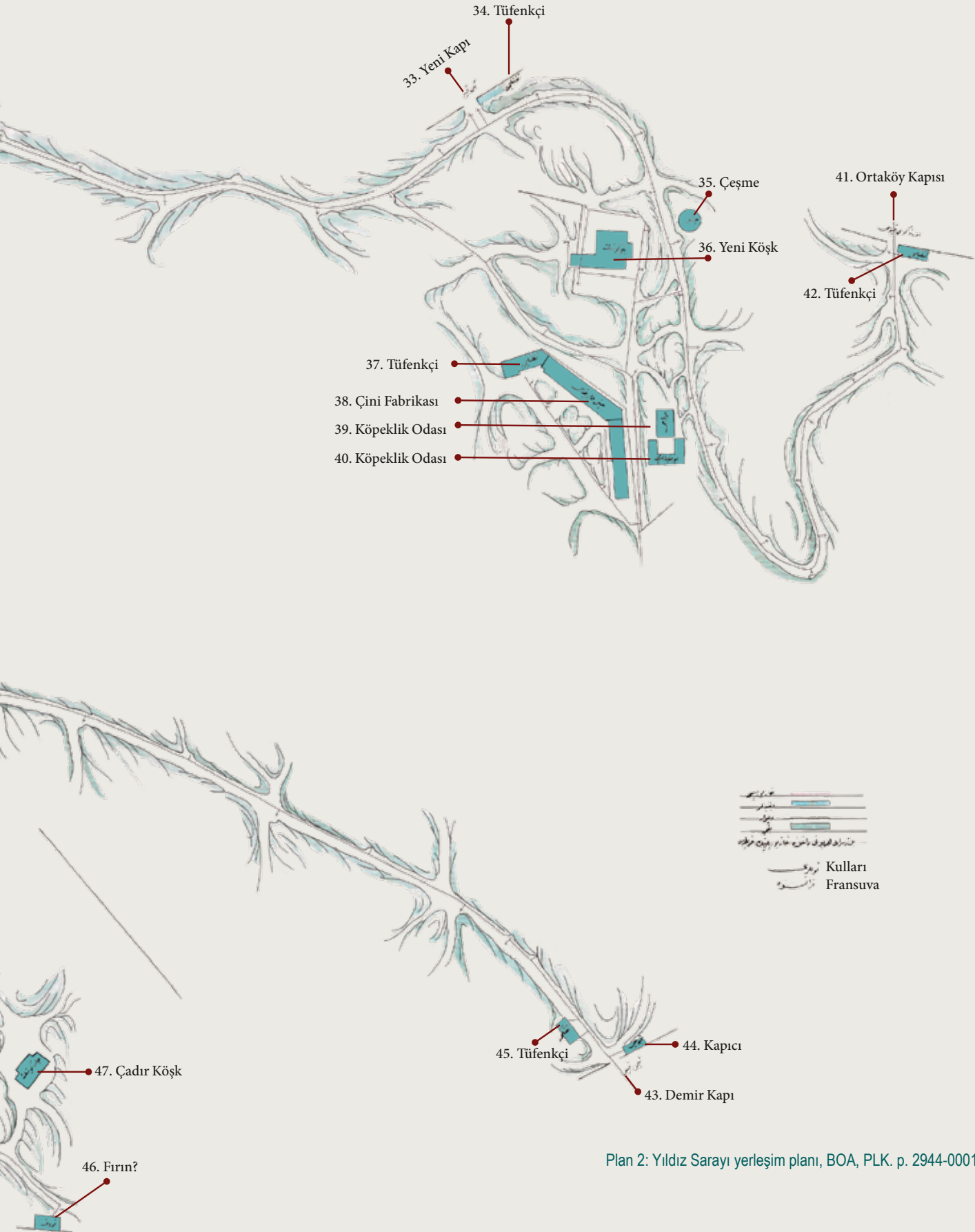

Bu kitap, uzun yıllar Dolmabahçe Sarayı'nda görev yaptıktan sonra çalışma mekânının değişmesi ve Yıldız Sarayı'nın güney bölümüne taşınma süreci ile başladı ve dört yıl süren bir araştırmanın sonucunda tamamlandı. Kuşkusuz ki uzun yıllar Tanzimat dönemini, döneme ait sarayları en ince ayrıntısına kadar öğrenmek, içinde olmak, her birini bütünsel olarak algılamak ve bunları Topkapı ve Yıldız sarayları ile birlikte okuyabilmek bu çalışmanın en büyük artısı oldu. Sarayın Birinci Avlu'sunda bulunan, bugün TBMM İstanbul Ofisi tarafından kullanılan yapıların mimarisinin ve dünden bugüne değişen fonksiyonlarının betimlenmesini amaçlarken Yıldız Sarayı yerleşkesinin de Osmanlı yapı gramerindeki yerine değinmek gerekiyordu. Bu anlamda araştırmanın en büyük yol göstericisi Yıldız'ın girift yapısı, kapalı yapıları ve keşfedilmeyi bekleyen cevapsız soruları oldu. Naçizane hedefimiz sözkonusu kitap çalışmasının mevcut çalışmalara bir katkı sağlaması, sonraki çalışmalara ise kaynak olmasıdır. Bu çalışmayı hazırlamamda destek olan başta Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanı Sayın Ali Öztürk'e ve her satırını okuyarak değerlendiren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Nurcan Yazıcı Metin'e teşekkür ederim.

Plan 1: Yıldız Sarayı Hümâyunu bahçesinde inşâsı mutasavver olan demiryolunun Harita-i Umumiyesidir, Yıldız Albümü, 93283-001-2

Plan 2: Yıldız Sarayı yerleşim planı, BOA, PLK. p. 2944-0001-2

Merkezîleşen İmparatorluğun Sarayı: Topkapı Sarayı

Mimari yapılar görünürlüğün en önemli temsil aracıdır. Banisinin varlığını meşrulaştırdığı gibi okunabilir de kılar. Bu bağlamda Osmanlı sarayları hem devletin idari merkezî hem de hükümdarın konutu olarak sahip oldukları çift yönlü fonksiyonunu mimari kabuğuyla var eder; aynı zamanda da devletin görsel olarak ideolojisini temsil eder. Nitekim Necipoğlu, Topkapı Sarayı özelinde yaptığı çalışmasında sarayın klasik dönem mimarisıyla dönemin siyasi söylemi arasındaki ilişkiyi de ortaya çıkarır.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yaptırdığı Eski Saray'da ikamet ederken Topkapı Sarayı'nın neden inşa edildiği ve neden Fatih'in yeni bir saraya ihtiyaç duyduğu sorusu; 19. yüzyılda Sultan Abdülmecid'in neden Dolmabahçe Sarayı'nı inşa ettirdiği ya da Sultan II. Abdülhamid'in tekrar Topkapı Sarayı'na dönmek yerine neden yeni bir yapılaşmaya gittiği sorusuyla aynı cevaplara sahip olmasa da birbirine benzer niteliktedir. Kuşkusuz devletin dönüm noktalarında inşa edilen saraylar banisi olan hükümdarın yönetim anlayışı ile ilintilidir.

15. yüzyılın ikinci yarısına ait Topkapı Sarayı, Yakın Doğu ve Akdeniz'in eski geleneklerini geliştiren bir mimari sürecin ürünü olarak inşa edilir. Siyasi düzende şehir toplumundan merkezî devlet sistemine geçişin sağlandığı, ülke sınırlarının genişlediği dönemle eş zamanlı olarak inşa edilen Topkapı Sarayı'nın mimari kurgusu, ki bunu 19. yüzyıla kadar koruyacaktır, devlet örgütünde işleyiş şeması tanımlanmış ve gelişmeye yönelik devlet an-

layışına göre programlanmış olduğu anlamına gelir.² Nitekim Osmanlı saray mimarisinin gelişimini takip edebilmek için Topkapı Sarayı'nın mimarisini okuyabilmek; dolayısıyla da sarayın banisi Fatih Sultan Mehmed'in idari sistemini bilmek gereklidir.

İstanbul'u fethederek yeni bir dönemin başlatıcısı olan Fatih Sultan Mehmed'in amacı merkeziyetçi bir devlet sistemi oluşturmaktır. Nitekim İstanbul'un fethinin ardından şehrin çevresini fethederek İstanbul'a bağlama çabasına girer ve planını hayata geçirmek üzere uzun soluklu seferlerine başlar. O esnada başkentte oturabileceği tek yapı Tekfur Sarayı'dır, Macar yazar Karóly Kós, sultanın fetihten sonra buraya yerleştiğinden söz eder.³ Bu esnada da Beyazıt'ta bugünkü İstanbul Üniversitesinin bulunduğu alanda bir saray inşa ettirir. Bu saray ilerleyen dönemlerde Eski Saray olarak anılacaktır. Sultanın fethin hemen ardından başladığı seferleri kara ve denizlerde devam eder ve sonunda Ege Denizi, Balkanlar, Anadolu ve Rumeli'de merkezî bir yönetim sağlamayı başarır. Osmanlı küçük bir devlet değil bir imparatorluk kimliğindedir artık ve sultanın kendisi de Balkanlar'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan imparatorluğun hükümdarıdır. Sadece "karanın" değil, kendisini çevreleyen "suyun" da hâkimi olan sultan, Sultanü'l-Berreyn ve Hakanü'l-Bahreyn (İki karanın ve iki denizin hükümdarı) olarak anılacaktır.⁴ Seferlerin ardından başkente dönen Sultan II. Mehmed, mutlak hükümdar olarak devletin Anadolu Selçukluları'ndan devraldığı yönetim sisteminde de değişiklikler yapar. Öncelikle saray teşrifatını düzenleyen hanedan yasasını ve devletin örgütlenme esaslarını *Fatih Kanunnamesi* ile resmîleştirir.⁵

Kanunname Osmanlı iç işleyişine de değişimler getirir. Kuşkusuz en önemli değişim; Divân-ı Hümayûn'un ve Enderûn'nun teşkilatlanması ile kul sisteminin benimsenmesi,⁶ nizam-ı âlem için kardeş katlinin kabulü ve haremın oluşturulmasıdır. Devletin ve sarayın kurumsallaşma çabasına işaret eden değişimler imparatorluğun genel bürokratik

2 Nadide Seçkin, *Topkapı Sarayının Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998, s. 1.

3 Karóly Kós, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, Kaynak Yayınları, I. Basım, İstanbul 2008, s. 122.

4 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 37.

5 Sözkonusu kanunname sonraları yapılan bazı değişikliklere rağmen öz olarak aynı kalan saray teşrifatı içinde önde gelen kişilerin ve herkesten "ayrı" sultanın hiyerarşik rolünü çok kesin bir biçimde belirler. Sultanın yeni merkezî yönetim anlayışını ve buyruklarını yansıtmak üzere birinci tekil şahıs ifadesiyle yazılmış ve Osmanlı tarihinde yürürlüğe konulmuş kendi türünün tek kapsamlı örneğidir.

6 Osmanlı bürokrasisinin de temelini oluşturacak olan bu sistem sarayda ve devlet hizmetinde görevlendirilmek üzere esir devşirmelerin yetiştirilmesi üzerine kuruludur. Fatih Sultan Mehmed etnik olarak karmaşık bir sosyal yapıya sahip olan Osmanlı devlet sisteminde ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplini temel prensipler olarak benimseyerek Enderûn'da saray kurallarına göre yetiyecek ve kendisine mutlak itaat edecek olan bir sınıf ortaya çıkarır. İlerleyen dönemlerde Enderûn benzeri bir sistem haremde de uygulanacak ve yine saray kültürü ile yetişen cariyelerle evlendirilerek kapıkulu adıyla bir sınıf ortaya çıkacaktır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, (İstanbul 1995), s. 185-187.

Topkapı Sarayı (15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s. 131)

yapısının temelini oluştururken aynı zamanda *Kanunname*, getirdiği teşrifat değişimi ile yeni inşa edilecek sarayın şekillenmesinde de temel rol oynayacaktır. Kurumsal yapının netleşmeye başladığı bu süreçte diğer taraftan sultanın kendisi de mutlak otorite hâline gelirken ulu ve yüce sultan imajını da vermeye başlar. Artık Fatih, askerî müzik (nevbet) çalındığında Selçuklular'a tabiliğini ve gaza için hazır olduğunu belirtmek için ayağa kalkan sultan değildir. Artık Fatih, yaşadığını ve tahtının tehdit altında olmadığını göstermek için haftada iki kez askerlerinin önüne çıkan sultan değildir. Daha az görünecek, mimari yapısının varlığı ile görünmeden, daha soyut bir imaja sahip olarak yönettiği tebaanın koruyucusu olacaktır.⁷

Eski Saray'ın yapımından altı yıl sonra inşasına başlanan Topkapı Sarayı (1459-1478) Osmanlı'nın imparatorluk imgesinin tanımlandığı dönemde inşa edilir (**G. 1**). Dolayısıyla gerek konumu gerekse mimari kurgusuyla Osmanlı sultanının en önemli temsil mekânıdır. Kentin kalabalık merkezinden uzak, iki tarafı deniz, üçüncüsü yüksek duvarlarla çevrili Yeni Saray; diğer özelliklerinin yanı sıra, padişahın ulaşılmazlığını sağlamak üzere tasarlanmıştır.⁸

⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalar için bkz. Gülrü Necipoğlu, *age.* s. 43-44.

⁸ *Age.*, s. 38.

Topkapı Sarayı Birinci Avlu, İBB Atatürk Kütüphanesi, Krt.006879

ve Bizans medeniyetlerinin hem de Türk-Moğol saray geleneğinin izlerini taşır. Bununla birlikte geniş bir araziye yerleştirilen köşkler ile de Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar uzanan Türk İslam mimari geleneğinin özelliklerini gösterir. Bu anlamda Topkapı Sarayı dışarıdan anıtsal, içeriden ise esnek görünümüyle hareketli bir etki uyandıran çadır kenti anımsatır. Bu esneklik; değişim ve ilavelere açık yapısıyla aynı yüzyıllarda inşa edilen Batı saraylarından farklıdır. Çağdaşı olan Edirne'deki Yeni Saray ve Kırım Hanlığı'nın idare merkezî olan Bahçesaray'daki Hansaray belli ölçülerde Hint-Moğol sarayları ile aynı yerleşim şemasını gösterir.¹⁰ Kuleli giriş kapısı ile Sûr-i Sultânî'nin inşası sarayı dış dünyadan izole eder. Savunmaya yönelik olmayan çevre duvarlar, sultanın güç ve egemenliğinin göstergesidir.¹¹ Hanedanlığın gücünün temsil edildiği saray; aynı zamanda yönetim merkezi, eğitim kurumu, padişah ailesi için bir konut işlevine de sahiptir. Bu da tek bir anıtın ezici dikeyliği ile değil karmaşık bir kurumsal örgütün göstergesi olan yapıların yayıldığı yatay düzlem ile iletilir¹² (G. 2-3).

¹⁰ Nicole Kançal Ferrari, "Topkapı Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Mimarlık*, (İstanbul 2015), s. 140-145.

¹¹ Gülru Necipoğlu, *age.*, s. 60.

¹² *Age.*, s. 20.

4

Bâb-ı Hümayun, Yıldız Albümleri 90763-0007

Devlet örgütünü oluşturan askerî, dinî ve ticari yapıların dışında tüm kurumların saraya bağlı olması Topkapı Sarayı'nı çeşitli devlet hizmetlerini ve istihdamını karşılayan yapıları içeren bir kale saray konumuna getirir. Topkapı Sarayı'nı kentten ayıran Sûr-i Sultânî ve Bâb-ı Hümayun dışında saraya bağlı işlev ve hizmet yapıları yer alır. Sarayın dış (bîrûn) örgütünün altyapısını oluşturan bu birimler devlet güdümlü üretim ve sanatçı kadrosunu barındıran Ehl-i Hiref kurumunun Nakkaşhanesi ve imparatorluğun birinci dereceden yapısı olan Ayasofya ile temsil edilir.¹³ Üç ana kapı ve avlular ile gelişen sarayda birinci avlu, duvarla kuşatılmış sarayı kente bağlayan, görkemli alayların başladığı ve bittiği yerdir. Dolayısıyla burası gündüzleri dışarı açılan, sarayın halk ile bağ kurduğu kamusal bir yapıya da dönüşür. Halk arasında Alay Meydanı olarak bilinen bu alana Bâb-ı Hümayun'dan geçilerek ulaşılır (G. 4). Bâb-ı Hümayun, Arz Odası'nda sultanla karşılaşmadan önce geçilmesi gereken ve kubbeli mekânlardan oluşan üç ana protokol kapısının birincisidir. Bu kapı, dışa açıklıktan sıkı bir kapalılığa doğru törensel bir ilerleyiş gerektirecek şekilde tasarlanmış olup Yeni Saray'ın üç ana avlusundan en büyüğü ve en kolay girilebi-

13 Deniz Esemenli, "Tanzimatın Sarayı Dolmabahçe", *MS Tarih Kültür Sanat Mimarlık*, S. 1, Milli Saraylar Yayınları, (İstanbul 1999), s. 50.

lenine açılır. Ziyaretçiler bir avludan ötekine geçişi kesinlikle belirleyen ve ilerideki kurallı yolculuğu önceden haber veren art arda dizilmiş anıtsal kapılardan geçerken, sarayın farklı avluları, bu törensel ilerleyişle birbirine bağlanıp, tutarlı bir bütünlük kazanır.¹⁴ Sürekli yeni yapıların eklenmesi ile dinamik bir yapıda olan Topkapı Sarayı, geleneksel modeli ile 19. yüzyılın son çeyreğinde Yıldız Sarayı'nda yeniden karşımıza çıkacaktır.

¹⁴ Gülru Necipoğlu, *age.*, s. 67.

Sultan II. Abdülhamid ve Yıldız Sarayı

1853 Kırım Savaşı ve 1856 Paris Antlaşması sonrası Avrupa'da farklı bir siyasi tablo ortaya çıkar. Yeni bir döneme de işaret eden bu tabloyla Batılı devletler arasında yeni ittifaklar kurulurken Osmanlı Devleti de sömürgeci faaliyetlerin daha fazla tehdidi altına girer ve kendince bir denge politikası uygulamaya başlar. Tanzimat dönemi olarak ifade edilen ve Sultan Abdülmecid ile Abdülaziz dönemlerini içeren bu yıllar, Sultan II. Abdülhamid'in şehzadelğine denk gelir.¹⁵ Amcası Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine kardeşi Veliaht V. Murad ile birlikte katılır. Bu gezi hiç kuşkusuz Şehzade Abdülhamid'in bakış açısının değişiminde önemli rol oynayacaktır. Nitekim hükümdarlık dönemi Osmanlı modernleşme tarihi açısından oldukça önemli gelişmelerle doludur. Osmanlı tarihinin en uzun süre tahtta kalan padişahlarından birisidir. Otuz üç yıl hükümdarlık etmesi, o yıllarda yaşanan hadiselerin bugünlere kadar devam eden etkisi ve pek çok kurumun temellerinin o yıllarda atılmış olması kuşkusuz Sultan II. Abdülhamid'i en çok adı anılan sultanlardan biri hâline getirir. Tahtta olduğu süre boyunca saray merkezli, şahsi otoritesinin hâkim olduğu yönetim anlayışı, kendisi ile Yıldız'ı özdeşleştirecektir.

¹⁵ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid'in Dış Siyaseti ve Uygulamaları", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, (Ed. Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, vd.), İstanbul Zaim Üniversitesi Yayınları, (İstanbul 2019), s. 115-126.

Şehzade Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahtın yeni varisi olarak yönetime geldiğinde Osmanlı Devleti siyasi açıdan, içte ve dışta oldukça karmaşık durumdadır. Dış siyasette Fransa ve İngiltere üzerine dayalı Tanzimat diplomasisi sona ermiştir. İçeride muhafazakârlar ile liberaller arasında büyük gerginlikler yaşanırken, devlet hazinesi 1875'te yaşanan mali iflasın içindedir. Avrupa kredisi ise kapanmıştır. Ayrıca ardı ardına yaşanan taht değişiklikleri de ülkedeki istikrarı altüst etmiştir. Dolayısıyla siyasi, askerî, idari anlamda pek çok sorunla eş zamanlı yüzleşen Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamid ile kendisine yeni çözüm yolları ararken, aynı dönemde de meşrutiyetin ilanı gündeme gelecektir. Meşrutiyet yönetiminin doğru bir karar olup olmadığı tartışmaları henüz sona ermeden 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin kabulü ile ilk Meşrutiyet Dönemi başlayacak, ancak kısa süre sonra patlak veren 93 Harbi ile meclis, Sultan II. Abdülhamid tarafından süresiz tatil edilecektir.

Batı modelli sivil bürokrasiden yana olan dengeleri saray lehine çeviren Sultan II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde bir üst yetki olarak ortaya çıkan Babıâli'yi saraya aktararak hükûmeti devreden çıkarır.¹⁶ Dolayısıyla Babıâli'de yapılması gereken işler artık saray tarafından takip edilecek, sultan son karar mercii olacak ve devlet buradan yönetilecektir. Nitekim saray başkâtibi Tahsin Paşa, Yıldız Sarayı'nın merkezî idari yapısı ile sultanın kişiliği arasında kurduğu ilişkiye şu sözler ile değinir:

Sultan Hamid kuvvetli bir merkeziyetçi idi. Mülki, askerî siyasi, dinî ve içtimai bütün mesaili Yıldız'da toplamıştı. İstibdat idaresinin icabatı tabiiyesinden olan bu sistem Sait Paşa'nın eseri himmetidir. (...) Nihayet iş o hâle gelmiştir ki, devlet mesailinin tamamen saraydan geçmesini, sarayın ıttılama vasıl olmadan hiç bir kararın ittihaz edilmemesini Sultan Hamid âdeta bir umde olarak kabul etmiştir. Artık her şey saraydan geçecek, her şey sarayda karar kılacak, herkes sarayı melce tanıyacaktı.¹⁷

Dolayısıyla saray yapılarının siyasi otoriteyle ilişkili olduğu dikkate alındığında Sultan II. Abdülhamid'in izlediği merkeziyetçi yönetim karşılığını Yıldız Sarayı yerleşkesinde bulacaktır. Öyle ki Tanzimat döneminin görünen sultan imajı bu dönemde görünmeyen sultana dönüşürken Yıldız Sarayı da Tanzimat sonrası inşa edilen saray yapılarının sonuncusu olur. İç avlular çevresinde sıralanan yapılar ile büyük bir kompleks hâline gelen saray, kapladığı alan ve farklı yapı tipleriyle "saraylaşma" kavramının ötesinde "kentleşme" kavramına daha yakındır.¹⁸

16 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 14-17.

17 Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 30.

18 Zafer Sağdıç, *Üç Osmanlı Sarayında İşlev ve Mimarlık Bağlantısı*, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 134.

Sarayın ve çevresindeki parkın içinde yer aldığı ve adını verdiği semt ile Yıldız, Galata Yarımadası'nın kuzeydoğu kesiminde Boğaziçi su yolunun başladığı yerdedir. Saray sahilinden başlayarak kuzeybatıya doğru yükselip sırt çizgisine kadar tüm yamacı kaplayan ve yaklaşık 500.000 m² yüzölçümlü bir bahçe ve koruluk içine yerleşmiş köşkler, yönetim, koruma, servis yapıları ve parklar bütününden oluşur.¹⁹ Dolmabahçe Sarayı gibi tek bir tasarıma bağlı olarak değil uzun bir zaman dilimi içinde eklemeler ile tamamlanmıştır.²⁰

Sarayın inşa edildiği bölge İstanbul'un iskâna geç açılmış yerlerinden biridir. Mimarlık tarihçisi Batur, Bizans döneminde ormanlık olduğu bilinen bu alanın saray arazisi ile ne kadar örtüştüğü kesin olarak bilinmese de Civankapucubaşı ile Kazancıoğlu bahçesi adını taşıyan bahçe ve korulukların büyük olasılıkla Yıldız Sarayı'nın arazisini içerdiğinden söz eder.²¹ Kanuni Sultan Süleyman döneminden (1520-1566) başlayarak padişahlar için av arazisi hâline gelen söz konusu bahçeler, Sultan I. Ahmed (1603-1617) ile saray bahçeleri arasına katılır.²² Bostancıbaşıların denetiminde iskân dışı olan bölgede bilinen ilk yerleşim Sultan III. Selim'in (1789-1807) annesi Mihrişah Sultan için bir kasır ve babası Sultan III. Mustafa adına bugün hâlen ayakta olan rokoko üsluplu çeşmeyi inşa ettirmesi ile başlar ki Hasbahçe'deki bu çeşme o dönemden günümüze ulaşan tek mimari eserdir (G. 5).

Sultan III. Selim Çeşmesi, Salt Araştırma

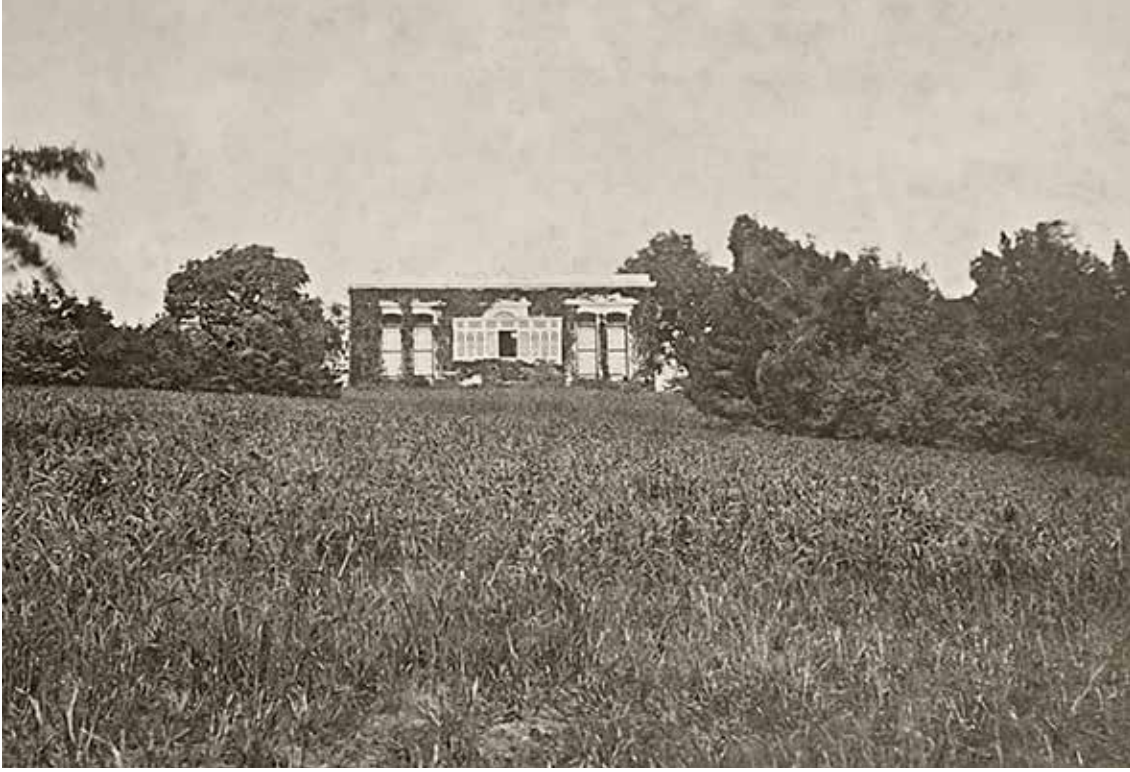
5

¹⁹ Afife Batur, "XIX. Yüzyıl İstanbul'unda İki Saray", *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, İsam ve İBB Kültür AŞ ortak yayını, (İstanbul 2015), s. 399.

²⁰ Afife Batur, "Yıldız Sarayı", *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, (Haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, (Kayseri 2011), s. 132.

²¹ *Age.*, s. 133.

²² Bülent Bilgin, "Yıldız Sarayı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (İstanbul 2013), s. 541-544; a.y. Türk Saray Mimarisinin Gelişimi Çerçevesinde Yıldız Sarayı, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

6

Çadır Köşkü, Yıldız Albümü, 90468-0008

Sultan II. Mahmud (1808-1839) da burada bir köşk inşa ettirir. Batur, “Yıldız” adı verilen bu köşkten dolayı bölgenin aynı adla anıldığından söz eder. Yeni kurulan modern ordunun (Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye) buradaki talimlerini izlemek için kullanılan köşk, Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) diğer kasırlar ile birlikte yıktırılır. 1842’de annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan kendisi için Kasr-ı Dilküşa adıyla yeni bir köşk yaptırır. Günümüzde Valide Sultan Köşkü olarak anılan yapının esasını bu binanın teşkil ettiği düşünülür.²³ Sultan Abdülaziz (1861-1876) ile yerleşim birimleri artmaya başlar. Bölgedeki mevcut yapıların onarımı gerçekleştirilir aynı zamanda da yeni kasırlar ve köşkler (Büyük Mabeyn Köşkü, Çit Kasrı, Malta ve Çadır köşkleri) inşa edilir²⁴ (G. 6-7). Bu dönem inşa edilen Mabeyn Binası, sonraki yıllarda devletin yönetim merkezî olacaktır.

Yıldız Sarayı bugünkü hâline Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde kavuşur. Merkezî bir devlet idaresini tercih eden sultan, evham derecesinde ihtiyatlı bir padişah’tır. Dolayısıyla tahta geçişinden kısa bir süre sonra ikametgâhını Dolmabahçe’den Yıldız’a

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. İlona Baytar, 19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezmi-Âlem, Cumhurbaşkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s. 115-116.

24 Bülent Bilgin, TDV İslam Ansiklopedisi, s. 541-544.

7

Büyük Mabeyn, Yıldız Albümü, 90479-0008

taşır. Batur, sultanın Yıldız'a taşınmasını Dolmabahçe Sarayı'nın fiziki yapısının siyasi krizlere açık olduğu düşüncesinde olmasına bağlar. Dolayısıyla tahta geçişinden kısa bir süre sonra kendi inisiyatifi ile geliştirebileceği bir yaşam alanını tercih edecektir. Nitekim sultanın taşınmasından hemen sonra yaşanan Ali Suavi Baskını, Sultan Abdülhamid'in taşınma kararını pekiştirmiş olmalıdır.²⁵ Georgeon ise saray değişimine farklı bir noktadan bakar ve sultanın Tanzimat ile bütünleşmiş Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılışını, Tanzimat'ı simgeleyen saray ve yönetimden kopuş olarak yorumlarken Midhat Paşa'nın azledilmesinin de bunun açık göstergesi olduğuna işaret eder.²⁶ Abdülhamid döneminin asker yazarlarından Yüzbaşı Osman Nuri ise sultanın buraya yerleşimini Yıldız'ın tepedeki konumu ve çevreye olan hâkimiyeti ile ilişkilendirir.²⁷

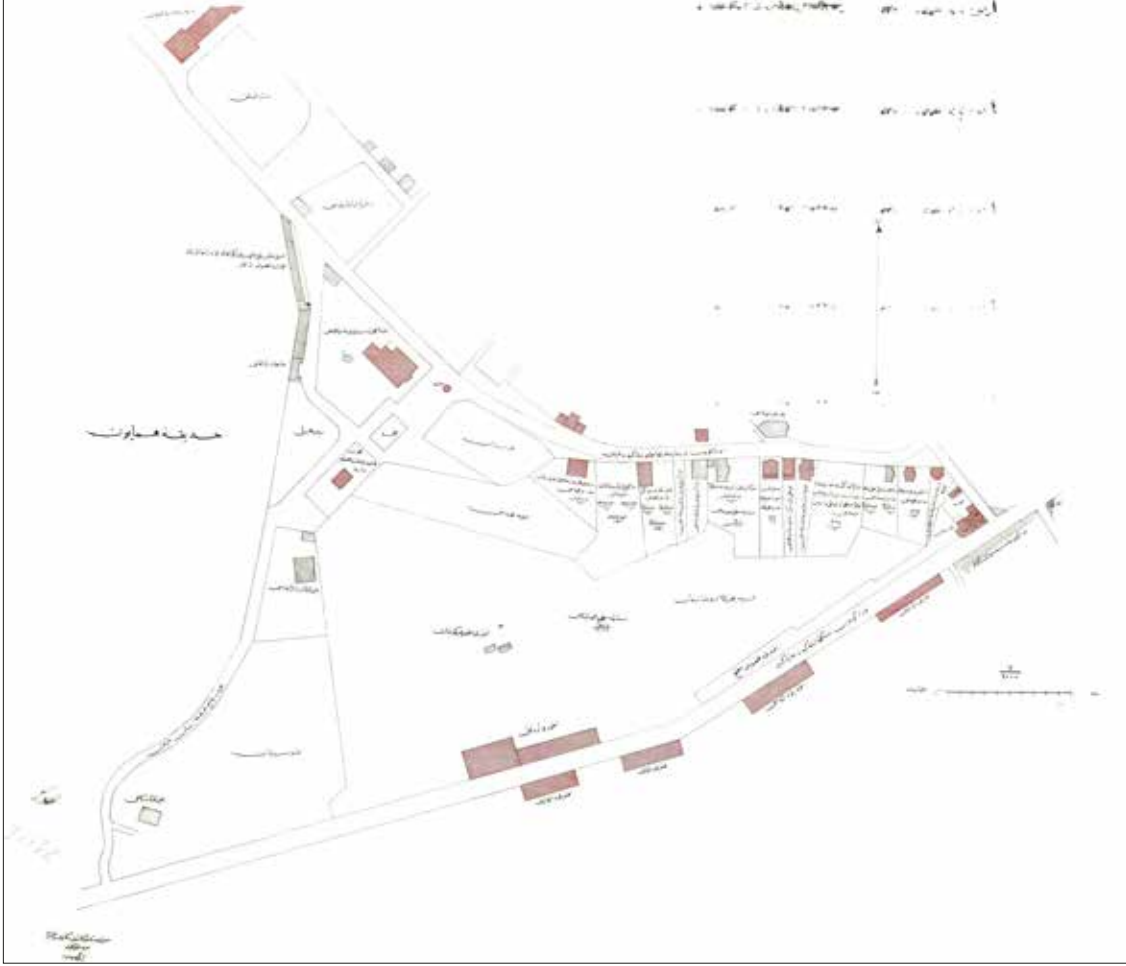
Söz konusu taşınma kararı, Yıldız bölgesinin kaderini değiştirir. Civardaki özel mülklerden alımlar yapılarak dış bahçe genişletilir²⁸ (G. 8). Peyderpey inşa edilen kasır

²⁵ François Georgeon, *age.*, s. 174.

²⁶ *Age.*, s. 176.

²⁷ Osman Nuri, *Bilinmeyen Abdülhamid*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2017, s. 21.

²⁸ İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümü, No. 93332-0001.

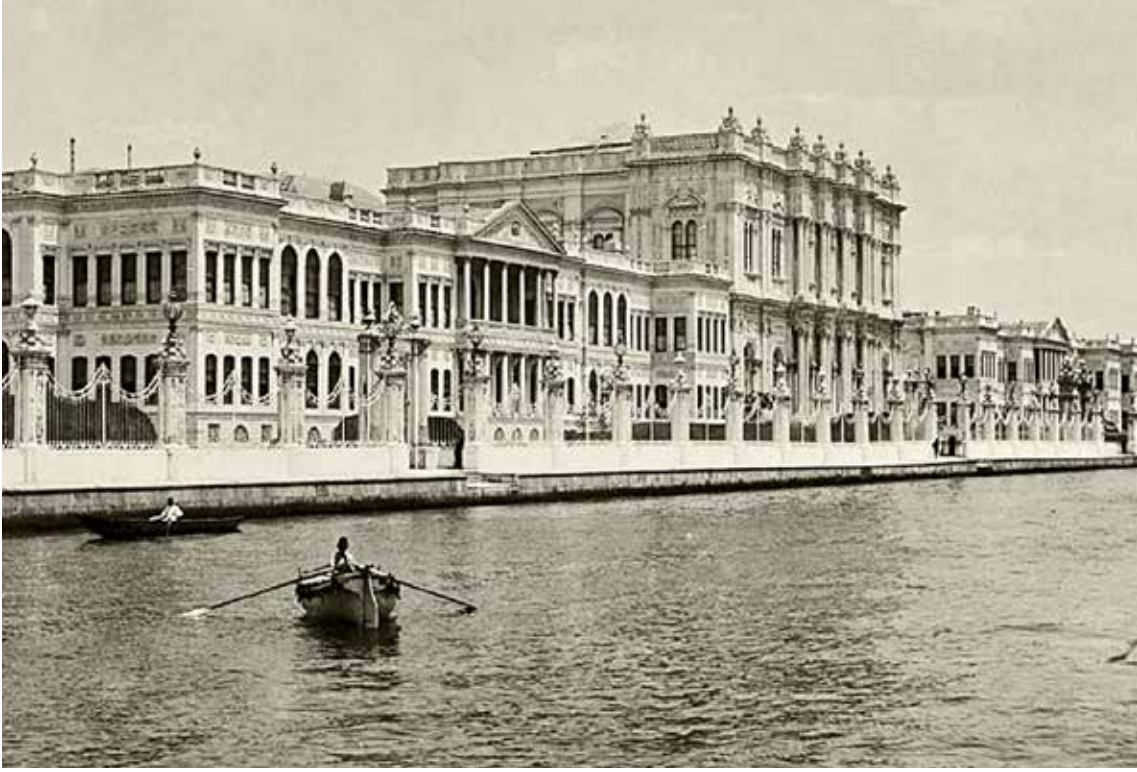

Yıldız Sarayı bahçesine Ortaköy tarafından ilave olunan arazinin haritası, Yıldız Albümü, 93332-0001

ve köşkleri ile 20. yüzyıl başında son şekline ulaşan Yıldız Sarayı'nda parçalı bir bütün oluşturarak yerleşiminde topografyayı ve bitki örtüsünü zorlamayan tersine uyumu kolaylaştıran arazi kullanımı söz konusudur.²⁹ Yapılaşma; arazinin kuzey kesiminde toplanmış olup, yapılar kuzey-güney ekseninde art arda ve birbirine yakın diziler hâlinde arazinin eğim çizgilerini izleyen bir düzen içindedir. Batur'a göre sarayın konumlandırılmasında ve yapıların birbiriyle ilişkisinde geometri ve aksiyalite gözetilmeyerek araziye uyulmuş, yeni ekleme ve bağlantılarda esnek davranılmış, yapılar arasındaki küçük meydanlarla bir tür sokak dokusu ortaya çıkmıştır. Ayrıca yapıları birbirine bağlayan galeriler, tonozlu geçitlerle de Orta Çağ'ı andıran bir dokuya referans verir.³⁰

29 Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 133; a.y. "Yıldız Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, (İstanbul 1994), s. 522.

30 Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 134.

9

Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Albümü, 90815-0041

Kendine özgü kentsel dokusu ile Yıldız Sarayı, koruma amaçlı yapılar ve kışlaları dışında yapı aralarını boşluk bırakmadan kapatan kalın ve yüksek duvarlarla çevrilidir. İçeride padişah ile hareme ait yapıları ve Hasbahçe'yi çevreleyen bir ikinci duvar daha vardır. Dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda tümünü denize açık tutan ve kara tarafında da yalnız Hususi Daire ve Harem bölümünü kapatmayı öngören tasarım, Yıldız Sarayı'nda yerini Topkapı Sarayı'nda uygulanan kapalı saray konseptine bırakmıştır³¹ (G. 8). Böylece saray klasik Osmanlı plan şemasını tekrarlayarak İç ve Dış Mabeyn bölümünden oluşur. Birbirine bitişik, işlev olarak bağımlı, ancak görsel olarak birbirine kapalı bölümlerden meydana gelir.³²

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine kadar ihtiyaçlar doğrultusunda bir taraftan yeni bölümler inşa edilir, bir taraftan da tamir ve onarımlar devam eder. Özellikle arşiv kayıtlarında bulunan keşif, inşaat, tamirat ve tefriş defterleri üzerinden mimari düzindeki değişimleri tespit edebilmek mümkündür. Bununla birlikte plan proje kayıtlarında bulunan bazı çizimlerin mevcudiyette karşılığının olmaması tasarlanan bazı yapıların gerçekleştirilmediğine, inşaat ya da yenileme konusunda sürekli bir çalışma içinde olduk-

31 Afife Batur, *Dünden Bugüne...*, s. 520; Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 134.

32 Age, s. 134.

10

Hasbahçe, Yıldız Albümü, 90815-0015

larına da işaret eder. Öte taraftan Avrupa'da yeni bulunan malzeme ve geliştirilen yeni tekniklerin etüdü ve uygulaması biçiminde gerçekleştirilen yapılar aynı zamanda prefabrikasyon tekniğinin ilk örnekleridir.³³

20. yüzyılın başına gelindiğinde Yıldız Sarayı; çeşitli nitelikteki köşkler, kasırlar, lojmanlar, atölyeler, seralar, müstemilatlar, arabalıklar, imalathaneler, ahırlar, kuşhaneler, güvercinlikler, müzehane, kütüphane, mücellithane, çini fabrikası, ressamlar köşkü ve tiyatro binasının yanı sıra meyve ve sebze bahçeleri, seralar ve mandıra ile tüm ihtiyaçlarını kendi içinde çözümlediği büyük bir yapı kompleksi hâline gelir.

Farklı dönemlerde farklı mimarlar tarafından inşa edilen söz konusu yapılar mimari ve üslup olarak birbirinden ayrılırlar. Sarayın bitmeyen inşaat ve tamir işlerinde Sultan II. Abdülhamid'in sermimarı Yanko Efendi, ikinci mimarı Raimondo D'Aronco ile sermühendisi Berthier Paşa'nın adı geçer. Ayrıca Agop ve Sarkis Balyan, Vasilaki, Ioannidis, Alexandre Vallaury, Rus Mösyö Harbakof/Çarbakof sarayda çalışan ve adı bilinen mimarlardır.³⁴ Saray

33 Bülent Bilgin, *Türk Saray Mimarisinin Gelişimi...*, s. 51.

34 Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV) içinde Yıldız Sarayı köşkları ile ilgili belgeler arasında 1298/1880-1881'den 1301/1883-84'e kadar Serkis Bey sermimar olarak geçmektedir. Bununla birlikte işaret edilen arşiv ev-

11

Yıldız Sarayı Dış Bahçe, Yıldız Albümü, 90867-0037

yapılarında görülen üslup çeşitliliği bahçe düzenlemesinde de görülür. Hasbahçe'de daha çok romantik üslup hâkimdir (G. 10). Hamid Havuzu olarak adlandırılan yapay bir göl ve Harem köşkleri önünde birer kaskat bulunur. Bu bölümün dışındaki Yıldız Parkı da denilen Dışbahçe'de ise eklektik bir form hâkimdir. Batur, Yıldız Sarayı bahçelerinin mimarisi, çevre düzeni ve bitki örtüsüyle bir bütün olarak düşünüldüğünde barok ve manierist dönem bahçe düzenlemesi olan, grotto mimarisini hatırlattığından söz eder³⁵ (G. 11).

Kuşkusuz Osmanlı saraylarının en tipik özelliği genelden öze doğru açılan avlular dizisidir. Her ne kadar belirgin bir şekilde Tanzimat dönemi saraylarında görülme de avlulu uygulama Yıldız Sarayı'nda yeniden karşımıza çıkar. Topkapı Sarayı'nda olduğu kadar net ve birbirini takip eden bir yapıya sahip olmayan Yıldız Sarayı, üç avlu etrafında şekillenir. Sarayın birinci avlusu hizmet binaları ve idari yapıları ile Bîrûn bölümünü oluşturur. İkinci avluda hareme ve sultana ait köşk, kasırlar ile Hasbahçe yer alır. Harem

rak numaraları sarayda adı geçen mimarlara işaret etmektedir. Y.MTV 27/103 22/12/1304; Y.MTV, 7/11, 23/09/1298; Y.MTV, 16/83, 27/03/1302; Y.MTV, 17/6, 14/04/1302; Y.MTV 26/9 11/07/1304; Y.MTV 48/7, 03/07/1308; Y.MTV 107/20, 23/04/1312; Y.MTV 121/127, 18/12/1312. Ayrıca, Ayşe Pelin Şahin Tekinalp, Yıldız Sarayı Kompleksi Duvar Resimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 51.

35 Afife Batur, *Dünden Bugüne...*, s. 521.

Havadan Yıldız Sarayı, Kıdemli Başçavuş Salih Alkan, 1950'ler (Salt Arşiv)

avlusunun da özel bir bahçesi vardır. Üçüncü avluyu şehzade, sultan ve damatların özel daireleri oluşturur. Öte taraftan Şale duvarı boyunca çiçek seraları, duvardaki kaskat şeklindeki selsebiller, çardaklar, kavisli yollar ve ortadaki küçük havuza, kaskattan şelalenerek akan su, bahçe düzenini meydana getirir.³⁶ Kışla, karakol ile porselen fabrikasının yer aldığı çevre yapılar, dış bahçe ile birlikte saray kompleksini tamamlar.

Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı ile gelişerek otuz üç yıl hizmet verir. Yıllar boyunca saraya yeni binalar eklenirken, teşkilat da genişler ve saray hizmetlilerinin sayısı, çevredeki askerî kuvvetler hariç tutularak on iki bin kişilik nüfusa ulaşır.³⁷ Yıldız'daki yaşam, 31 Mart Olayı ve sonrasında Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek idareyi ele geçirmesi ve 27 Nisan 1909'da Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile sona erer. Sultanın saraydan ayrılmasından birkaç gün sonrasına tarihlenen *Illustration* gazetesi bir kroki ile uzun yıllar kapalı kalan sarayın binalarını yayımlar³⁸ (G. 12-13).

36 Candan Nemlioğlu, *Türk Saray Mimarisinin Gelişimi ve Osmanlı Sarayları İçinde İstanbul Yıldız Sarayının Yeri*, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1988.

37 Carter Findley, *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul 1994, s. 192-193; Murat Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2007, s. 21.

38 *Illustration* 8 Mayıs 1909.

14 Sedat Hakkı Eldem (Boğaziçi Yalıları, s. 43)

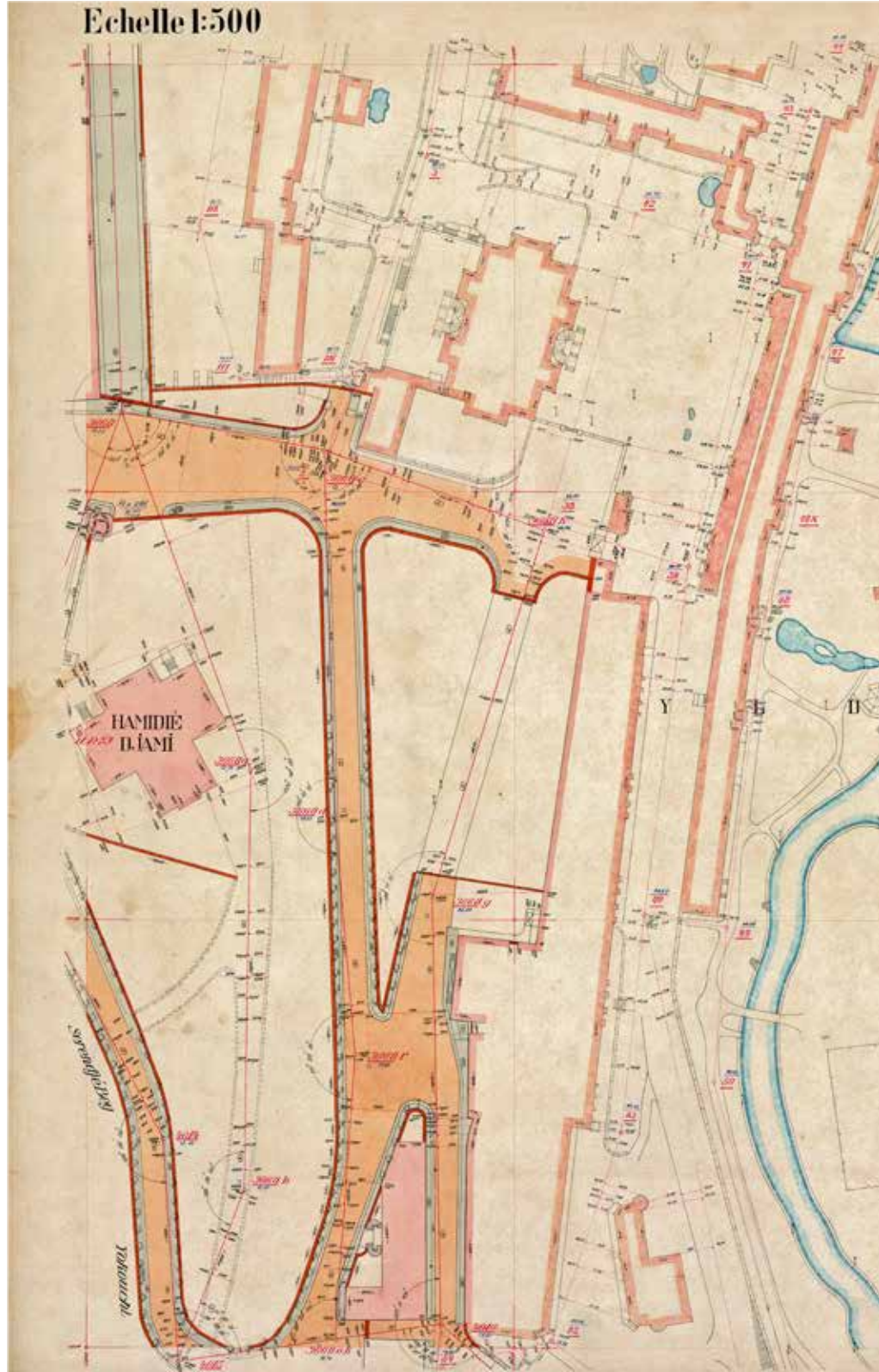
1 Av Köşkü (Talihane Köşkü)	17 Çiçek Serası	33 Hünkâr Hamamı
2	18 Kızlarağası Dairesi	34 Set Köşkü
3	19 Kadınefendiler Dairesi	35 Büyük Mabeyn
4 Ahırlar	20 Kadınefendiler Dairesi	36 Yaveran ve Bendegan Dairesi
5 Has Ahırlar	21 Hazine Dar Ustâ Kadın Dairesi	37 Marangozhane
6 Çiçeklik	22 Cariyeler Dairesi	38 Hususi Kiler
7 Limonluk	23 Musahip Ağalar Dairesi	39 Hünkâr Mutfağı
8	24 Saray Tiyatrosu	40 Silahhane
9 Şale Köşkü	25 Hususi Daire	41 Güzel Sanatlar Dairesi
10 Eski Elektrik Fabrikası	26 Kaskat Köşkü	42 Dışkarakol
11 Şehzadegan Daireleri	27 Hünkâr Dairesi	43 Arabacılar
12 Dershane	28 Kiler-i Hümayun	44 Ada Köşkü
13 Agavat Dairesi	29 Çit Kasrı	45 Arabalık
14	30 Limonluk Köşkü	46 Eczahane
15 Gedikli Cariyeler	31 Küçük Mabeyn	47 Cihannüma Köşkü
16 Usta Kalfalar	32 Harem İç Kapısı	

Yıldız Sarayı Yapıları

Osmanlı saray yapılarının sonuncusu olan Yıldız Sarayı, Sultan II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar geçen süreçte yıkılan, yanan ve yeniden inşa edilen yapılar ile sürekli gelişim içindedir. Temel olarak resmî ve özel olmak üzere iki bölümden oluşan sarayı dışbahçe ile birlikte çevre yapılar tamamlar. Sarayın yerleşimi genel olarak iki evrede değerlendirilebilir. İnşa edilen yapıların arşiv kayıt tarihleri ve sultanın devlet politikası dikkate alındığında ilk evre Sultan II. Abdülhamid'in buraya yerleştiği 1877-1889/1890 yıllarına tarihlenir. Bu tarihten sonra sultanın tahttan indirildiği 1909'a kadar devam eden süreç (1891-1909) yapılaşmanın hızla arttığı ve sarayın mekânsal olarak büyüdüğü yıllardır. Dolayısıyla zaman içinde Yıldız, yaşayanların tüm gereksinimlerini sağlayacak yapı ve yapılar bütününden oluşur (G. 14).

Sultan II. Abdülhamid ile bütünleşen Yıldız Sarayı, Nisan 1909'da sultanın tahttan indirilmesinden sonra tasfiye sürecine girer. Bu süreçten sonra artık Yıldız'ın kaderi de değişmeye başlayacak, uzun yıllar kapalı kalan saray, zaman içinde dışarı açılarak belgeleme çalışmaları yapılmasına olanak tanıyacaktı. Bu çalışmalardan en önemlisi kuşkusuz ki haritalardır. İstanbul'un kentsel planlamasını gösteren önemli başvuru kaynaklarından iki haritada (Alman Mavileri ve Rumeli Ciheti'nde) Yıldız Sarayı'nın ayrıntılı şekilde çalışılmış olduğu görülür.

1913-1914 yıllarına tarihlenen Alman Mavileri sarayın iç yerleşimini detaylı olarak verirken birinci avlunun güney bölümünde rasathane ile kütüphane-müze yapılarını göstermez. 1911-1918 yılları arasında hazırlanan Rumeli Ciheti haritası ise sarayı, birinci avlunun güney bölümündeki tüm yapıları ile birlikte verir. Dolayısıyla bugün elimizdeki yapıların bir kısmının işlevleri tespit edilememiş olsa da bu bölgede yapılaşmanın olduğu işaret eder (G. 15-16).

Yıldız Sarayı Birinci Avlu

Sarayın Birinci Avlu'sunu oluşturan Bîrûn, hizmet binaları ile birlikte resmî işleve ayrılan bölümdür ve dış bahçeye kadar uzanır. Buraya erişim Valide Kapı, Saltanat Kapı ve Koltuk Kapı'sından sağlanır. Büyük Mabeyn, Set Köşkü, Yaveran Dairesi, Çit Kasrı ile yerleşimin güneye doğru devam eden bölümünde Hünkâr mutfağı ve Kiler-i Hümayun, Baş kitabet/Teşrifat Nazırlığı/Agavat Dairesi, Silahhane, Arabacılar ve Arabalık/ Tamirhane, Demirhane, Tüfekçiler koğuşu/Kimyahane/Eczahane (Güvercinlik), Cihannüma Köşkü, (Yıldız) Saray Müzesi, Kütüphane ile Rasathane binaları yer alır. Arabalık binasının batıya dönen kısmında bulunan koğuşlar, Karakol ve Yıldız Hamidiye Cami ise çevre yapıları arasında yer alır.

Temel kaynak olarak kullanılan gaz boruları haritası dikkatle incelendiğinde **(Plan 2)** Birinci Avlu'nun Topkapı Sarayı'nın 16. yüzyıldaki yerleşim planına benzediği görülür. Özellikle dış avlu atölyelerinin konumları bu anlamda oldukça net bir görüntü verir. Topkapı Sarayı'nda dış avluda bulunan zanaatkâr atölyeleri Yıldız Sarayı'nda Birinci Avlu'nun güneyinde, kütüphanenin çevresinde kümelenmiştir.³⁹ Bu çalışmanın sınırlarını oluşturan Tamirhane (Arabalık), Kütüphane, Müzehane ve Güvercinlik (Tüfenkhane/Mücellithane/Eczahane) yapılarının bulunduğu alana içeriden Koltuk Kapı girişi ile ulaşılabilirdiği gibi Yıldız Hamidiye Cami'nin arkasından dış bahçeye doğru devam eden yol üzerinden de erişilebilir. Söz konusu yapıların bulunduğu alan eğimli bir arazi üzerinde olup konum itibarı ile dış bahçe ile sınır oluşturur. Resmî hizmete ait binaların yanı sıra daha çok zanaatkârlara ait yapılar sarayda iki ayrı bölümde konumlanır. Bunların bazıları Büyük

39 Deniz Türker, *Ottoman Victoriana: Nineteenth-Century Sultans And The Making of a Palace*, 1795-1909, <https://dash.harvard.edu/handle/1/33840715?show=full>

Mabeyn'in etrafında düzensiz şekilde biçimlenen avluda, Çadır Köşkü'ne doğru devam eden yamaç üzerinde birbirine yakın inşa edilirken, diğerleri harem iç bahçesine kümelmiştir. Sarayın dış bahçesinde bulunan porselen fabrikası ise bu grup yapılardan ayrılarak istisnai bir yerleşim gösterir. Harem Bahçesi ve Birinci Avlu içlerinde barındırdıkları yapıları birbirlerine yansıttıkları görülür. Örneğin harem bahçesi küçük çapta yapılardan oluşurken birinci avluda ağır hizmet tipi imalatına ait yapılara yer verilmiştir.

Birinci Avlu Güney Yerleşke

Yıldız Sarayı'nın Birinci Avlu'sunun güney bölümü bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi İstanbul Çalışma Ofisi olarak işlevlendirilen yapılardan oluşur. Serencebey yokuşunun sonunda, İleri Karakol binasının önündeki kemerli kapının açıldığı yol üzerindedir. Sol tarafta Dış Karakol binası görülür. Daha önce demirhanenin bulunduğu yerde bugün polis kontrol noktası yer alır. Günümüzde kullanılan kapıdan geçildiğinde hemen sağda eski tamirhane binası, solda Rasathane, Kütüphane ve Müze binaları bulunur. Tam karşıda ise tüm görkemi ile Güvercinlik binası vardır. Yıldız Parkı'na ve Cihannüma Köşkü'ne komşu olan bu bölüm; TBMM'ye tahsis edilmeden önce askeriye sonrasında da Milli İstihbaratın kullanımına verilmiştir. Park ile Birinci Avlu'yu sonradan yükseltilmiş tuğla duvarlar ayırır (G. 17-19).

17

Polis kontrol noktası, günümüzde Dış Karakol binasına giriş kapısı

18

Birinci Avlu güney yerleşkeye giriş, sağda eski Tamirhane solda eski Rasathane binalarının günümüzdeki görünümü

19

Kütüphane binası ve solda Yıldız Parkı ile Birinci Avlu'yu ayıran duvar

Tamirhane-i Hümayun

Yıldız Sarayı yerleşkesinde bulunan, yeri tartışmalı yapıların başında Tamirhane-i Hümayun gelir. Kendisi de usta bir marangoz olan Sultan II. Abdülhamid'in bu bölümü hem saraya yeni mobilyalar üretmek hem de sarayda kullanılan eşyaların tamirini yaptırmak üzere kurdurmuş olduğu bilinir. Yıllar içinde ahşap üretiminden kuş kafesine, maden işçiliğinden saat tamirine kadar geniş iş kollarında hizmet verecek büyük bir fabrika hâline gelir.⁴⁰ Öyle ki "Tamirhane işi" denilen kendine özgü bir tarz oluşturur. Kimi zaman geleneksel işçilikle, geleneksel formlar kullanılırken kimi zaman da Batılı formlar üzerine geleneksel işçiliğin uygulandığı çoğunlukla eklektik tarzda mobilyalar imal edilir.

Mobilya kullanımı Osmanlı toplumunda önce saraylarda ve yüksek bürokratların evlerinde başlar. Başlangıçta salt dekorasyon objesi niteliğinde olsa da zamanla bir ihtiyaç nesnesi hâlini alır. Önceleri satın alma yolu ile temin edilir. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde devam eden dışarıdan temin yolu Sultan II. Abdülhamid ile kısmen devam etmiş olsa da padişahın daha çok yerel üretimleri tercih ettiği görülür. Öte taraftan gelişen Osmanlı sanayisi ithal malların yerine yerli üretimleri de gündeme getirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in de bu anlamda sanayiye teşvik ettiği bilinir. Öyle ki ardı ardına açılan fabrikalar ile yerli üretim desteklenirken kurulan sanayi okulları ile de nitelikli iş gücü desteklenir.

Sultan II. Abdülhamid'in marangozluğa olan merakı kuşkusuz ki tamirhanenin çıkış noktasını oluşturur. Ancak sultanın hususi marangozhanesi ile saraya üretim ve onarım yapan tamirhanenin birbirinden ayrı iki birim olduğunun altı çizilmelidir. Nitekim sultana ait hususi atölye ayrı bir yerdedir. Buraya dair hatıratlarda önemli bilgiler yer alır. Dönemin Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa anılarında şöyle bahseder:

"... Cülus ettikten sonra Yıldız'da kendine mahsus olarak mükemmel bir atölye yaptırdı. Avrupa'dan en son sistem marangoz alet edevatı getirtti, müteaddit ustalar ve çıraklar bu atölyede çalışırlardı. Yıldız'da marangozhanesinde cidden nefis şeyler vücuda getirilirdi! Bir aralık Beyoğlu'nda (Şaven) namile meşhur bir mağaza vardı. Bu mağazanın sahibi Avrupa'dan fevkalâde zarif mobilyeler, biblolar celbederdi. Bir gün (Şaven) mağazasında son derece sanatkârane yapılmış bir yazıhane görüldüğü Hünkâra arzolanmıştu. Hünkâr bunu saraya aldırdı ve bir müddet sarayda kaldıktan sonra dükkâna iade ettirdi. Aradan bir müddet geçti, bir gün zatı şahane mağaza sahibinin saraya davet olunmasını ve geldiğinde o yazıhanenin aynı olarak kendisinin imal ettiği yazıhanenin gösterilmesini emretti. Mağaza sahibi iki yazıhane arasında hiçbir fark görmediğini samimî

40 BOA, Y. MTV. 310/226 1908 yılına ait bu belge padişahın isteği ile camekân bir papağanlığın Tamirhane-i Hümayun marifetiyle gerçekleştirildiğinden söz eder.

bir hayretle söylemişti. Yunan muharebesinde mecruh düşen efradı askeriye için Yıldız'ın karşısında bir hastahane vücade getirilmişti. Sultan Hamid bir aralık mecruh gazilerin ziyaretine gitti, kovuşları birer birer gezdi, askerlerin hatırını sordu ve aldıkları yara itibarıyla bastonla gezmek mecburiyetinde olanlara kendisinin imal ettiği bastonlardan birer tane hediye etti. Yıldızdaki marangozhanenin yetiştirdiği erbabı sanatten hariçte de istifade olunabilmek için Tophane taraflarında bunlara mahsus bir atelye ve mağzalar tesisi Tophane'ye emrolundu ise de bu mesele her nedense pek ileri götürülmedi.”⁴¹

Öte taraftan sultanın kızları Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu da babalarının marangozluk merakına şu cümleler ile değinirler. Ayşe Sultan;

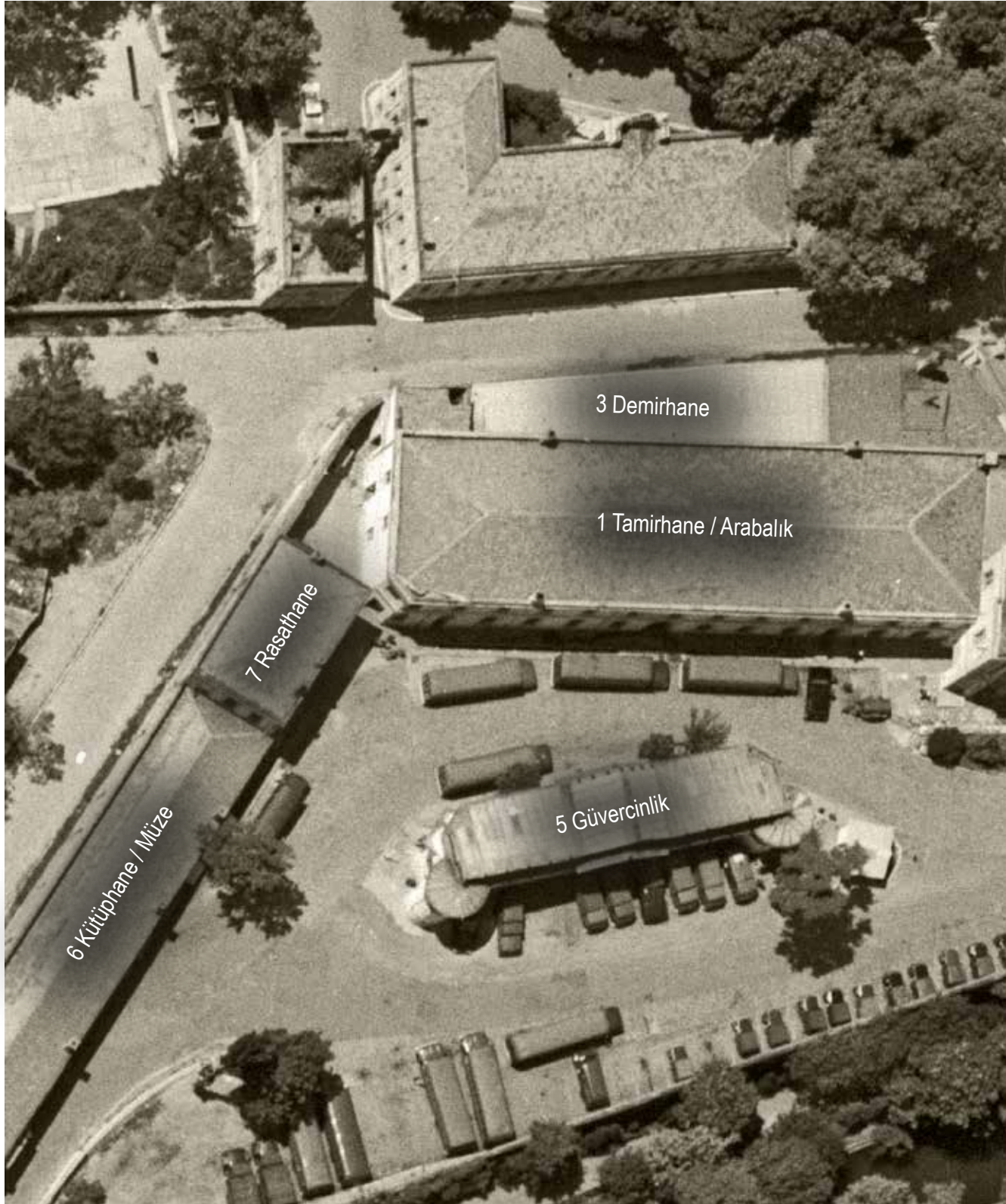
“Başlıca eğlencem musiki dinlemek, marangozhanemde çalışmaktan ibarettir. Ancak bunlarla uğraşırken yorgunluğumu hissetmiyorum” cümlelerini aktarırken, sultanın marangozluk merakına dair şöyle devam eder: “... Babamın marangozluğa olan merakı babasının zamanında başlamıştır. Çünkü Abdülmecid Han da marangozlukla uğraşmış ve yanında Halil Efendi adında pek usta bir sanatkâr varmış. Babam bu Halil Efendi'den ders almış, onunla birlikte çalışmış. Büyükbabamın marangoz takımlarında, bu Halil Efendi'nin imzaları kazılı imiş. Bu takımlar Yıldız'da babamın atölyesinde idi. Kendisi de bu aletlerle çalışırdı... Yaptığı birçok sedefli, oymalı eşyalar Yıldız'da idi. Bunların şimdi ne olduğunu bilmiyorum. Yalnız yaptığı ve son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'ya hediye ettiği sanatkârane bir dolap şimdi Tevfik Paşa'nın büyük oğlu, eski yaver ve damatlardan İsmail Hakkı Bey'in kadirşinas ellerindedir. Babam bir de bir iskemle ile ancak 35 santimetre boyunda küçücük zarif bir çekmececi dolap yapmıştı. Bunlardan başka yapmış olduğu büyük bir dolabın üzerinden sökülmüş, sedefle işlenmiş köy manzarası gösteren dört parçayı İstanbul'dan götürmüş, ikisini merhum hemşirem Refia Sultan'a hediye etmiştim. Merhum kardeşim Abdurrahim Efendi, babamın şehzadelik zamanında Maslak'ta iken yapmış olduğu bir yazı takımını oğlum Ömer'e hediye etmişti. Bu da şimdi bizdedir.”

Şadiye Sultan ise,

“... Babamın çocukluğundan itibaren marangozluğa merakı meşhurdur. Hususi dairesinin yanında, geniş bir iş yer odası yapmıştı, çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev eşyalarının üzerlerine fildişi kakma nakışlarını, sanatkârane bir şekilde yapardı...”⁴²

⁴¹ Tahsin Paşa, age., s. 155.

⁴² Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid-Hatıralarım*, Selçuk Yayınları, İstanbul, s. 30; Şadiye Osmanoğlu, *Hayatının Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul, 1966, s. 27.

21

Silahhane, Arabalık çatıdan görünüm, Yıldız Albümü, 90552-0022

Hatıratlarda da bahsedildiği üzere hususi marangozhane Sultan II. Abdülhamid'e özgü olup dairesinin yakınındadır. Burada çok sayıda mobilya üretimi yaptığı belirtilir ancak günümüze ulaşan eserlerden hangisi gerçekten sultanın elinden çıkmıştır bunu tespit etmek ne yazık ki mümkün değildir. Halit Ziya Uşaklıgil *Saray ve Ötesi*'nde Sultan Abdülhamid'in beraberinde çalışan ustalarla yaptığı mobilyalardan şöyle söz eder:

*"... Başlıca zevklerinden biri marangozluktu ve beraberinde çalışan ustalarla hakikaten pek güzel dolaplar, çekmeceler yapardı. Pek mahirane ve sanatkarane vücuda getirdiği şeyler meyanında gül ağacı ile karışık ve türlü türlü çekmecelerle, gözlerle hayrete değer bir sanat eseri olan bir yazıhane vardı ki bundan dört tane imal etmiş ve saltanat makamına en yakın olanlara birer tanesini göndermişti..."*⁴³

Hususi marangozhanenin dışında genel olarak sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Tamirhane-i Hümayun, Birinci Avlu'nun güneyindedir. Tamirhane, Ehl-i Hiref teşkilatında önemli yeri olan neccarhanenin 19. yüzyıldaki yorumu olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nde sanat ve zanaat faaliyetlerini yürüten ve Osmanlı sanatının bel kemiğini oluşturan, Ehl-i Hiref teşkilatıdır. Devlet himayesinde olan bu kurumsal yapı ki-

43 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s. 197-198.

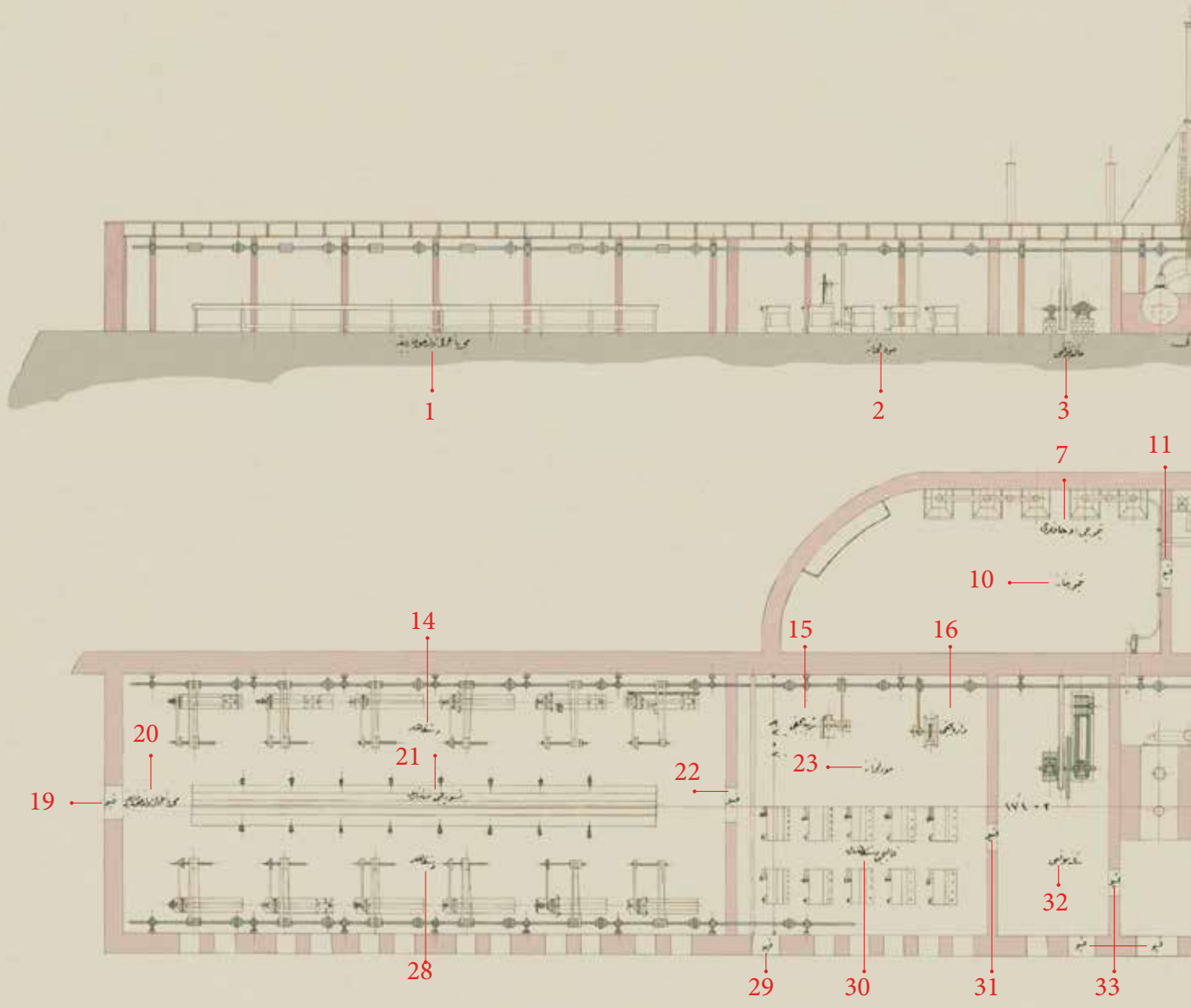
22

Silahhane, Yıldız Albümü, 90552-0035

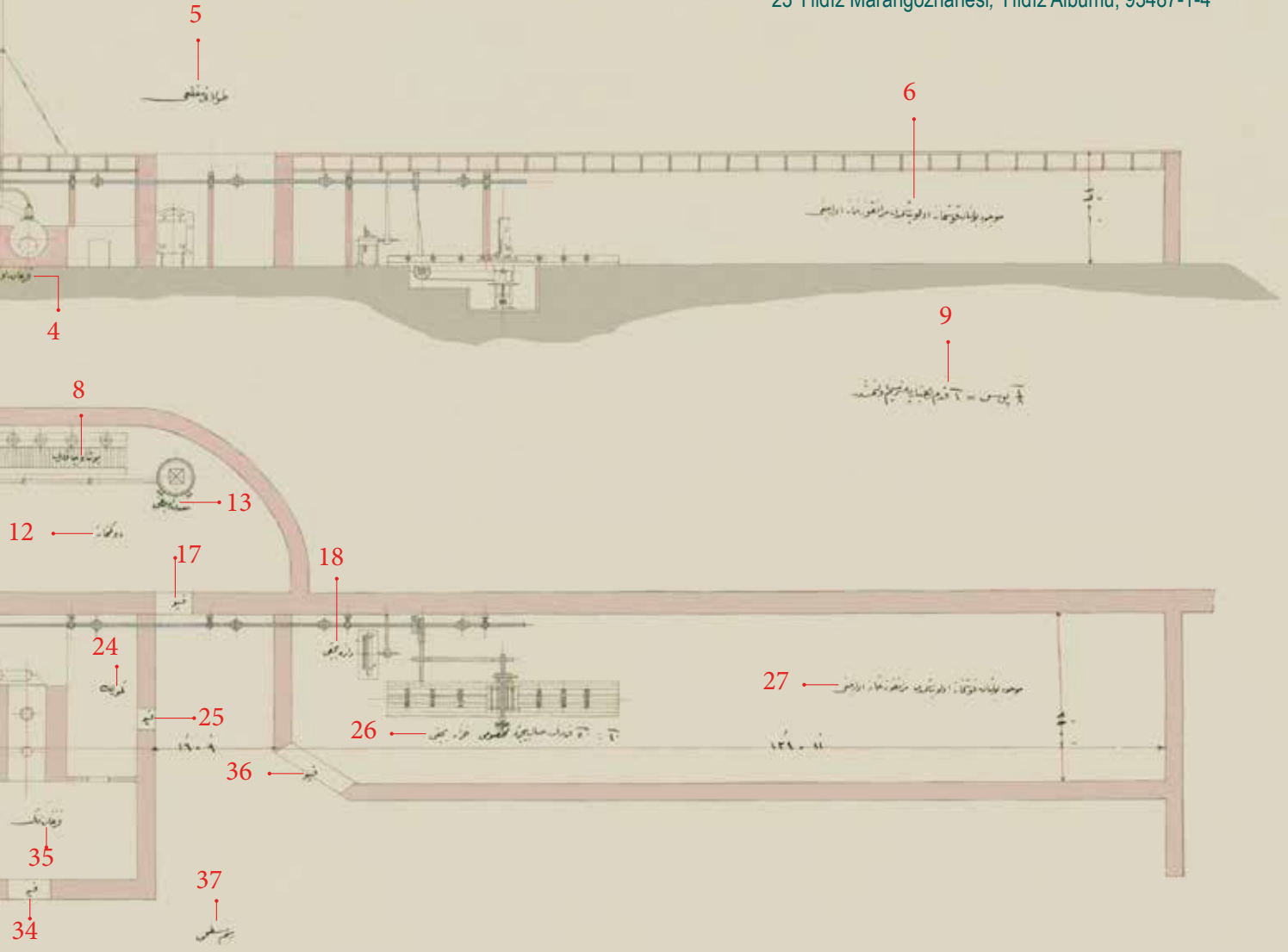
tap sanatlarından, kuyumculuk, dokuma, ahşap ve maden sanatlarına kadar birçok alanda ürün ortaya koyar; karşılığında da ücret alır.⁴⁴ 18. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş sayıları azalan teşkilat kadrosu Tanzimat dönemi saraylarında kendisine yer bulamaz ve 19. yüzyılın ikinci yarısında adından söz edilmez. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na taşınması ve burada kendisine özgü oluşturduğu yaşam alanında zanaatkâr atölyeleri yeniden hayat bulur. Bu atölyelerin saray içindeki yerleri uzun yıllar tartışma konusu olduğundan net bir bilgiye sahip değildik. Elimizde bulunan gaz boruları haritası (**Plan 2**) söz konusu atölyelerin yerlerine de işaret eder. Bu haritada Tamirhane, Silahhane binasının yanında konumlandırılmıştır. Hemen arkasında da günümüze ulaşamayan Demirhane binası görülür. Yapının kuzeyinde ise Arabacılar dairesi yer alır. Haritada Silahhane ve Arabacılar birlikte çizilmiştir (**G. 20-22**).

Tam olarak ne zaman inşa edildiğine dair kesin bir bilgi olmamakla beraber arşivde tespit edilen H. 1293/ M.1876 yılına ait belge, Sultan Abdülhamid'in henüz tahta çıktığı

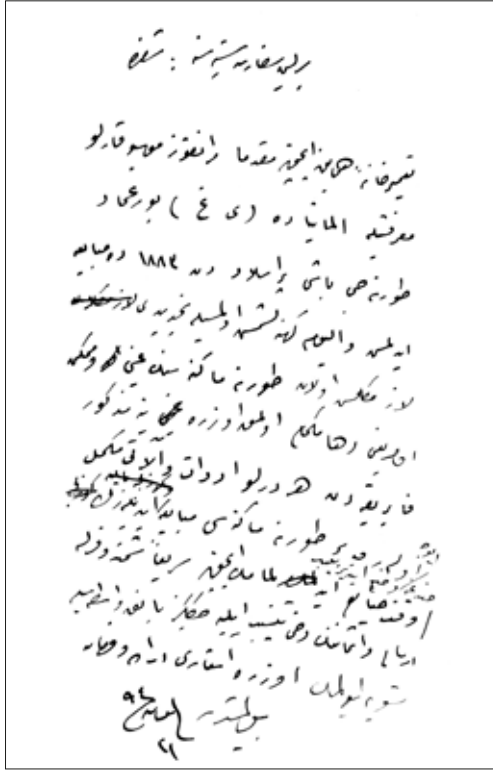
44 Sakine Akcan Ekici, "1801 Tarihli Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterinde Osmanlı Devleti'nin Sanatkârları", *Journal of History School*, 47, s. 2187.

- 1 Müceddeden imal olunacak fabrika
- 2 Modelhane
- 3 Makine mevkii
- 4 Kazgan (kazan) önü
- 5 Tülânî maktâi (kesit)
- 6 Mevcut bulunan kuşhane olup şimdi marangozhane olacağı
- 7 Demirci ocakları
- 8 Pot ocakları
- 9 1/8 pus: 1 kadem itibariyle tersim olunmuştur. (Pus Fransızca parmak veya inç karşılığı ölçü birimi)
- 10 Demirhane
- 11 Kapı
- 12 Dökümhane
- 13 Maden ocağı
- 14 Destgahlar (tezgâh)
- 15 Şerit bıçkı
- 16 Daire bıçkı
- 17 Kapı
- 18 Daire bıçkı
- 19 Kapı

- 20 Müceddeden imal olunacak fabrika
- 21 Tesviyeci mengenerleri
- 22 Kapı
- 23 Modelhane
- 24 Kömürlük
- 25 Kapı
- 26 40:50 kademe kadar sal biçmeye mahsus hızar bıçkı (kadem ölçü birimi)
- 27 Mevcut bulunan kuşhane olup şimdi marangozhane olacağı
- 28 Destgahlar
- 29 Kapı
- 30 Kalıpcı destgahları
- 31 Kapı
- 32 Makine mevkii
- 33 Kapı
- 34 Kapı
- 35 Kazgan önü
- 36 Kapı
- 37 Resm-i musattahı

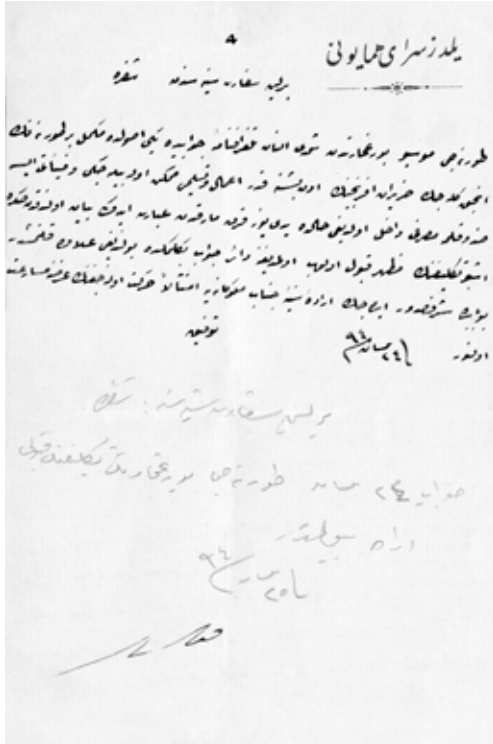

24

Y.PRK.BŞK. 1/30

Berlin Sefaret-i Seniyyesine şifre

Tamirhane-i Hümâyûn için mukaddema marangoz Mösyö Karlo marifetiyle Almanya'da (YG) Burgmad Tornacıbaşı Preslav'dan 1883'te mubayaa edilmiş ve el-yevm köhneleşmiş olmasıyla tecdidi lazım gelmiş olan torna makinesinin aynı ve mümkün olduğu [kadar] daha mükemmeli olmak üzere yine mezkûr fabrikadan her türlü edevat ve alâtı mükemmel olarak bir torna makinesi mubayaa edilerek sandığa iyice vaz' ettirilip vakit zayi edilmemek için serian şimendiferle irsali ve esmanının dahi tensip eyleyeceğiniz bank vasıtasıyla tesviye edilmek üzere iş'arı irade ve ferman buyurulmuştur. 21 Nisan [12]94

25

Y.PRK. BŞK. 1/36.1-2

Yıldız Sarayı Hümâyunu

Berlin Sefaret-i Seniyyesinden şifre

Tornacı Mösyö Burgmart'tan şimdi alınan telgrafname-i cevabide yeni usulde mükemmel bir tornanın ancak gelecek Haziran-ı efrençinin on beşine kadar imal ve teslimi mümkün olabileceği ve fiyatı ise sandıklama masrafı dâhil olduğu halde yedi yüz kırk marktan ibaret idüğü beyan olunduktan sonra işbu teklifinin mazhar-ı kabul olup olmadığına dair cevap beklemekte bulunduğu ilave kılınmıştır. Bu babda şeref-sudur edecek irade-i seniyye-i cenab-ı mülukane-ye imtisalen hareket olunacağına arzına müsaraa olunur. 24 Nisan [12]94

Tevfik

Berlin Sefaret-i Seniyyesine şifre

Cevap. 24 Nisan. Tornacı Burgmart'ın teklifinin kabulü irade buyurulmuştur. 25 Nisan [12]94

dönemde saraya marangoz alınmış olduğunu gösterir.⁴⁵ Söz konusu belgenin marangozların maaş ödemesine ait olması sarayda bir marangozhane olduğunu belgeler. Yerine dair net bir bilgi olmasa da marangozhaneye 1883'te torna makinesinin alınmış olması buranın tam teşekküllü bir imalathane olabileceğini düşündürür.⁴⁶ Öte taraftan Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan tarihsiz bir çizimde yeniden inşa edilecek fabrikadan söz edilmekte, mevcut kuşhanenin fabrika olacağı belirtilmektedir.⁴⁷ H. 1311/M. 1894⁴⁸ yılına tarihlenen bir başka belge de köhneleşmiş eski torna makinesinin yerine yeni bir makinenin alımı için Berlin Sefareti ile olan yazışmayı gösterir. Yazıda vakit kaybedilmeden tüm parçalarının trenle gönderilmesi istenmektedir.⁴⁹ Tarih olarak sarayın yapılaşmasının arttığı dönem olduğu düşünüldüğünde marangozhanenin de iş hacmi artmış olmalıdır. Ayrıca yazışmada doğrudan Tamirhane isminin kullanılmış olması da burayı 1894 yılına ve öncesine tarihlendirir (G. 24-25).

Enine gelişen dikdörtgen planlı, iki katlı pencere dizisinden oluşan Tamirhane binası dışarıdan iki katlı içeriden tek katlıdır. Ön cephede çift girişi vardır. Güneye doğru devam edildiğinde sokağa açılan iki yan girişin daha mevcut olduğu görülür. (Günümüzde kapatılmıştır.) Kapı ve pencereleri yuvarlak kemerlidir. Sade bir mimarisi vardır. Mekânın içini gösteren siyah beyaz tek bir fotoğrafı mevcuttur. Fotoğrafa dikkatli bakıldığında tavan yüksekliği, içerisinin ahşap hatıllar ile bölünmüşlüğü bir üst katın da olabileceğini düşündürür. Nitekim iç mekândaki yapı izleri de bu fikri desteklerken fotoğrafta görülen torna makineleri buranın tam teşekküllü iş ortamına da işaret eder. Yıldız Albümü'nde kayıtlı marangozhanenin iç mekân çizimi ise yerleşimi ve kullanılan alet edevatı net olarak gösterir (G. 23, 26).

Sultan II. Abdülhamid dönemi, eğitimin en fazla teşvik edildiği dönemdir. Özellikle açılan okullar sadece eğitimi desteklemekle kalmaz, sanayi okulları ile yerel üretim de desteklenir. Bu okullardan biri Sultanahmet'tedir. Marangozluk eğitiminin verildiği okulun fotoğrafları alet ve edevatları ile Yıldız Tamirhanesi'ni örnekler niteliktedir (G. 27-31).

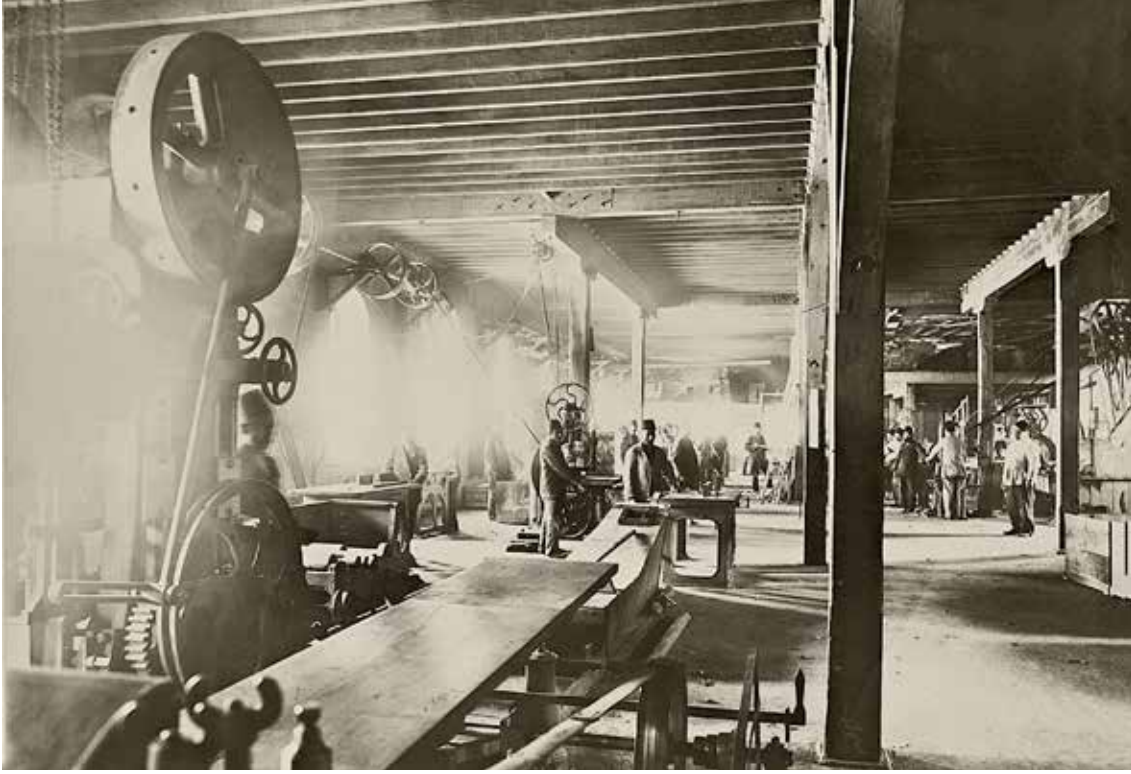
45 Y. PRK. AZJ 1/47 H. 3 Zilakade1293/ M. 20 Kasım 1876 Saray-ı Hümayunda irade icabı istihdam edilecek olan marangoz Şarlo, Herman ve Tonoşa maaş tahsisi.

46 Y. PRK. BŞK. 1/30 1 Cemazeyilevvel 1295/ M. 3 Mayıs 1878 Tamirhane için Almanyadan satın alınan torna makinası.

47 Yıldız Albümü, 93487-0001-0004.

48 Y. PRK. BŞK. H. 1/30 H. 1 Cemazeyilevvel 1295/ M. 3 Mayıs 1878 Tamirhane için Almanyadan satın alınan torna makinası; Y. PRK. BŞK. 36/2 H. 19 Şevval 1311/ M. 25 Nisan 1894 Tamirhane-i Hümayun için Mösyö Burgharat'dan/Burgmart torna makinası mübayaa edileceği.

49 Y. PRK. BŞK. 36/2 H. 19 Şevval 1311/ M. 25 Nisan 1894.

26

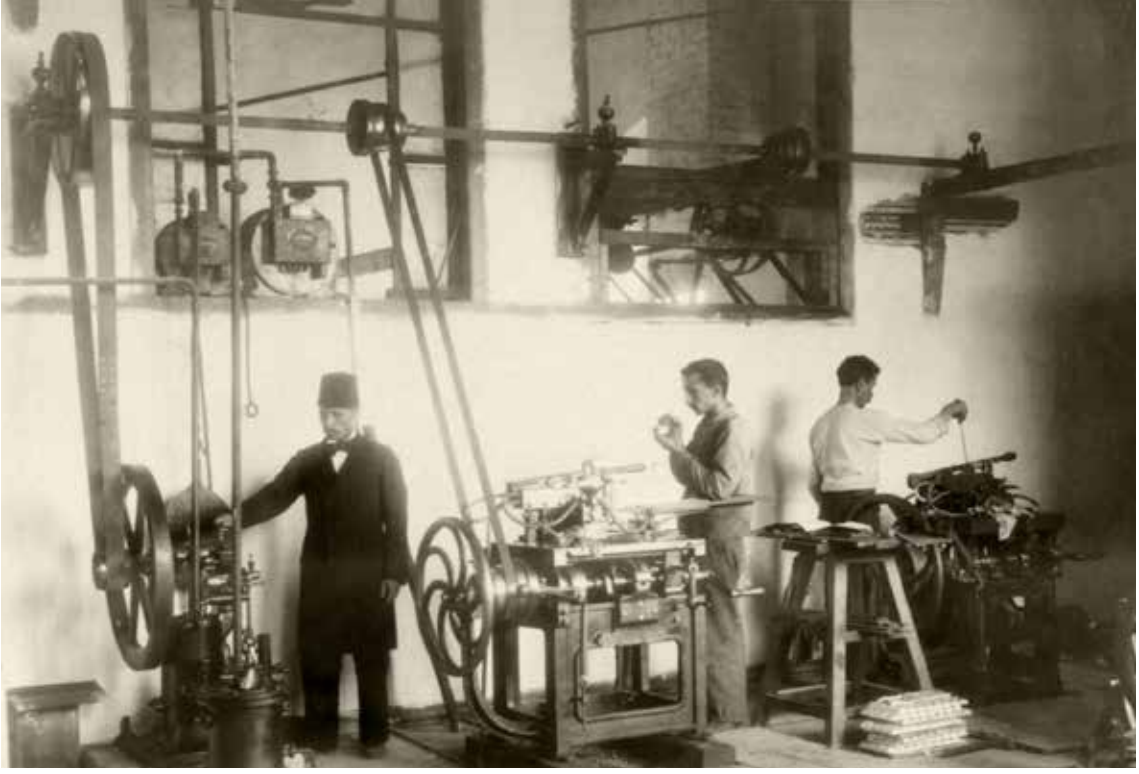
Tamirhane-i Hümayun, Yıldız Albümü, 90552-0038

Büyük bir işletme olan Tamirhane-i Hümayun, Hazine-i Hassa'ya⁵⁰ bağlı olarak çalışır. Başında nazır rütbesinde bir yönetici bulunur.⁵¹ Düzenli ve programlı çalışma sistemi olan fabrikada personelin kadrolu ve geçici olarak ikiye ayrıldığı görülür. Personel maaş defterlerinde çalışan ustaların isimleri, ücretleri ve uzmanlık alanları tek tek defterlere kaydedilmiştir. Geçici personelin takibi yoklama defteri üzerinden yapılırken bu defterlerde işçilerin kaç gün çalıştıkları ve maaşları ayrıntılı olarak işlenmiştir. Zaman zaman çalışanları taltif etmek amacıyla nişan ve madalyalar da verilmiştir.⁵² Ayrıca kayıtlarda çalışanlara Beşiktaş'ta,

50 Arşiv belgelerinde malzeme talepleri için yazılan yazılar Mabeyne hitaben yazılır altında ise Tamirhane Nazırının mührü yer alır. Bkz. BOA., HH. EBA 32/9 18 Haziran 1304, BOA., EBA 32/13 5 Temmuz 1306.

51 Tamirhane-i Hümayun maaş defterleri, iş listelerinin yer aldığı defter kayıtları. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA., HH.27728 (iş dökümlerini gösterir defter); BOA., HH. d. 6797 1318 (Tamirhane-i Hümayun maaş defteri. 100 varaklı bu defterde personele ait maaş kayıtları ve personel isim listeleri yer alır. Bu deftere göre; Marangoz Aziz Efendi'ye müceddeden verilen 200 kuruş, Tesviye-i Receb Efendi'ye müceddeden verilen 200 kuruş, Demirci Ustası Zekeriya Ağa'nın zamlı maaşı 145 kuruş, Müstahdem Kolağası Mustafa Efendi'ye müceddeden verilen 133 kuruş, Yüzbaşı Mehmed Efendi'ye verilen 66 kuruş...vs); BOA., İ. TAL, 93/50 1313 Ferik Hasan Cemil Paşa Yıldız Sarayı Nazırı olarak geçmektedir.

52 BOA., İTAL 93/50 1313 (Yıldız Sarayı Tamirhanesi Nazırı Ferik Hasan Cemil Paşa ile mezkûr Tamirhane Ressamı Menişe Nişan-ı Osmanî ihsanı.); BOA., İTAL 407/14 1324 (Tamirhane-i Hümayunda müstahdem marangoz ustası Antonyo'ya dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmanî itası.); BOA., İTAL 280/84 (Tamirhane-i Hümayun Ressamı Mösyö Matisê altın liyakat madalyası).

27

28

29

30

31

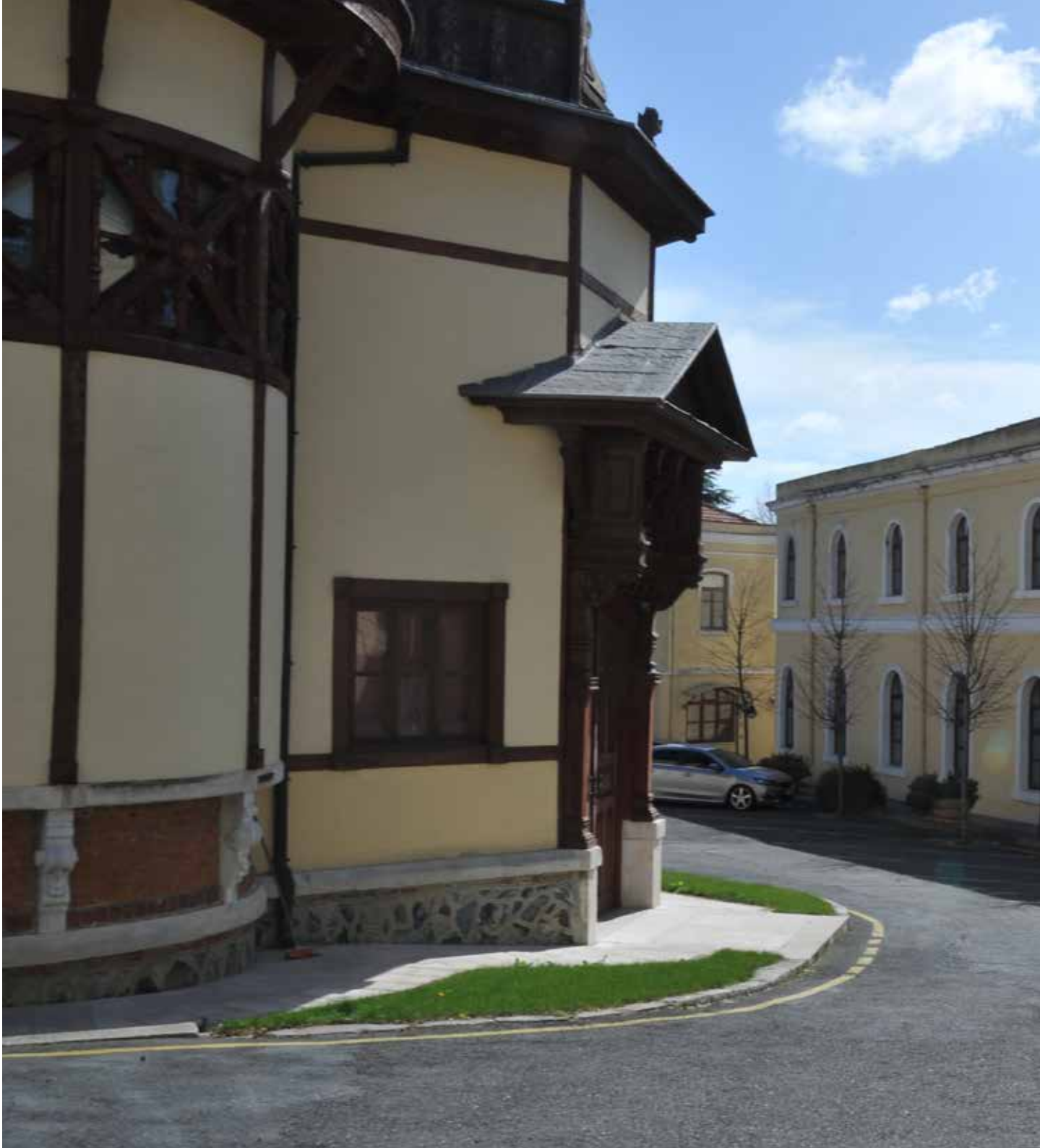
32

Günümüzde personel yemekhanesi ve bir bölümü porselen atölyesi olarak kullanılan Tamirhane-i Hümayun

şehzadelerin hademe dairelerinin yakınında, “Kuşhane” denilen bir yerin ayrılmış olduğu da belirtilir.⁵³ Yüzbaşı Osman Nuri çalışmasında saray fabrikalarından şöyle bahseder:

“Yıldız’da köşk kadar da fabrika vardır. Bunların en eskisi Tamirhane’dir. Buraya Dersaadet Sanayi Mektebi’nden pekiyi derecede diploma alan öğrenciler kabul olunurdu. Fabrikanın yanında büyük imalathanede mükemmel mamuller vücuda getirilirdi. Bu fabrika en ziyade şehzadelerin eğlenmeleri ve vakit geçirmeleri için yapılmıştı. Sarayın bütün levazımatı burada imal edilirdi. Fabrika için son sistem makineler getirilmişti. Motorla çalışan büyük bir rende makinesi vardı. Fabrikalarda ustalardan başka üç yüz kadar da Tophane efradı çalışırdı. Marangozhane’de çoğu ecnebi altmış amele çalışırdı. İleri gelen ustalardan ikisi Alman, biri Mayniç isminde ressam, diğeri Herman Yung direktör idi. Bundan başka Mustafa Efendi isminde bir müdür daha vardı. Bu fabrikada gayet mükemmel ahşab oymalar yapılır, bunlar bizzat Yıldız’da kullanılırdı. Hünkâr pek

53 BOA., EBA 29/71 lef. 3 (Marangoz ve Demirhane-i Hümayun’da işlemekte olan neferatın ikametlerine mahsus olan Beşiktaş’ta baki Kuşhane harap olmasına nazaran tamir ve termimi ile neferatı merhumenin ikamet edebilecekleri bir hâle getirilmesi.)

hoşuna gidenleri bazen hediye ederdi. Kendisinin de mükemmel bir marangoz ustası oluşu malumdur.”⁵⁴

Devlet Arşivlerinde Tamirhane'nin yazışmaları takip edildiğinde ambar alımlarındaki malzeme çeşitliliği, fabrikanın her çeşit üretim ve onarım yaptığını ve geniş iş gücü hacmini gösterir. Gürgen, zeytin ağacı, maun kütüğü malzeme alım belgelerinde en fazla görülen ağaç türleridir. Dışarıdan temin edilen kaplama, fileto gibi malzemeler metrekare ve tül hesabı ile fildişi kıyye ile arusek ve sedef ise dirhem ile satın alınmıştır. Belgelere göre kaplama malzemesi hazır alınmıştır.⁵⁵ Ayrıca malzeme alımlarında toplu bir satın alma söz konusu değildir. Talep, iş kalemlerine göre günlük olarak yazılır.⁵⁶ Evraklardan tespit edebildiğimiz kadarı ile Mabeyne yazılan talep yazısına kimi zaman ertesi gün tarihi ile kimi zaman ise birkaç gün sonra cevap verilerek malzeme teminine geçildiğidir. Sarayda uzun yıllar görev yapmış olan Ali Said de sarayın tamirhanesinden şöyle bahseder:

“Yabancı ustalarla birlikte sanayi mektebinden ve Tophane marangozhanesinde yetişmiş pek çok ustalar da vardı. Sarayın panjur, kapı ve çerçevelerinin imali ve tamirleri, masa konsol, kanepeler gibi mobilyaları da burada yapılırdı. Ahşap mobilyalara yapılan mat ve parlak cilalar Avrupa'daki örneklerinden daha başarılıydı dense yeri ydi.”⁵⁷

Osmanlı Arşivinde bir başka defter kaydı, Tamirhane-i Hümayun'da bulunan eşyaların⁵⁸ liste ve dökümünü içerir. Listede eşyanın adı, sayısı, birim fiyatı ve toplam değerini içeren bilgiler yer alır. Sayım listesinin altında ambar kâtibi, Tamirhane-i Hümayun muhasebe kâtibi, ambar memuru gibi kişilerin isim ve imzaları vardır. Defterde geçen malzeme, sarayda ve Hazine-i Hassa'yla ilişkili diğer kasır ve binalarda kullanılan malzemenin cinsi hakkında bilgiler verir. Yine Osmanlı Arşivinde kayıtlı bir başka defter ise Tamirhane-i Hümayun'da yapılan işleri tanımlar. Defterde her yapılan iş bir sıra numarası ile kaydedilmiştir. Buna göre söz konusu defter; yapılan işin imalat numarasını, evsafını, adedini,

⁵⁴ Osman Nuri, *age.*, s. 415.

⁵⁵ BOA., HH. EBA 32/27 (5 yaprak 20 cm kalınlığında ceviz kaplama, 20 tane ceviz kütük, mühür Nazır Hasan Cemal, 15 Eylül 306); BOA., HH. EBA 32/13 (Marangozhane-i Hümayun lazimesi için 20 yaprak kaplamalık tuba, 30 yaprak kaplamalık ceviz tahtası, mühür Nazır Hasan Cemal, 5 Temmuz 306); BOA., HH. EBA 31/77 Dolmabahçe Sarayı Hümayun kapılarının tamirine 25 adet acı elma kaplaması, mühür Nazır Hasan Cemal 2 Haziran 306).

⁵⁶ BOA., YMTV 76/118 15 Mart 1309 tarihli evraka göre Tamirhanece imal edilecek olan bir rahle için Hazine Hasa'dan malzeme talebinde bulunulmuştur. Bu belgeye göre; 2 kıyye arusek, 2 kıyye beyaz sedef, 200 dirhem Çöp, 20 m. fileto (4 cm eninde mozaik süslemeli), 5 grosso kıl destesi (2 numara), 4 grosso kıl destesi (1 numara), 4 grosso kıl destesi (0 numara), 2 grosso kıl destesi (00 numara), 2 adet firdöndü matkap, 1 top donuk kâğıt, 1 top saman kâğıt, 12 adet muhtelif eğe (eye) (halis İngiliz), 1 kıyye fildişi, 400 metre macun fileto (beyazından) Eşyanın istenildiği üzere en iyi cinsinden seçilerek satın alınması lazım geleceği, Nazır Hasan Cemal.

⁵⁷ Ali Said, *age.*, 42-43.

⁵⁸ BOA., HH. d. 26636 1 Mart 1323. Listelerde belirtilen eşya ile Tamirhane'ye giren malzemeler kastedilmektedir.

ölçüsünü, ait olduğu yeri ve işi yapan birimi gösterir. Bu defter kayıtlarına bakıldığında Tamirhanedeki iş kollarını ve hangi dairede kime ne yapıldığını takip etmek mümkündür.⁵⁹ Fabrikada üretilen eserlerden bazı örnekler bugün Millî Saraylar (Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları) koleksiyonunda, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ile Şişli Etfal Hastanesindedir. Hastane hariç aslında Tamirhane üretimleri çoğunlukla döneminin merkezî olan Yıldız Sarayı'na aittir. Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlık yıllarında Dolmabahçe Sarayı kullanılmaz; saray uzunca bir süre boş ve bakımsız kalır. Sultan Mehmed Reşad'ın hükümdar olması ve kendisine ikametgâh olarak tekrar Dolmabahçe Sarayı'nı tercih etmesi ile sarayda tamir ve tefrişe ihtiyaç duyulur. Bu esnada gerekli olan mobilyalar kullanım amacı ile Yıldız'dan Dolmabahçe'ye taşınır. Dolayısıyla bugün Tamirhane örneklerinin çoğunluğunun Dolmabahçe Sarayı'nda yer almasının nedeni budur. Söz konusu eşya nakli ile ilgili olarak Devlet Arşivlerinde bulunan bir belge durumu açıklayıcı bilgi verir. Belgede Dolmabahçe Sarayı'nın otuz yıldan beri tamir ve elli seneden beri mefruşatının yenilenmediği, yakın bir zamanda itimatnamelerini sunacak yabancı elçilere ayrılmış bekleme ve kabul salonları ile diğer kısımlarının acil olarak döşenmesi gerektiği, gereken mefruşatın dışardan temin edilmesinin masraflı olacağı, şu sıralarda buna imkân olmadığından Yıldız Sarayı'ndaki Merasim Dairesi ile Küçük Mabeyn Dairesi'ndeki mefruşatın olduğu gibi bırakılarak diğer dairelerdeki mefruşatın deftere kaydedilerek Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmesi bildirilmektedir.⁶⁰

Öte taraftan Tamirhane, farklı üslup ve bezemede ki mobilyaların da kendi üretimine ait olduğunu bazen el yazısı bazen de metal etiketler ile belgelemiştir. Sedefte mozaîge kadar farklı malzeme, teknik ve üslupta üretimler yapılmıştır. Nitekim Tamirhane defterinde imalat numarası 235 olarak verilen ve Hacı Osman Ağa vasıtasıyla Daire-i Hümayun'a imal edilmesi için sipariş edilen ve Dimitri Usta'nın elinden çıkan sehpa⁶¹ (G. 33), Yıldız Sarayı Yeni Köşk'ün üst katında, seradaki sehpalardan birine işaret eder. Bugün ise Millî Saraylar koleksiyonunda yer alır. Eser-i İstanbul tekniğindeki sedefli sehpanın sekizgen formlu tablasının altındaki pirinç plakada 1310 (1895) tarihi ve Giritli Mustafa imzası yer alır.⁶² Daha sonraki bir tarihe ait evrak ise sehpanın onarımına ait olup yine aynı us-

59 BOA., HH. d. 27728, (İmalat no: 368. Yapılan iş; Kuş kapanı kefçe (kepçe) imalı, Kuşcubaşı vasıtasıyla Daire-i Hümayun'a, İmalatçı: Fabrika).

60 BOA, BEO, 3542/265624 16/4/1327 16 Rebiülahir 1327/ 7 Mayıs 1909. Yıldız Sarayı'ndaki Merasim Dairesi'yle Küçük Mabeyn denilen dairede hakan-ı sabıkın ikamet ettiği odalarda bulunan mefruşatın olduğu hâlde bırakılıp diğer dairelerdeki mefruşatın sebt-i defter edilerek Dolmabahçe Sarayı'na nakli. (Hazine-i Hassa, Dersaadet)

61 BOA., HH. d. 27728.

62 İlona Baytar, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Saray Mobilyasının Üslup Açısından İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 183; a.y." Bir Saray Atölyesi Tamirhane-i Hümayun", X. Türkoloji Konferansı, s. 765-780.

33

34

34 Sedefli Sehpa, Yıldız Albümü, 779-50-0053

tanın ismini taşır⁶³ (G. 33). Metal etiketli bir başka örnek ise Eser-i İstanbul tekniğindeki sedefli çekmecedir. Etiketinde “Es Sultan İbnü’s-sultan el Gâzi Abdülhamid Han-ı Sani”, sağ yanda “Yıldız Saray-ı Hümayunu Tamirhanesinde imal olunmuştur” “1321-1319 (24 Teşrin-i ev.)” İmza: “Mecid” yazıları yer alır⁶⁴ (G. 35, 38). El yazısı ile yazılan üretilere örnek olarak mozaik bir sehpa ile metal ayaklı bir başka sehpanın etiketlerini ayrıca gösterebiliriz (G. 36-37).

Tamirhane’nin üretimlerine bakıldığında buranın aslında ne kadar büyük bir işletme olduğuna tanık oluruz. Masa, sandalye, dolap çerçeve gibi günlük kullanım eşyalarının ötesinde piyano üretiminin yapılmış olması fabrikayı bir saray işletmesinin çok ötesine taşıyan örnekler arasında yer alır. Tespit edilebilen bir piyano; piyano ustası Mehmed Efendi tarafından imal edilirken,⁶⁵ iki adet piyano da tamir edilmiştir.⁶⁶ Her iki piyanonun üze-

63 BOA., HH. d. 27728.

64 İlona Baytar, *age.*, s. 202.

65 Suha Umur, “Dolmabahçe Sarayında Türk Yapımı Bir Piyano”, Milli Saraylar 1994-1995, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1996, s. 70-77.

66 Dolmabahçe Sarayı, Harem bölümünde 169 ve 153 nolu dairelerde yer alan piyanolar.

35

36-37

38

39

Piyano, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, TBMM Açık Erişim, K.127-56

rinde de Tamirhane-i Hümayun'a ait plaka bulunur. Arşiv kayıtlarında rastladığımız ve 1323 tarihli bir onarım belgesi ise bunlardan birisine ait olmalıdır⁶⁷ (G. 39).

Belirlenmiş ve sistemli bir çalışması olan Tamirhane'de imal edilecek işlerin önceden çizimleri yapılmış, üretimleri tamamlandıktan sonra fotoğrafları çekilerek arşivlenmiştir (G. 34). Bugün Nadir Eserler Kütüphanesi kayıtlarında bulunan bazı çizimler Yıldız Sarayı Kütüphanesine aittir.⁶⁸ Kuşkusuz ki hemen yakınında bulunan zengin koleksiyonlu kütüphane, üretim öncesinde zanaatkârların inceleme ve araştırma yapmalarına olanak sağladığı gibi gelişimlerine de katkı sağlamıştır. 1909 yılı itibarı ile işlevini kaybeden Tamirhane binasının 1911'de tahliyesi istenir ve buranın koğuş olarak kullanılacağından söz edilir.⁶⁹ Öte taraftan Ezgü, çalışmasında Tamirhane'nin alt katının arabalık, üst katının da muhafız Arnavut tüfekçiler koğuşu olduğundan, askerî dönemde ise garaj olarak kullanıldığından söz eder.⁷⁰ Sultan II. Abdülhamid sonrasında fabrikanın işlevini kaybettiği yıllarda Ezgü'nün

⁶⁷ BOA., HH. d.27728.

⁶⁸ İÜK, Albüm 92602-0002 ve 92602-0004.

⁶⁹ BOA, ML. EEM. 837/12 R. 05.02.1327/ M. 18. 04.1911.

⁷⁰ Fuad Ezgü, *age.*, s. 81.

40

MİT döneminde spor salonu olarak kullanılan eski Tamirhane-i Hümâyun

de belirttiği gibi muhtemelen arabalık olarak kullanılmıştır.⁷¹ Ancak gerek günümüze ulaşan binada gerekse askerî döneme ait fotoğrafta arabaların giriş çıkışlarına uygun bir kapı girişi görülmez. Ezgü'nün neye dayanarak bu bilgiyi verdiği belirsizdir. Askeriyenin buradan ayrılması sonrasında uzunca bir süre Milli İstihbarat Teşkilatınca spor salonu olarak kullanılan (G. 40) bu bina ile arkasındaki Arabacılar binasının arasına muhdes bir duvar örülmüştür. Arabalığın alt katındaki kapı da kapatılmıştır (G. 41-42). Yapılan araştırma neticesinde Tamirhane olarak tespit ettiğimiz ve bugün TBMM İstanbul Çalışma Ofisi tarafından porselen atölyesi ve yemekhane olarak kullanılan yapı, III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Raporu, S. 6004, 1993 ile Arabalık olarak tescillenmiştir.

71 Age., s. 81.

41 Tamirhane binasının kapatılan kapısı ve Arabacılar ile Tamirhane arasındaki muhdes duvar

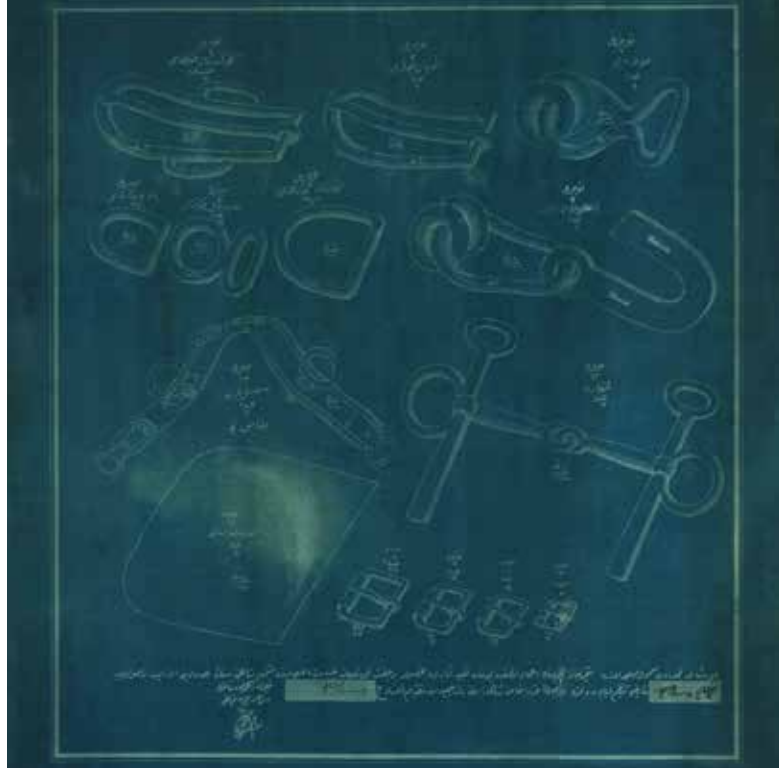
42

Tamirhane binasının kapatılan kapılarının bulunduğu yer

Demirhane

Türk el zanaatları ve sanatları içerisinde demirciliğin ayrı bir yeri vardır. Hem savaş malzemelerinin hem de gündelik hayata yönelik üretimlerin yapıldığı Demirhane'nin, Ehl-i Hiref teşkilatında da Zerdûzan-ı Hassa, Bozdoğanîyân-ı Hassa, Na'lıçeciyan-ı Hassa gibi farklı iş kolları altında yer aldığı görülür.⁷² Yıldız Sarayı'nda ise ayrı bir atölye olarak yer alır. Konum olarak gaz boruları haritasında Tamirhane'nin hemen arkasına işaret edilmiştir. Günümüze ulaş(a)mayan Demirhane binasının inşa tarihi tam olarak bilinmese de Hazine-i Hassa evrakları arasında bulunan 1895 tarihli belge, Demirhane'nin inşaatı ve tamiratına ait bilgiler içerir. Dolayısıyla Demirhane'nin yapımı sarayın inşa faaliyetlerinin arttığı döneme denk gelir. Tamirhane ile komşu olan Demirhane, sarayın demir işleri ile Tüfenk Fabrikası (Güvercinlik) için gerekli olan demir aksamaların imal edildiği yer olmalıdır (**G. 43**). Osman Nuri hatıratında Demirhane binasından söz ederken şöyle bir tanımlama yapar:

⁷² Sakine Akcan Ekici, *agt.*, s. 71, 97,109.

43

Demirhane üretim eskizi, BOA, PLK. p. 01041-0001

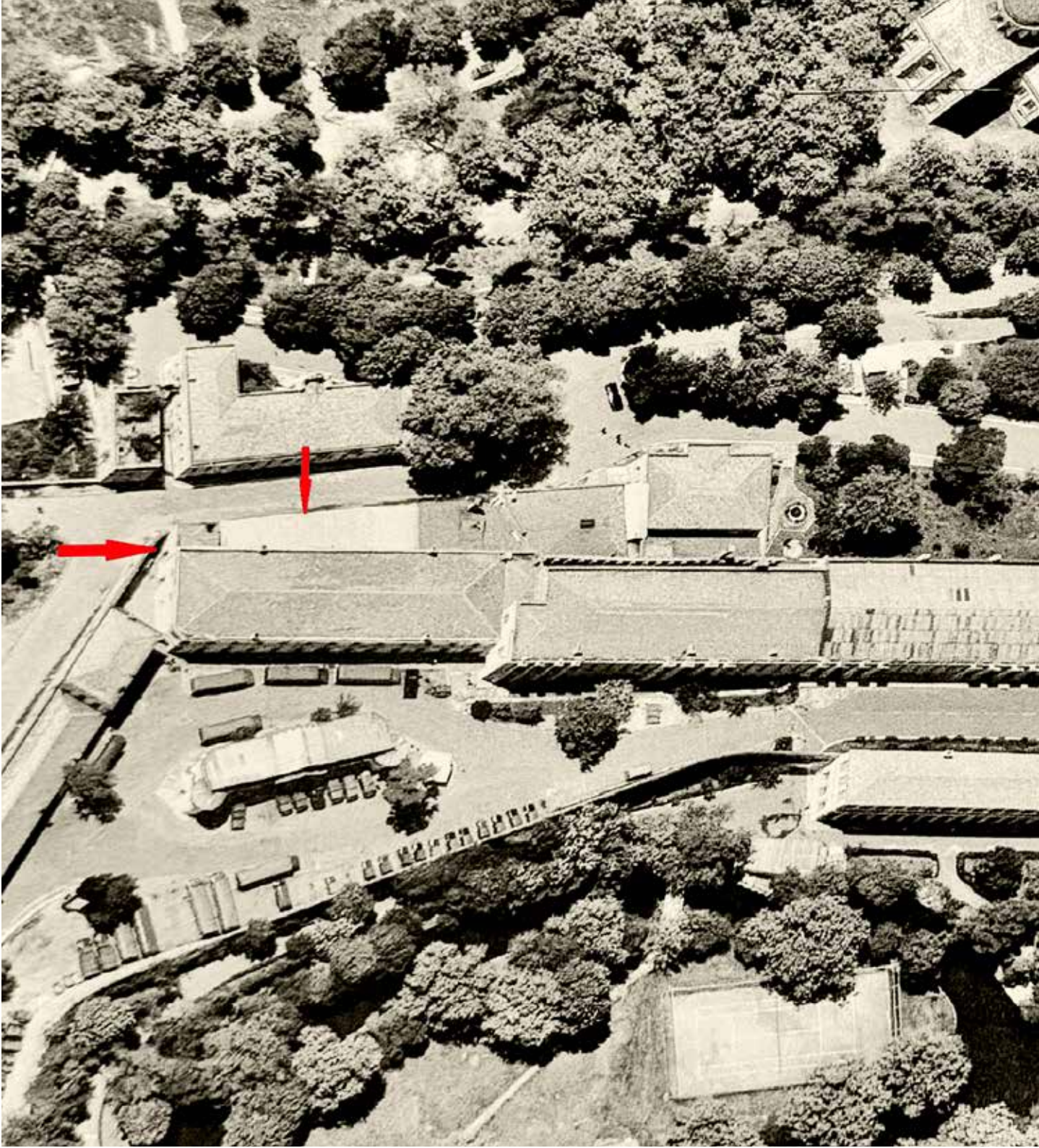
“Yıldız’ın demirhanesinde gayet mükemmel bir galvano plastik bölümü mevcut olup ağır işleri bile yapmaya muktedir. Demirhane müdürü Alsid Molinari isminde kırk lira aylık alan bir İtalyan’dı.”⁷³

Yıldız Sarayı’nın askeriye tahsis edildiği dönemde çekilen hava fotoğrafında görülebilen Demirhane binası, arazinin konumuna göre inşa edilmiş ve Tamirhane’ye bağlı olarak çalışmıştır. Tamirhane binasının günümüzde kapatılmış olan güney cephesinde yan yana iki girişi mevcuttur. Olasılıkla Demirhane binasının yıkıldığı dönemlerde buradaki giriş ve pencereler de kapatılmıştır (G. 42, 44). Binanın ne zaman yıkıldığı tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte 1972 ve sonrasına ait hava fotoğraflarında ayakta olduğu görülür.

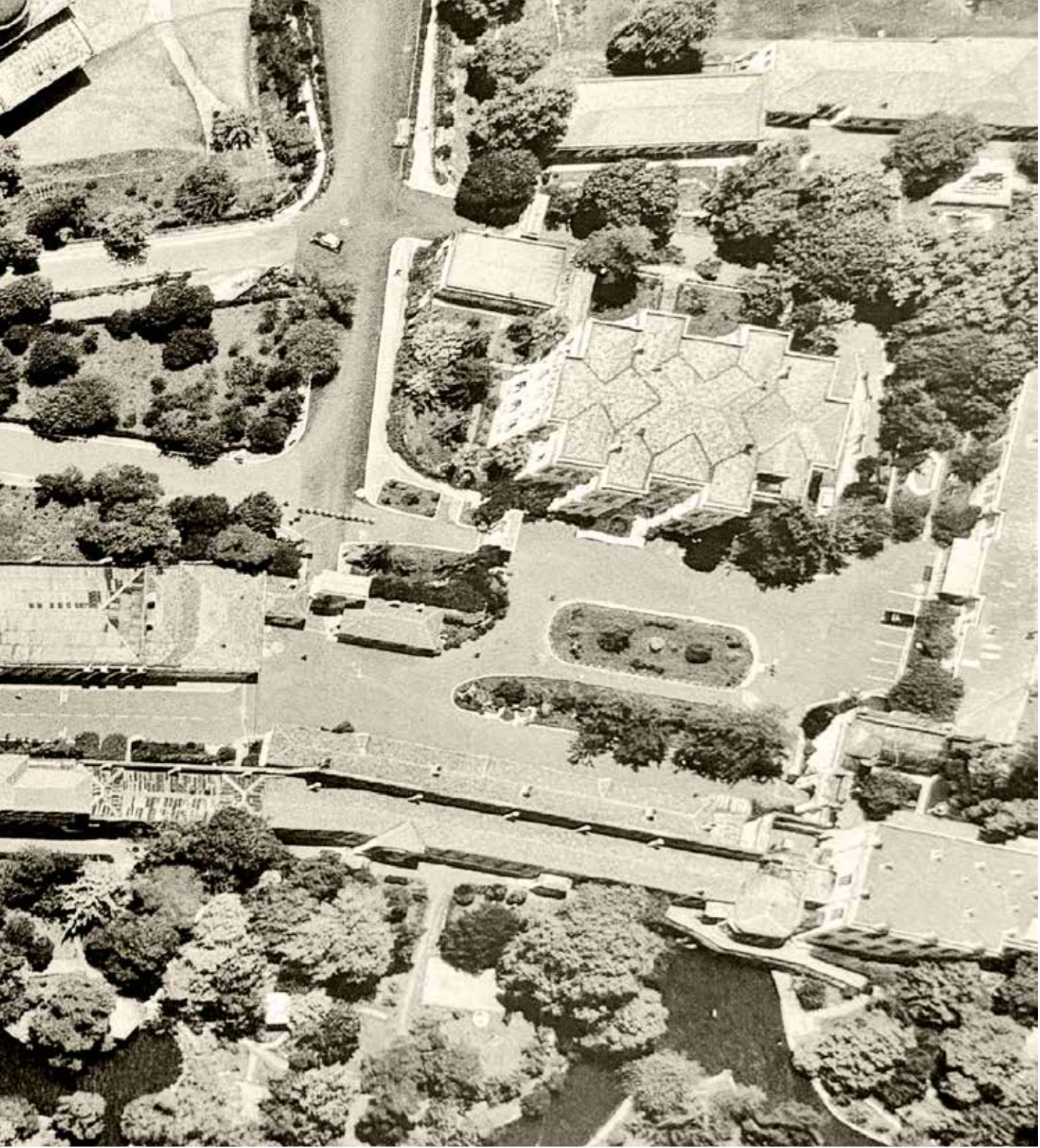
Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra pek çok birim gibi Tamirhane ve Demirhane binaları da işlevlerini kaybeder. Öyle ki Halid Ziya; Yıldız Sarayı’ndan söz ederken nasıl çözüleceği bilinmeyen bir muamma, acayip bir miras olarak bahseder.⁷⁴ Ne yapılacağı henüz bilinmeyen sarayı tahta geçişinden bir yıl sonra Sultan Reşad yaz

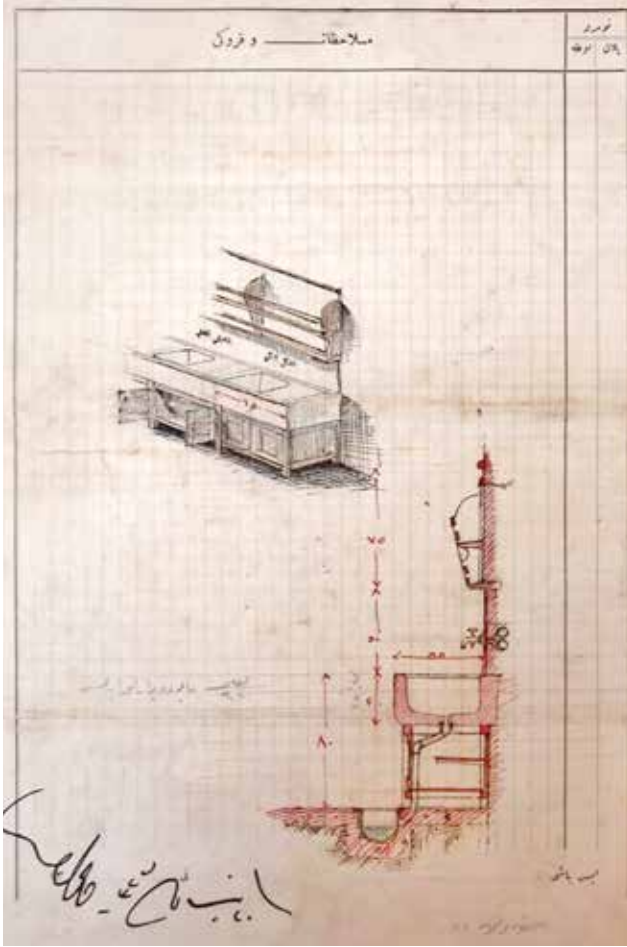
⁷³ Osman Nuri, *age.*, s. 417. Yıldız Sarayı Demirhanesi’nin belirtilen masrafla inşaatı ve tamiratından söz eder. Belge M. 17 Ekim 1895’e tarihlenir.

⁷⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *age.*, s. 189.

Demirhane binasını gösteren havadan görünüm (Yıldız Sarayı, s. 608)

45

Vedad Bey mutfak lavabosu çizimi, 20 Şubat 1327,
BOA, HH.EBA 711/6/3

Öte taraftan Sultan Reşad'ın tahta geçişinden bir yıl sonra yazları Yıldız'da ikamet etmek istemesi ile tekrar mutfak ihtiyacı gündeme gelir. Mutfak için uygun olarak Demirhane'nin olduğu yere karar verilir. Bunun üzerine Demirhane ve Tamirhane binalarının tahliyesi istenir.⁷⁶ Devlet Arşivlerinde söz konusu tahliyeyle dair bulunan arşiv evrakı buranın mutfakla dönüştürülmesine aittir. Demirhanede sıcak demir işi yapıldığı düşünüldüğünde mutfak için en uygun yer olarak belirlenmiş olma ihtimali de yüksektir.

mevsimlerinde kullanmak isteyince birtakım onarımlar gündeme gelir. Dolmabahçe Sarayı'nın da onarım işlerini gerçekleştiren Mimar Vedad Bey, Yıldız Sarayı'nda yapılacak onarımlar için seksen dört adet keşif defteri hazırlar. 1910 ve 1911 yıllarına tarihlenen defterler Şale Köşkü, Küçük Mabeyn, Müzehane, Yeni Köşk, Büyük Mabeyn, Cihannüma ve Çit Kasrı'nda gerçekleştirilen çatı onarımlarına aittir. Sarayda yapılan en geniş kapsamlı tamirat keşfi 1910 yılı sonlarına tarihlenir. Bu dönemin en önemli müdahalesi saray mutfaklarının kaldırılması olur. Mimar Vedad Bey tarafından hazırlanan raporda artık mutfakla ihtiyaç kalmadığı belirtilerek buranın yıkılarak bahçeye dönüştürülmesi önerilmektedir.⁷⁵ Konu ile ilgili ayrıntılı çalışma yapan Gümüş, haritalar üzerinde yaptığı değerlendirmeler sonucu mutfakların yıkılmış olduğunu belirtir.

75 BOA, HH. EBA. 709.15/1 2 Ağustos 1327- 15 Ağustos 1911; Müjde Dila Gümüş, *II. Meşrutiyet'in Saray Mimarı: M. Vedad [Tek] Bey*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2024, s. 120-126.

76 BOA, ML. EEM. 837/12 Yıldız Sarayı'ndaki tamirat meyânında mutfak ve koğuş ittihaz edilecek, marangozhane ve demirhanenin tahliyesi icrası R. 05.02.1327/ M. 18. 04.1911; ML. EEM. 887/19 Yıldız Sarayı'ndaki demirhanenin mutfakla tahvili sebebi ile gönderilen ikinci keşifnamenin iade kılındığı R. 18.11.1327/ M. 31.01.1912.

Vedad Bey mutfaklara ilişkin üç proje hazırlar. İlk proje Demirhanede kullanılacak mermer lavabolar içindir.⁷⁷ İlk projede yapılacaklar şöyle sıralanır: Marmara mermerinden yirmi sekiz adet mermer lavabo üretilecektir. Biri sıcak diğeri soğuk su için iki musluk takılacak, bir dolap yerleştirilecektir. Aynı zamanda her lavabonun da altına ve karşısına birer raf konularak, rafların arkası çinko ile kaplanacaktır. İkinci proje; eski mutfak ocaklarının sökülerek demirhanede kurulacak mutfığa taşınmasıdır. Son proje ise mutfığa bağlanacak su ile ilgilidir⁷⁸ (G. 45). Ezgü, çalışmasında Demirhane binasından bahsetmez. Demirhane binası mutfığa dönüştürüldükten sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kaldırılmıştır.

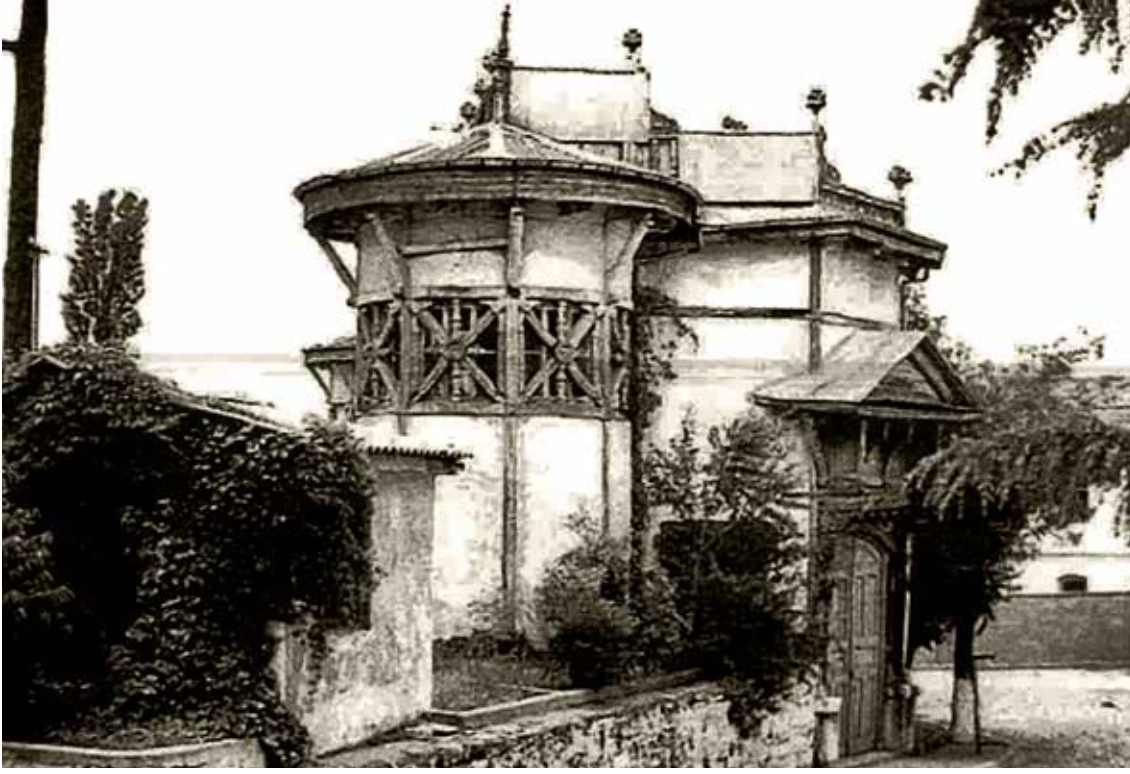
77 BOA, HH. EBA. 709/3-10 Keşif Defteri 305 20 Nisan 1327- 3 Mayıs 1911, Müjde Dila Gümüş, “II. Meşrutiyet Döneminde Yıldız Sarayı’nda Gerçekleştirilen Mimari Müdahaleler (1909-1914)”, *Art Sanat*, S.15. (2021), s. 93-108.

78 BOA, HH. EBA. 705/19 Keşif Defteri 414 16 Nisan 1328- 29 Nisan 1912. Müjde Dila Gümüş, *agm*, s. 93-108.

Güvercinlik Batı Cephesi, MİT Başkanlığı Arşivi

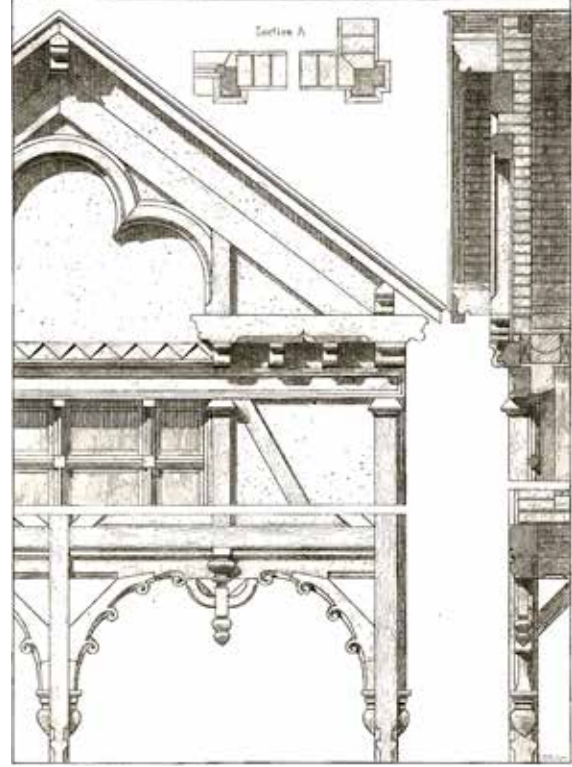
46

Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi

Güvercinlik

Günümüzde Güvercinlik olarak bilinen yapı, Tamirhane ve Kütüphane binasının karşısındadır. Avludaki diğer yapılardan bağımsız, müstakil olarak bağdadi tekniğinde ahşap ve kâgır olarak inşa edilmiştir. Osmanlı'nın alışılmış yapı gramerinden farklı bir forma sahiptir. Enine gelişen dikdörtgen planlı yapı, iki yanda yer alan kuleler ile yumuşatılarak ovalleştirilmiştir. Yandaki giriş kapılarının üzeri üçgen alınlıklı olup, ahşap konsollar ile hareketlendirilmiştir. Benzer durum cephe genelinde kullanılan ahşap hatıllarla sağlanır. İlk bakışta neoklasik vurgulu cephe tasarımı eklektik özellik gösterir. Batur, buranın Uzak Doğu etkili chinoserie tarzı olduğunu söylerken mimarının da Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da çalışan ve Yıldız Sarayı'nda da yapıları bulunan D'Aronco olabileceğinin üzerinde durur ancak referans göstermez.⁷⁹ Yıldız Sarayı'nın Dış Bahçesi'nde Şale yakınında bulunan at nalı kemerli yapı ile ilk bakışta benzerlik kurmuş olmalıdır. Her iki yapının da kuleli görünümü, mimar olarak D'Aronco'ya atıf yapsa da bu doğrulanmamış bir bilgidir (**G. 46**). Çift cepheli olan bina, çatı katı ile birlikte üç katlıdır. Üçgen ahşap çatılı, iki yan giriş ve batı cephesinde orta aksta yer alan kapı ile birlikte üç girişlidir. Orta kapı küçük merdi-

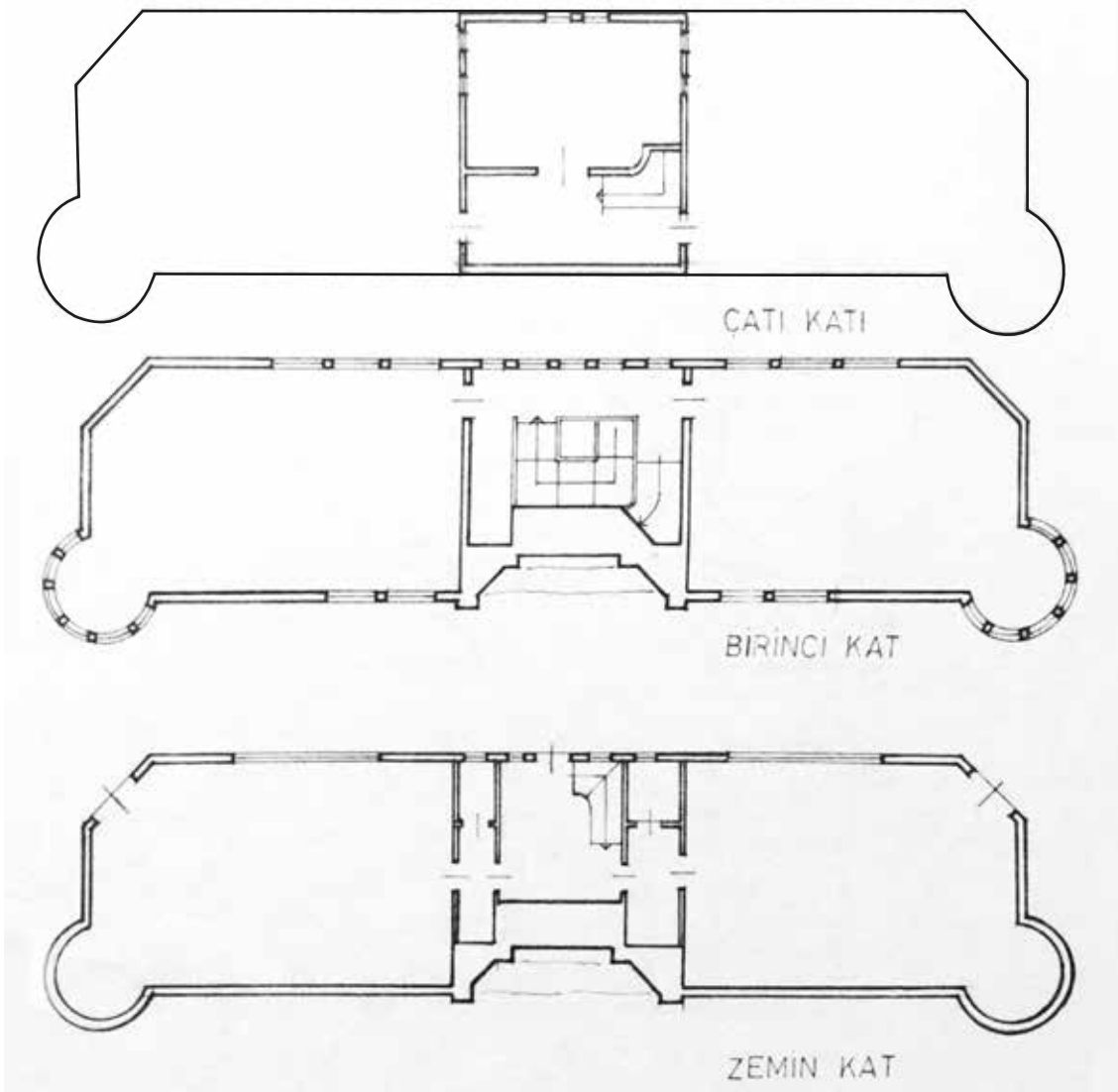
⁷⁹ Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 140.

Güvercinlik çizimleri, (Pierre Chabet, *Le Bois Pittoresque*)

venli bir hole açılır. Her iki tarafta yer alan merdivenler alt katı üst kata bağlar. Merdivenin altında sağ ve sol tarafta tuvalet olarak kullanılmış olabilecek servis mekânları bulunur. Buralardan yapının her iki yanındaki büyük odalara geçiş sağlanır. Bu mekânların ayrıca bağımsız giriş kapıları da mevcuttur. Dolayısıyla dışarıdan iki katlı görünüme sahip kulelerin alt katına zemin kattan, üst katına ise orta kapıya karşılık gelen merdivenlerden ulaşılır (**Plan 3**).

İnşa tarihi belli değildir. Yıldız Albümlerinde bulunan Rasathane ve Kütüphane'yi bir arada gösteren fotoğrafta görülmez (**G. 87**). Bu da Kütüphane ve Rasathane'den sonra inşa edilmiş olduğuna işaret eder. Peki ne amaçla Tamirhane-i Hümayun, Demirhane, Rasathane ve Kütüphane binalarının ortasına inşa edilmişti? Dahası neden Güvercinlik olarak anılmıştı? Üstelik gaz boruları haritasında (**Plan 2**) Tüfenk Fabrikası olarak geçerken.

Sultan II. Abdülhamid döneminde inşa edilen köşk ve kasırlarda çoğunlukla Avrupa'dan gelen yapı kataloglarının esas alındığı bilinir. Yıldız Kütüphanesi'nde bulunan bu tarz kataloglar incelendiğinde gerek sarayda gerekse saray dışında 19. yüzyıl ikinci yarısına ve 20. yüzyılın ilk yarısına ait köşkların kataloglardaki mimariyi yansıttıkları görülür. Mimar Pierre Chabet tarafından hazırlanan *Le Bois Pittoresque* de bu kataloglardan biridir ve içerisinde güvercinlik yapılarının mimari form ve detaylarına yer verilmiştir. Buna göre

Güvercinlik kat planı, Anıtlar Kurulu Arşivi

güvercinlik binaları uzun yıllar yuvarlak kule formu olarak inşa edilir. Alt katı kümeslere üst kat ise güvercinlere ayrılır. Daha sonra formlarının değiştiği görülür. Genellikle kâgir olarak inşa edilen bu yapılarda bazı esaslar belirlenmiştir: Güvercinlerin kolay algılayabilmesi için dış cephenin beyaza boyanması, çatıda güvercin dışkısını yağmur suyunun indirebilmesi için dik olması ancak güvercinlerin rahat yürüyebilmesine de uygun olması gibi.⁸⁰ Söz konusu çalışmada çatı tasarımlarında çoğunlukla kurşun, arduvaz ya da kiremit kullanıldığı çatıda tek pencerenin olabileceği belirtilmiştir (G. 47-48).

Bu çalışmaya konu olan yapı incelendiğinde gerek mimari formu gerekse cephe detaylarının söz konusu katalogta geçen esaslara uygun olduğu görülür (G. 49-50). Dolayısıyla Güvercinlik binası aslında güvercinlik mimarisine göre inşa edilmiştir.

Ayrıca yapının doğu cephesinde, orta kapının tam arkasına denk gelen yerde Yıldız Sarayı'nın yapılarında görülmeyen grottolu bir cephe görülür (G. 51). Grottolar genellikle özel bir bahçe içinde su kaynağı ya da çeşme ile ilişkilidir. Deniz kabukları ve taşlarla bezenmiş, görsel zenginlik sağlayan mağaralar olarak tanımlanırlar. Sarayın bahçe düzenlemesinde romantik İngiliz bahçelerinin doğa anlayışındaki kıvrımlar, yapay göller, S biçimli yollar, dal motifli korkuluklar, köprüler ile limonluk, grotto, kaskat, nimfeum gibi tamamlayıcı yapı elemanlarına yer verilmiştir. Sarayın bahçeleri üzerine yapılan çalışmalarda Hasbahçe'de 2, Şale bahçesinde 1 ve Şehzade köşkleri bahçesinde 2 olmak üzere toplam 5 adet grotto bulunduğu söz edilir.⁸¹ Güvercinlik binasının doğu cephesindeki bu grottodan ise bahsedilmez. Mimarisi, işlevi ve neden güvercinlik isimleri ile anıldığı tam olarak kayıtlarda geçmeyen bu yapı, cephesindeki grottolu tasarımı ile de saray genelindeki diğer yapılardan ayrılır. Pek çok kaynakta buradaki kaskatlardan su içen güvercinlerden dolayı bu isimle anıldığı belirtilse de hem genel mimari tasarımı hem de grottosu buranın güvercinlik olarak kullanıma uygun olduğuna işaret eder. Ancak buna dair yazılı bir belge mevcut olmamakla birlikte arşiv kayıtlarında kuşluklar ve güvercinlikler üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu yapının yer almadığı görülür.⁸²

Genel olarak Osmanlı'da hem sultan ve çevresinin hem de halkın sıklıkla güvercin yetiştirdikleri ve kanatlı hayvanlara özel bir ilgi duydukları bilinir. Sultan II. Abdülhamid'in de Yıldız Sarayı'nda "Kuşluk-ı Hümayun" inşa ettirmiş olması hayvanlara özellikle kanatlı hayvanlara olan ilgisini gösterir. Avrupadan özel uzmanlar getirterek güvercinleri ve kuşlukları kontrol

⁸⁰ Pierre Chabet, *Le Bois Pittoresque*, Librairies-Imprimeries Réunies, Paris, s.11-12.

⁸¹ Drahşan Uğuryol, "Effects of Environmental Graphic Design Issues as a Supportive Source of Hospital Spatial Perception", *International Refereed Journal of Design and Architecture*, 2021, s. 101.

⁸² Ramazan Erhan Güllü, "19-20. Yüzyıllarda Avrupada ve Türkiyede Askeri Posta Güvercini Kullanımı", *Belleten*, Aralık 2020, C. 84/301, s. 175-1218; Diren Çakılcı, *age.*, s. 57-100.

49

Güvercinlik kapı detayı

50

Güvercinlik, çatı ve dış cephede güvercinlerin konaklamalarına uygun ahşap detaylar

52

Güvercinlik güneydeki oda

ettiren sultan, aynı zamanda güvercinlerin bakımı için birçok hademe de görevlendirir.⁸³ Sarayın farklı yerlerinde güvercinlikler kurduran Sultan II. Abdülhamid'in bu ilgi ve merakı, ilerleyen yıllarda posta güvercini kullanma amacına dönüşecek, Avrupa'daki gelişmeleri takiben Osmanlı topraklarında güvercinle haberleşme için çalışmalar da yapılacaktır.⁸⁴

İç mekânda zemin katta bulunan her iki yandaki odalarda güneydekinde taşıyıcı direk-ler, kuzeydekinde ise ahşap payandalar yer alır. Dış cephesinde görülen tasarım anlayışı iç mekânlarda tekrarlanmamıştır. İç mekân estetik kaygıdan uzaktır (G. 52-53).

Üst katta merdivenlerin açıldığı küçük bir hol yer alır. Holün sol tarafında çatı katına çıkış merdivenleri ile sağ ve solda birbirinin aynı iki mekân bulunur. Bu mekânlar olasılıkla yapının fonksiyonuna göre işlevlendirilmiş olmalıdır. Çatı katı ise merdivenin açıldığı bir hol ile batı cephesine bakan bir odadan oluşur (G. 54-57).

Burası güvercinlik mi, yoksa tüfenk fabrikası mı? cevap arayan sorulara BOA, DH. MUİ. 6/3, H. 9 Ramazan 1328 M. 14 Eylül 1910 kayıtlı arşiv belgesi bir yenisini daha ekler ve Kü-

83 Diren Çakılcı, "Sultan II. Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümâyün Teşkilatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 68 (İstanbul 2018), s. 58.

84 Age., s. 84.

53

Güvercinlik payanda destekli kuzeydeki oda

54

Güvercinlik merdiven kovası

55

Güvercinlik üst kat güneydeki oda

56

Güvercinlik üst kat kuzeydeki oda

57

Güvercinlik çatı katı

tüphaneye ile Mücellithane'deki hırsızlık olayını ve yapılan tahkikatı anlatırken aynı zamanda Güvercinlik binasının fonksiyonuna dair de bilgiler verir. Belgede bu binadan Demirhane ve Mücellithane olarak söz edilir. Ayrıca 1910 tarihli bir başka arşiv belgesinde, yine Güvercinlik binasına işaret edilerek Kütüphane'nin karşısındaki iki cepheli yapının Demirhane ve Mücellithane olduğu belirtilir.⁸⁵ Aslında hem konumu hem de mimarisi buranın çift fonksiyonlu olabileceğini düşündürürken çevre yapılarında Silahhane, Tamirhane, Demirhane'nin olduğu göz önüne alındığında burada da tüfek aksamalarının bulunduğu ve/veya tamir edildiği bir yer olması çok da şaşırtıcı değildir. Ayrıca gerek sarayın genel yerleşiminde gerekse arşiv kayıtlarında müstakil bir mücellithane yapısından da söz edilmez. Dolayısıyla arşiv belgesinde işaret edildiği gibi bu bölüm mücellithane olarak kullanılmış mıdır yoksa sonradan mı bu işlev verilmiştir, sorularının cevabı muallak olmakla birlikte Yıldız cildi olarak bilinen ciltlerin nerede yapıldığı sorusunu da cevapsız bırakır. Öte yandan Kütüphane'nin yakınında ve Kütüphane'nin karşısına gelen yerin mücellithane olarak kullanılmış olması da akla yatkındır.

85 BOA, MF.MKT. 1153/81 H. 06 Cemaziyelahir 1328/M. 15 Haziran 1910, BOA, DH. EUM. THR 39/48 H. 24 Cemaziyelahir 1328/M. 3 Temmuz 1910, BOA, DH. EUM.KADL H. 02 Cemaziyelahir 1329/M. 31 Mayıs 1911.

BOA, DH. MUI. 6/3, H. 9 Ramazan 1328 M. 14 Eylül 1910

“Mahall-i mezkur dış kütübhanenin karşısında ve dâhilen mücellidhane ve demirhane namıyla mevsüm ve iki kısmı şamil ahşab bir bina olup şimal, cenub, garb cihetlerinde ikişer kanadlı ve üst cihetleri pencereli ve üç kapısı mevcut olduğu, bunlardan şimal ve cenub cihetlerindeki kapularda haricen tazyik ve sair suretle açıldıklarına delalet edecek bir emare mevcut olmayub yalnız garb cihetindeki kapunun da suret-i daimede açık bulundurulduğu haber verilmiş olmasıyla mezkur kapudan girildikde biraz ileride cebheye müsadif ve ince tahtadan mamul kilidsiz bir kapudan girilüb biraz daha ileri gidilince sağ ve sol cihetlerinde dar bir koridora ve bunların müntehasında da tek kanadlı bir kapu müşahede olunub bilmuayene her iki kapunun anahtarla kilidlenmiş olduğu halde demir bir alet vasıtasıyla bittazyik küşad edilmiş oldukları kapuda ve pervaz tahtalarında mevcut asar-ı tazyikden istidlal kılındığı ve evvela mücellidhane tesmiye olunan zemini çimentolu bir odaya mezkur küçük kapudan girildikde derununda kırk elli kadar evrak ve kitap dolu sandık ve çuval ile istimale gayr-ı salih birkaç kanape ve koltuk ve masa mevcut olup çuvalardan iki üç adedinin açılıb evrak ve kitapların yere döküldüğu ve binanın demirhane cihetine girilerek mücellidhanenin aynı cesametinde büyücek bir odadan ibaret olan mahall-i mezkurde dağınık bir halde birçok demir parçaları ve demirciliğe mahsus eğe ve törpü ve el ile müteharrik makine ve emsali alat ve edevatdan başka bir şey mevcut olmadığı görülmesiyle vakadan malumatları olan Yıldız komisyonu azasından hukuk müşaviri Cemal ve meclis-i maarif azasından Sami Beylerden istizah-ı madde olundukda Harem bahçesindeki müze ve kütübhaneden bazı zevata aid olarak zuhur etmiş olan müteaddid torbalar derununa mevzu’ evrak ve kütüb-i mütenevvia ile evvelce Çin’e gönderilmek üzere ihzar edilen on sekiz sandık kitab mezkur mücellidhaneye nakl ile kapusu kilitlenerek taht-ı muhafazaya alınarak anahtarı komisyon nezdinde mahfuz iken bilahire kitablar tadad olunmak üzere heyetçe vürud ile kapunun küşadında arka cihetdeki küçük kapunun demir alet ile açılıb torba ve sandıklar derunundaki kütüb ve evrakın yere saçılmış olduğunu görmeleriyle hazine-i hasa tarafından Yıldız idaresine memur Ali Bey ve muhafazasına memur müfreze-i askeriye kumandanı mülazım Hilmi Efendi’ye bilcelb mevcut hali irae ile vakayı istifsar eylediklerinde bunlardan Ali Bey’in vakadan malumatı olmadığını ve müfreze kumandanı mumailayhin de Yıldız’a teşrif-i şahane vukubulacağı

haber verilmesi ve evvelce dış bahçedeki kütüphane penceresinden birisinin koparılması üzerine Yıldız'a memur edilen müfreze-i askeriye geceleri devriye gezdiğini ve fakat bir müddet sonra teşrif-i şahane vuku bulmayacağı anlaşılmısıyla malum efrad-ı askeriye maiyet-i seniyye bölüğüne nakl edilerek elyevm Yıldız'da bulunan efrad-ı cedidenin talim ve terbiyesiyle iştigal edilüb devriyeler gezdirilmediğini ve temmuzun yirmi altıncı akşamı talimden sonra bahçede dolaşdığı sırada mahall-i mezkurun kapusunu açık bularak içeriye duhulunda meydanda gördüğü bir mecele ile bir tarih ve Cinayet Çiçeği namında bir romanı alub bu halden kimseye malumat vermeye lüzum görmediğini ifade etdikleri ve onun üzerine mülazım-ı mumaileyhden dahi istifsar-ı keyfiyet olundukda tafsilat-ı mezkureyi tasdikle beraber taht-ı kumandasındaki asakir-i Osmaniye onbaşılardan meseleyi sorduğunda birisinin mahall-i mezkuru üç ve diğerinin on ve diğer birinin de on üç gün evvel açık olduğunu gördüklerini söylediklerini ve fiil-i mezkurun Yıldız bekçileri tarafından mı yoksa taht-ı kumandasındaki efrad veyahut dış bahçe cihetindeki Malta Kışlası'nda aramsaz süvari askeri taraflarından mı ika edildiğini bilemediğini ve kimin tarafından olur ise olsun bunun sirkat kasdına makrun olarak değil fikr-i tecessüse binaen yapılmış olması zannında bulunduğunu tizkar ettiği ve Yıldız idaresinin iki aydan beri hazine-i hassaya terk olunarak bekçi ve kapucu ve bağçevan gibi müstahdeminden maada efrad-ı ahaliden kimsenin duhuluna müsaade olunmamakda ve emr-i muhafazasının da maiyet-i seniyye bölüğünden müfrez asakir tarafından ifa kılınmakda olmasına nazaran fiil-i vaki'in dâhilen ve sirkat kasdına makrun olarak değil makasıd-ı saireye binaen ika olunduğunun tezahür eylediği beyan olunmuş ve mezkur zabıt varakası ile evrak-ı mütenevviasi manzur-ı alileri buyurulmak üzere leffen takdim kılınmış olmağla suret-i hale nazaran iktiza-yı halin ifa buyurulması maruzdur.

25 Ağustos 1326 [7 Eylül 1910], İstanbul Polis Müdür Muavini.”

Ezgü ise buradan eczane olarak söz eder ama neden böyle isimlendirdiğine dair bir referans vermez. Saray eczanesinin Harem kapısından girilince sağ tarafa dönülüp silah-haneyi geçince solda Güvercinlik adı verilen bina olduğunu belirtir.⁸⁶

Tıp tarihçisi Dramur, Mimar Vedad Bey'in keşif defterine dayanarak Yıldız Sarayı'nda 'Yıldız Mabeyn Eczanesi' olduğuna dair bir kayıt ve Yıldız Harem Mutfağı karşısında eczane bulunduğunu belirtirken Naşit Baylav *Eczacılık Tarihi* isimli çalışmasında Ezgü ile aynı bilgiyi verir. Kemal Aytimur eczane için başka bir yere işaret ederek buranın Ebniye-i Seniye binası olduğunu kaydeder.⁸⁷ Ayşe Sultan da anılarında sultanın geçirdiği bir rahatsızlıktan dolayı eczanenin gerekliliğinden şöyle bahseder;

“Babamın arkasında çıkan gayet ufak bir çıbanı hususi doktoru Mavroyani Paşa ile yine hususi doktorlarından Osman Paşa ve adını bilmediğim diğer bir doktor bey beraberce tedavi etmişler. Fakat bu ehemmiyetsiz çıban tedaviden sonra büsbütün azmış, dehşetli ızdırab vermeye ve ateş yapmaya başlamış. Babamın hâli fenalaşmış. O sırada Ragıp Bey, babamı bu hâlde görünce, “Efendimiz! Benim bir biraderim doktordur. Getireyim de sizi görsün,” demiş. Sarayın arka kapısından Doktor Arif Bey'i getirmişler.

Arif Bey yarayı derhal temizlemiş, ilaçları gidip kendi yaptırıp getirmiş ve üç gün üç gece babamın başucunda sabahlara kadar durup tedavi ve ihtimamına dikkat etmiş. Babam tehlikeyi bu suretle atlattıktan sonra eski ilaçlar tahlil edilmiş ve şüpheli görülmüştür. ... O zamandan sonra sarayda bir eczahane yapılmış. Eczacıbaşı Bekir Efendi bu eczahanenin başında çalışmıştır. Saraya ait bütün ilaçlar orada hazırlanırdı.”⁸⁸

Bu eczanenin dışında sultan kendisi için hususi bir eczane daha yaptırmıştır. Ayşe Sultan'ın bahsettiği eczane bugün Güvercinlik olarak bilinen yer midir? Bu da ne yazık ki cevabı belirsiz sorular arasındadır. Pek çok belirsiz başlıkları olan Güvercinlik binasının neden bu isimle anıldığı, mimarisinin neden güvercinlik için uygun olduğu da muallak olmakla birlikte gerek belgelerde gerekse kaynaklarda hep farklı fonksiyonlarından söz edilir. *Yıldız Sarayı* kitabında ise barut yapımında kullanılan güvercin gübresinden dolayı bu adı aldığı da ihtimaller arasına alınır ama bir açıklama yapılmaz.⁸⁹ Bu olasılıktan yola

⁸⁶ Age., s. 81.

⁸⁷ Rengin Dramur, “Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi”, IX. *Sanat Tarihi Araştırma Semineri* 29 Mayıs-2 Haziran 1989 *Topkapı Sarayı Müzesi Tebliği*, s. 8-9.

⁸⁸ Ayşe Osmanoğlu, age., s. 44.

⁸⁹ *Yıldız Sarayı*, (Haz. Vahdettin Engin, Melek Özyetkin), YTÜ ve Halkbankası, İstanbul 2021, s. 102.

59

Restorasyon öncesi Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi

60

Restorasyon öncesi Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi

Restorasyon öncesi Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi

çıkıldığında güherçile⁹⁰ olarak bilinen güvercin gübresinin barut ve patlayıcı madde yapımında oksitleyici, tarımda gübre, hekimlikte ise ilaç yapımında kullanıldığı bilinmektedir. O hâlde barut ve tüfenkhane birbirine uyumludur.

Kayıtlarda geçmeyen ancak olasılıklar dâhilinde değerlendirilebilecek bir başka düşünce de buranın posta güvercinleri için kullanılmış olabileceğidir. Avrupada 16. yüzyılda başlayan haberleşmede güvercin kullanımının özellikle telgraf hattına güven duyulmamasından dolayı 19. yüzyılda yeniden canlandığı görülür. Fransa-Prusya Savaşı sırasında elde edilen başarıdan dolayı Fransızlar güvercin ile haberleşmeyi uzun yıllar aktif olarak kullanırken, savaşın seyrini değiştirebildikleri görülen güvercinlerin, askerî savunmanın bir parçası hâline getirilmesi için çalışmalar yapılır. Almanya'da 1872'de Fransa'da 1877'de askerî güvercinlikler kurulurken diğer Avrupa ülkeleri de aynı uygulamayı devam ettirecektir.⁹¹

Sultan II. Abdülhamid'in Batı'yı yakından takip ettiği düşünüldüğünde kendi sarayında da benzer bir uygulama yapmak istemiş olabileceği akla yatkın görünmektedir. Öte yandan sultanın güvercinlere olan sevgisi de bunu desteklemiş olmalıdır. Osmanlı toplumunda bazı kesim güvercinlerin askerî amaçla kullanılması gerektiğini savunurken bazı jurnaller de bunun tehlikeli olacağı yönündedir. Ancak arşiv kayıtlarında sultanın alım yaptığı güvercinlerin daha çok posta güvercinliğine uygun olması Sultan Abdülhamid'in de bakış açısının jurnallere karşın bu yönde olduğunu gösterir.⁹²

Çok yönlü bir padişah olan Sultan Abdülhamid'in kendisine ait müzesinde bitki ve hayvan türlerinin de yer aldığı bilinir. Öyle ki müzesine almak istediği kuş ve hayvanları Eczane-i Hümayun'da tahnit ettirir, kuşluklarda ölen bazı hayvanları yine eczaneye göndererek tahnit ettirip müzeye alır. 1905 yılı kaydına göre 120 çeşitli türden kuş, iki karaca, bir arslan, bir tavşan, on iki adet güvercin ve sekiz adet Alman kanaryası olmak üzere toplamda 144 adet hayvan tahnit edilerek müzeye dâhil edilmiştir.

Dolayısıyla elimizdeki tüm verileri göz önüne aldığımızda Güvercinlik olarak bilinen, arşiv kaydında Tüfenk Fabrikası olarak geçen yapı, güvercinlik mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Güvercinler posta güvercini olarak kullanılmış mıdır, burası belirsiz olmakla beraber bu binanın orta katının eczane-kimyahane olarak kullanılmış olduğu ve burada gerek müzeye konulacak hayvanların tahnit edildiği gerekse güherçileden barut yapımı için gerekli olan ayrıştırılmaların yapıldığı düşünülebilir. Müzenin Kütüphane'nin de yakınında olduğu dikkate alındığında bu düşünce de akla yatkındır. Ayrıca ihtiyaç dâhilinde güvercinlerin savaş alanına ilaç ya da ilaç reçetesi göndermek için de kullanılmış olabileceği bir başka olasılık dâhilinde değerlendirilebilir.

90 "Güherçile", Kubbealtı, <http://www.lugatim.com/s/g%C3%BCher%C3%A7ile> ile Erişim tarihi 15 Kasım 2023.

91 Ramazan Erhan Güllü *age.*, s. 1183.

92 *Age.*, s. 1189-1191.

Belirsiz soruları ile hâlen var olmaya devam eden Güvercinlik binası, sarayın askeriye-ye tahsis edildiği dönemde levazım ambarı olarak kullanılır.⁹³ Askerî dönem sonrasında uzunca bir süre harap hâlde kalır. Birinci Avlu'nun güney bölümünün MİT'e tahsis edildiği dönemde ne amaçla kullanıldığı ya da kullanılmadığına dair bir bilgi yoktur. Ancak Anıtlar Kurulundaki fotoğraflar, buranın uzun süre boş kalmış olduğunu düşündürür. Nitekim elimizde bulunan restorasyon raporu yapının bozulmalarına dair ayrıntılı bilgiler içerir. Rapora göre; kötü kullanılmış olması, çatının çökmesi ile uzun yıllar dış etkenlere maruz kalması, zaman içinde orijinal saçaklardaki bozulmalar ve taşıyıcı sistemine müdahale edilmiş olması ile yapı harap hâle gelmiştir. Öyleki çatı katı ve çatı strüktürü neredeyse tamamen yok olmuş; yukarıdan başlayan bu tahribat aşağı doğru devam etmiştir.⁹⁴ Elimizde bu binaya dair daha fazla bilgi olmamakla beraber restorasyonlarına ait fotoğraflar hem yapının genel mimarisinde hem de çatı strüktüründe değişiklikler yapıldığını düşündürür. Görsel 58-61'de restorasyon öncesi bozulmaları gösteren fotoğraflara yer verilmiştir.

⁹³ Fuad Ezgü, *age.*, s. 81.

⁹⁴ Bilgi Anıtlar Kurulu Raporu'ndan alınmıştır.

Kütüphane binasının günümüzdeki görünümü

Kütüphane

Osmanlı saray kütüphanelerinin kuruluşu Sultan II. Mehmed'in Edirne Sarayı'na götürdüğü kitaplar ile başlar. İstanbul'un fethi ile bu kütüphane önce Eski Saray'a daha sonra da Topkapı Sarayı'na taşınır. Sultan III. Ahmed ise kendi adı ile anılacak bir kütüphane binası inşa ettirir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar en büyük saray kütüphanesi olarak anılan III. Ahmed Kütüphanesi, Yıldız Sarayı bünyesinde kurulacak kütüphane ile daha sonra koleksiyonunun bir kısmını paylaşacaktır. Kuşkusuz ki Yıldız, saray kütüphanelerinin en büyüğü olarak anılacaktır.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin esası Sultan II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarına tarihlenir.⁹⁵ Şahsi bir kütüphane olarak başlayan ve ilerleyen yıllarla gelişerek kurumsal bir yapıya dönüşen kütüphanenin kuruluş tarihi kesin olarak belirli olmamakla beraber konu ile ilgili çalışma yapan Karatepe, kaynak göstermeden 1882 yılına tarihlendirir. Bir taraftan da 1876'dan itibaren Malta Köşkü'nden büyük kütüphaneye kitap getirildiğini belirterek kütüphanenin saray bünyesinde daha erken bir tarihte kurulmuş olabileceğini de not düşer. Öte taraftan Gelenbevîzâde Tevfik Efendi'nin 1876 yılı itibarıyla başkâtipliğe atanması da bu düşünceyi pekiştirir.⁹⁶

Arşiv kaynakları ve döneme ait kronikler takip edildiğinde saray içerisinde farklı yerlerde birden fazla kütüphane olduğu görülür. Belgeler esas alındığında kütüphanenin inşaatının 1887'de başlayıp 1893'de bittiği ancak tefrişinin 1897'de tamamlandığı, diğer kütüphanelerden buraya nakillerin ise 1893'ten itibaren başladığı görülür. Arşiv kayıtlarında ise 1881 yılına tarihlenen Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin keşif defteri, kütüphaneyi daha erken bir döneme tarihlendirir.⁹⁷ Osman Nuri, çalışmasında saraydaki kütüphane sayısının dört olduğundan söz eder.⁹⁸

“... Bunlardan biri Devlet-i Osmaniye hakkında muhtelif lisanlarda yazılmış eserlerle doluydu. Bu eserler arasında birçok el yazması birçok kitaplarda mevcut olup telif hakkı ödenerek alınmış ve basımı ve yayımı menedilmiş olduğundan bu kitaplar Yıldız Kütüphanesinden başka hiçbir yerde bulunmazdı. Kütüphanelerin en büyüğü kısmen kâgır kısmen ahşap olarak bina edilmiştir. Burada bulunan eserlerin birçoğu resimli ve gayet zarif ciltlenmiştir. Kütüphanelerde müteaddit kitapçılar ve otuz kadar memur ve hademe çalışırdı. Abdülhamid'in

95 Tuba Çavdar Karatepe ve H. Türkmen, “Yıldız Saray Kütüphanesi”. Hidayet Yavuz Nuhoglu (Derleyen), *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongre Tebliğleri, 12-15 Nisan 1999*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 637-638.

96 Tuba Çavdar Karatepe, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 544-545.

97 BOA, HH. d. 16793 H. 21 Ramazan 1298 / M. 17 Ağustos 1881.

98 Osman Nuri, *age.*, s. 24.

63

Hasbahçe'deki Kütüphane, Yıldız Albümü, 90552-0024

kütüphanesinde eski ve nadir eser koleksiyonları vardır. Bir odayı da tabiat tarihi müzesi hâline getirerek içi doldurulmuş nadir kuşlar ile kelebek ve kanatlı böcek koleksiyonları için ayırmıştır.”⁹⁹

Bu bağlamda Birinci Avlu'da, Harem Bahçesi'nde, Hasbahçe'de ve Şale yakınlarında kütüphane binalarının olduğu söylenebilir (G. 63-65). Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından kütüphanenin tasfiye sürecinde büyük kütüphane ve hususi kütüphaneden sıklıkla söz edilmiş olması zaman içinde kitapların belirli kütüphanelerde toplanmış olduğunu gösterir. Beşir Ayvazoğlu, kütüphaneye dair yaptığı çalışmasında Yıldız'da çeşitli binalarda çok sayıda kütüphane olduğundan söz eder. Saray kütüphanesinin ise Malta Köşkü'nden saraya nakledildiğini kitap sayısı artınca iç avlunun güney batısında pencereleri demir parmaklıklı 60-70 metre uzunluğunda tek katlı kâğıt bir binaya taşındığını belirtir. Ayvazoğlu'nun bahsettiği bina bugün TBMM bünyesinde çalışma ofisi olarak kullanılan Güvercinlik binasının karşısındaki yerdir.¹⁰⁰ Elimizde kütüphanelerin

⁹⁹ Age., s. 431.

¹⁰⁰ Beşir Ayvazoğlu, “Kahraman Hafız Kütüb Yıldız Sarayı Kütüphanesi Nasıl Kurtuldu?” *Bir Ateşpâre Bin Yangın*, (Ed. Cemil Üzen), Kapı Yayınları, İstanbul 2017, s. 141-150.

64

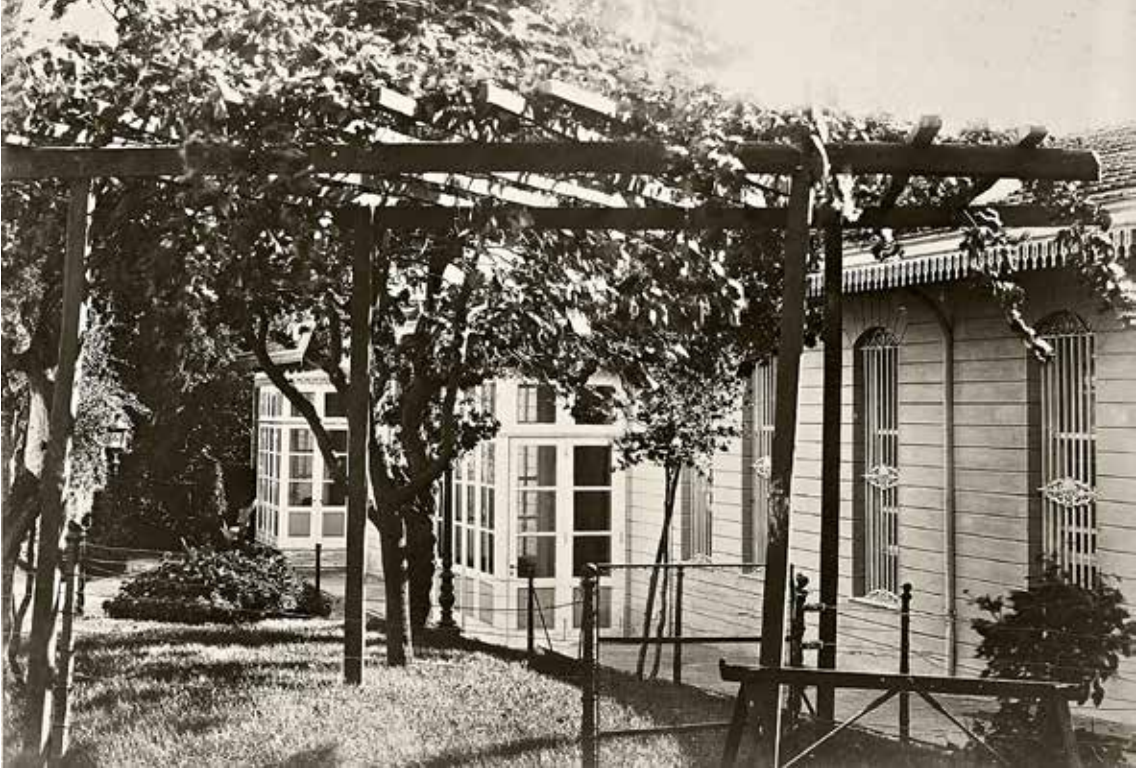
Harem Bahçesi'nde Kütüphane, Yıldız Albümü, 90552-25

dışarıdan çekilmiş birer fotoğrafı ile içerisini belgeleyen sadece Dış Kütüphane'ye ait tek bir fotoğraf mevcuttur.

Bu çalışmaya konu olan resmî adı ile Kütüphane-i Hümayun olarak anılan Dış Kütüphane binasıdır. Büyük Kütüphane olarak da bilenen imparatorluk kütüphanesi için komisyon defterlerinin üst kısımlarında “Kütüphane-i Hümayun-ı Cenâb-ı Mülûkâne” tabiri kullanılmıştır.¹⁰¹ Birinci Avlu'nun güneyinde Güvercinlik binasının karşısında, Rasathane binasının ise hemen yanındadır. Kesin inşa tarihi belli olmamakla beraber gaz boruları haritası esas alındığında 1884 ve hemen öncesine tarihlendirilebilir. Arşiv ve Nadir Eserler Kütüphanesi'nde buraya ait dış ve iç mekâna ait görsel veriler mevcuttur. Öte taraftan askeriyenin kullandığı döneme ait siyah beyaz fotoğraf da binanın dış cephesine dair önemli bilgiler verirken aşağıya doğru devam eden binalar olduğunu da belgeler. (G. 66).

Çizimler ve fotoğraflar dikkate alındığında Kütüphane'nin dikdörtgen planlı, tek katlı pencerelerinin demir parmaklıklı olduğu görülür. Bu hâli ile form olarak bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Fotoğrafta üst örtüsü saçaklı kiremit çatıdır (G. 65). Sultan

101 BOA, Y. EE. d. nr.397, 398, 399; Murat Candemir, “Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye”, *Tarih Dergisi*, S. 45 (2007), İstanbul 2008, s. 125.

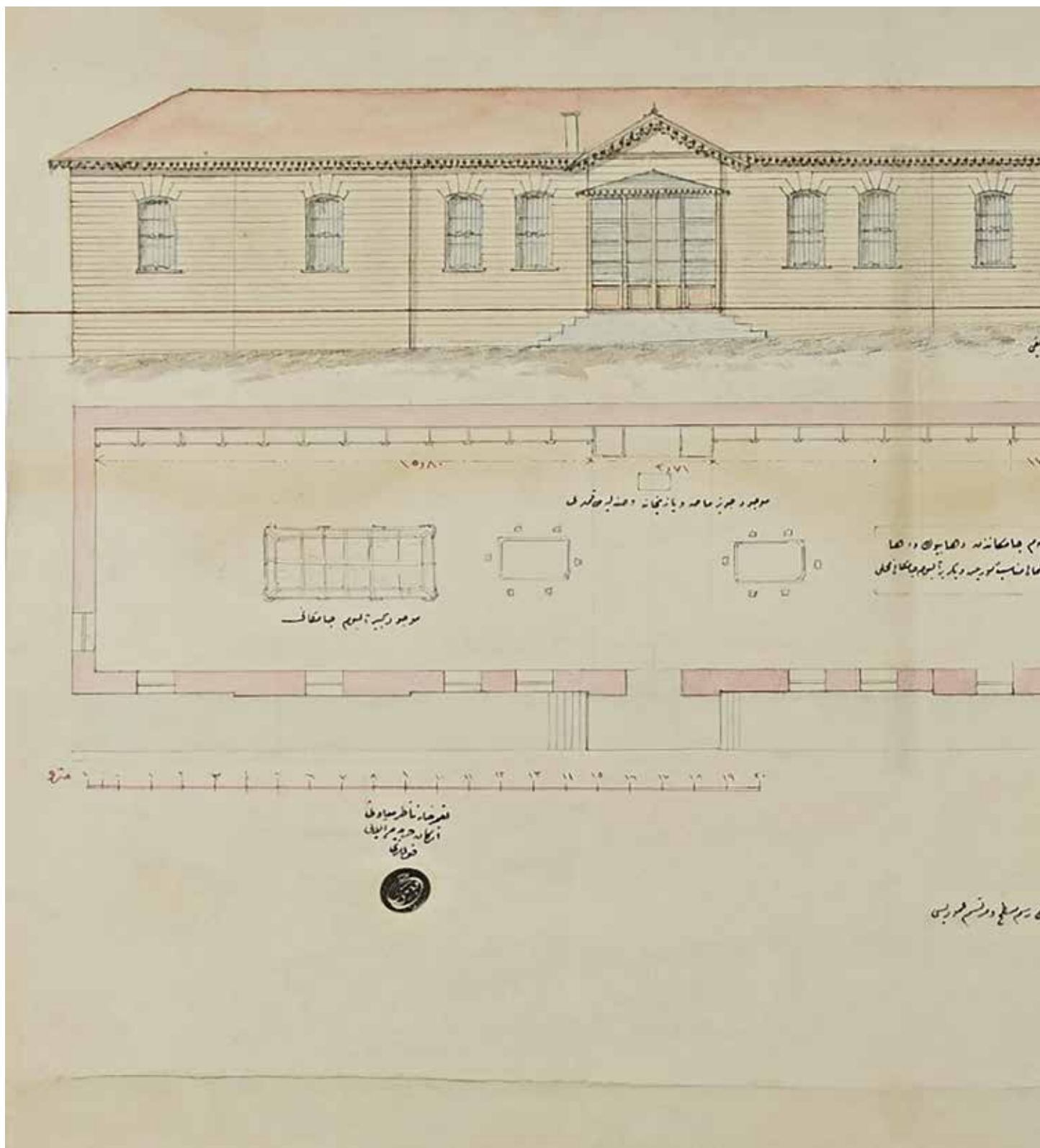
65

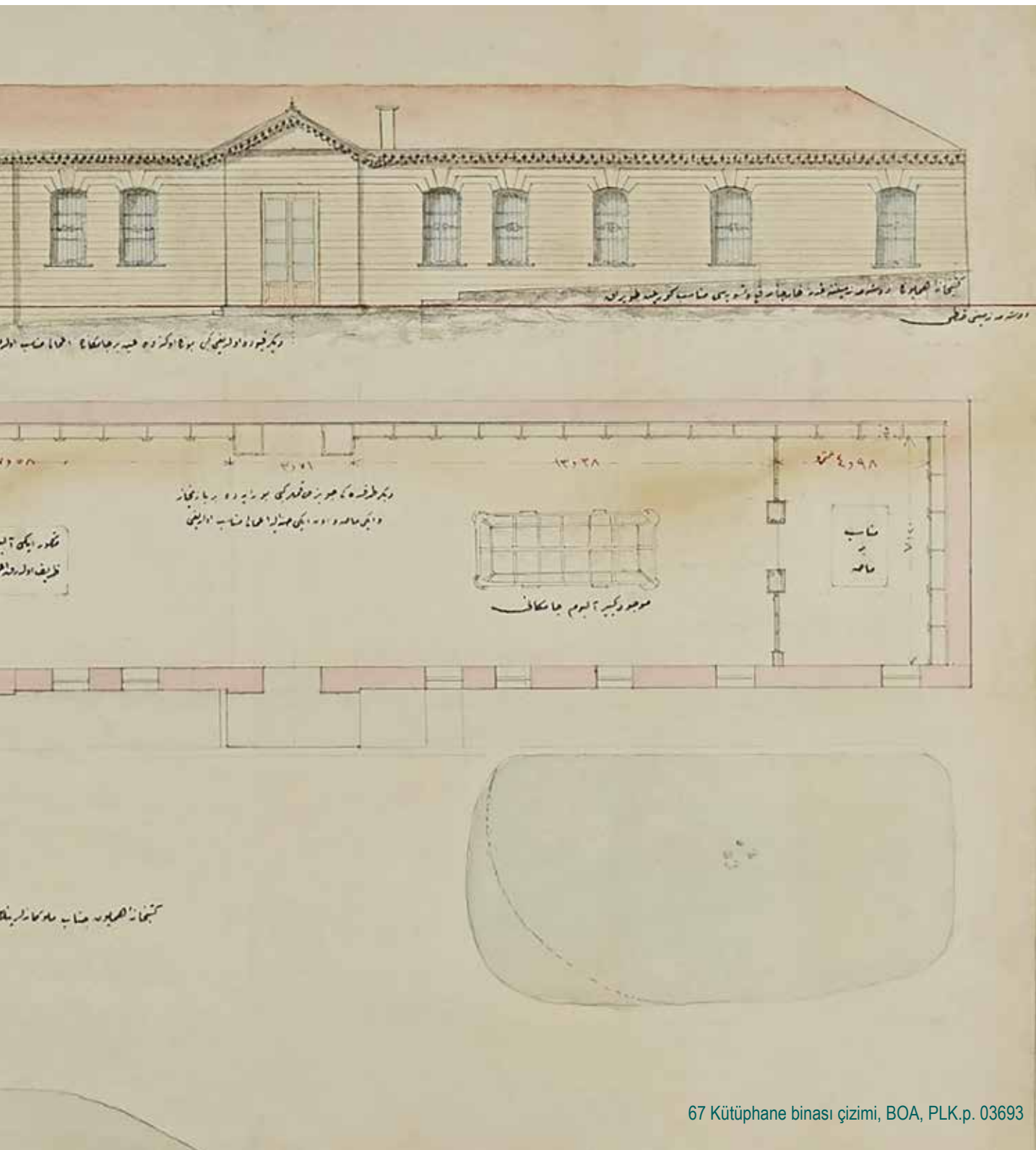
Kütüphane-i Hümayun, Yıldız Albümü, 90552-0037

Kütüphane binası, askerî dönem

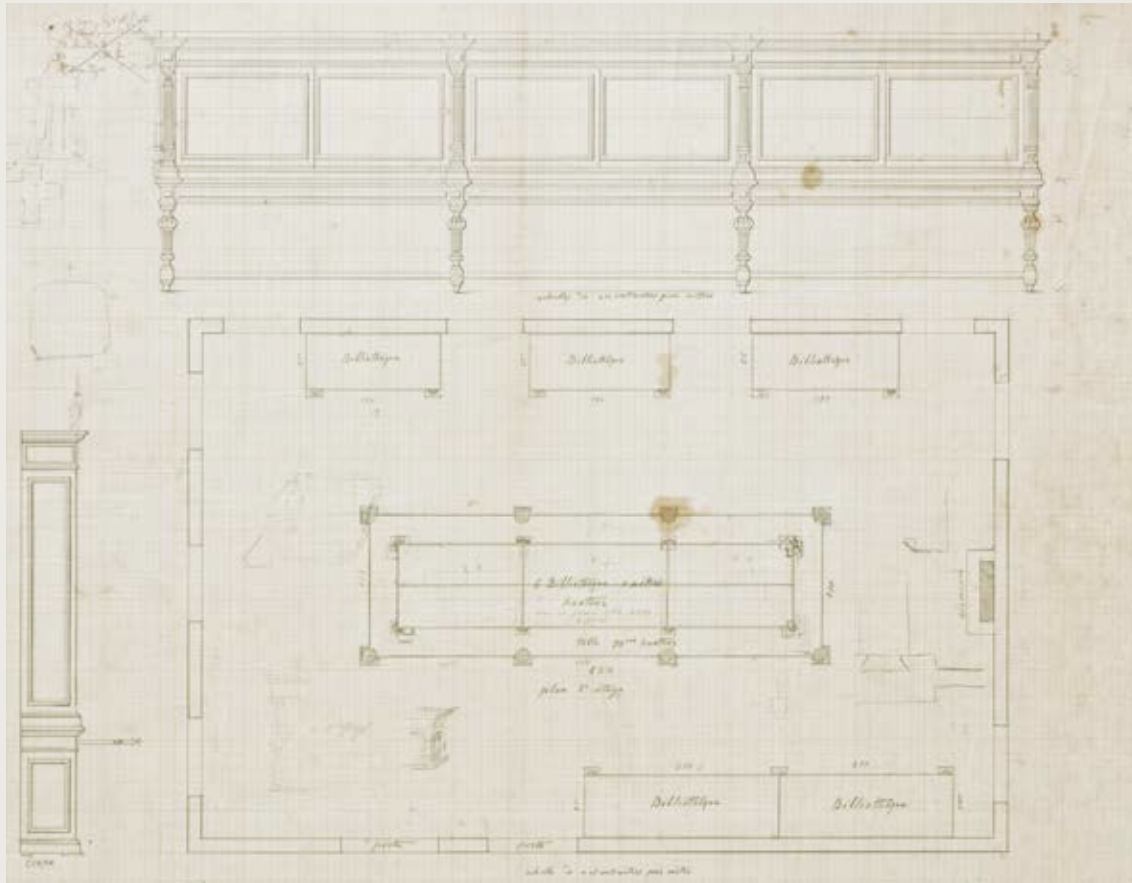
66

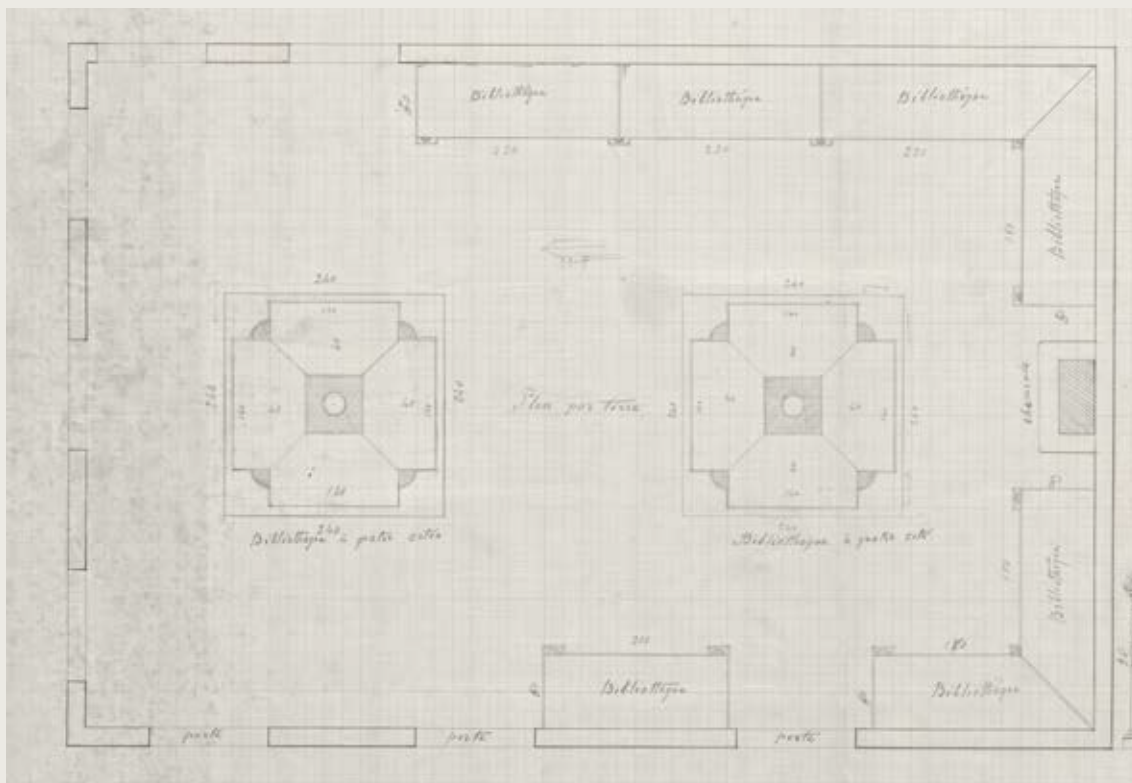

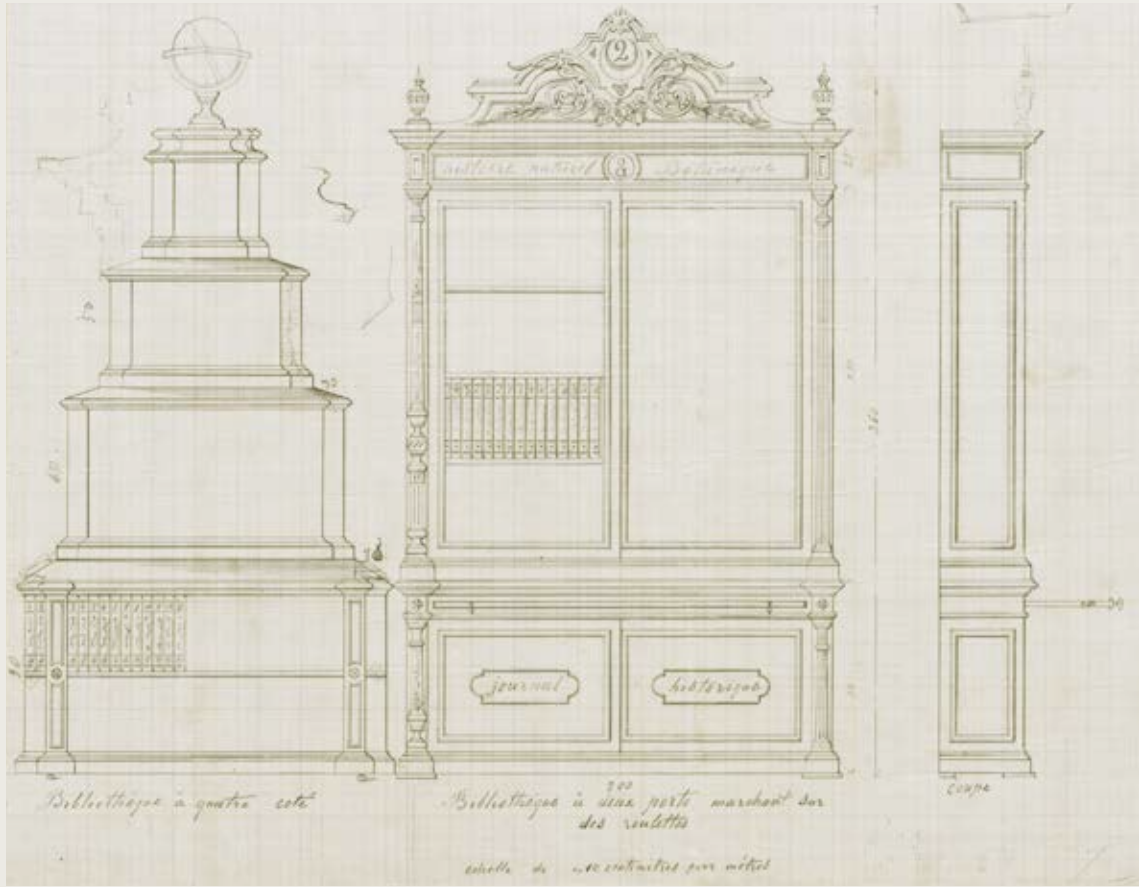

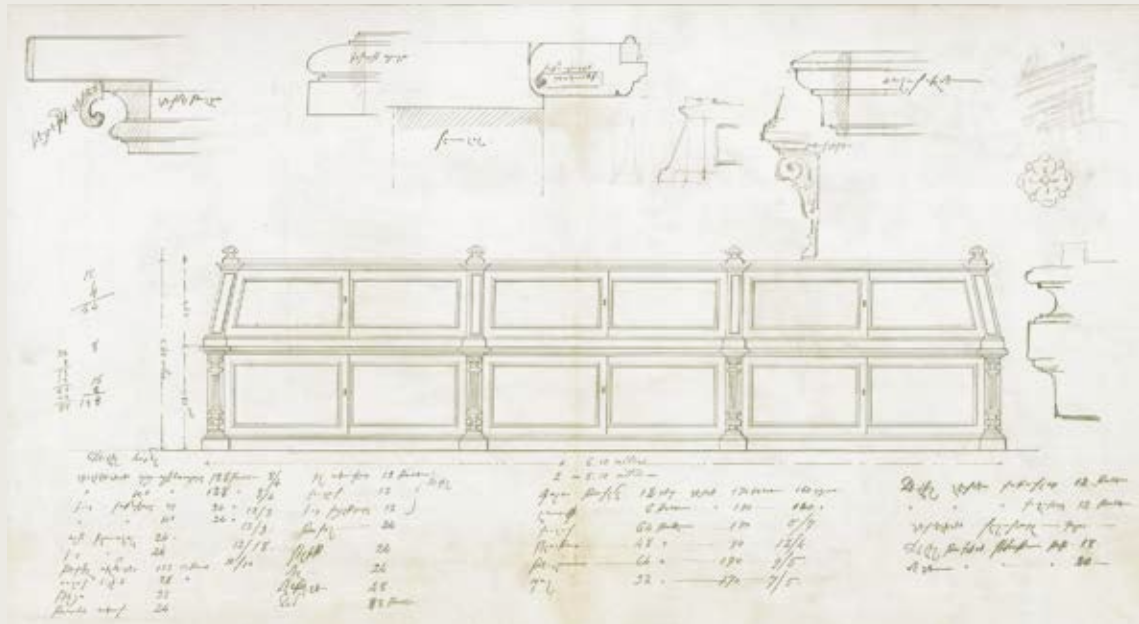
69

70

71

72

Marangoz Rupin'in Kütüphane-i Umumi için imal etmiş olduğu el-yevm camekândenin resmi, Yıldız Albümü, 92602-0001-4

Abdülhamid dönemi sivil mimarisinde sıklıkla görülen (saçaklı) çatı eteğine referans verir. Ayrıca kapı girişlerinde camekânlı rüzgârlıklı iki girişinin olduğu görülür. Ancak plan çiziminde (G. 67) tek girişi camekânlı gösterilmiştir. Girişlerin üzerinde saçaklı üçgen formlu birer çatı yer alır. Askerî döneme ait fotoğrafta ise üst örtüsü kiremit çatı olup, iki camekân kaldırılmış, kapılardan birisine demir rüzgârlık, diğerine de yine demirden ikinci bir kapı yerleştirilmiştir. Günümüzde Kütüphane'nin dış cephesindeki rüzgârlıklar kaldırılmış olup, askerî dönemdeki hâline yakındır. Ayrıca Kütüphane'nin çiziminde ön tarafta havuz olduğu dikkat çeker ancak Rasathane'yi gösteren fotoğrafta burada bir havuz yer almaz (G. 87).

Buranın iki adet siyah beyaz fotoğrafı mevcuttur. (G. 68, 73). Bunlardan birisi kütüphane diğeri ise silahhane olarak kullanılmış olduğunu belgeler. Her iki fotoğrafta da mekân dikdörtgen planlı, yerler parke, tavanı kalemîşi süslemelidir. İçerideki dolapları camlı olup tüm mekân boyunca yan yana sıralanmıştır. Aydınlatmasının kristal avizelerle sağlandığı görülen Kütüphane de altlarında pusulaları ile birlikte küreler ve okuma masalarının bulunduğu görülür. Ayrıca duvarlarında Abdülhamid döneminde sayısı giderek artan tabloların da asılı olduğu dikkat çeker. G. 68'de görülen iç mekân yerleşimini gösteren kroki ile G. 70'deki iç mekân birbiriyle uyumludur. Çizime göre köşelerde camlı dolaplar, ortada ise ada vitrin şeklinde yine camlı dolaplar yerleştirilmiştir.¹⁰² İmalatı Tamirhanede gerçekleştirilmiş olan mobilyaların çizimleri Yıldız Albümlerinde mevcuttur (G. 69-72).

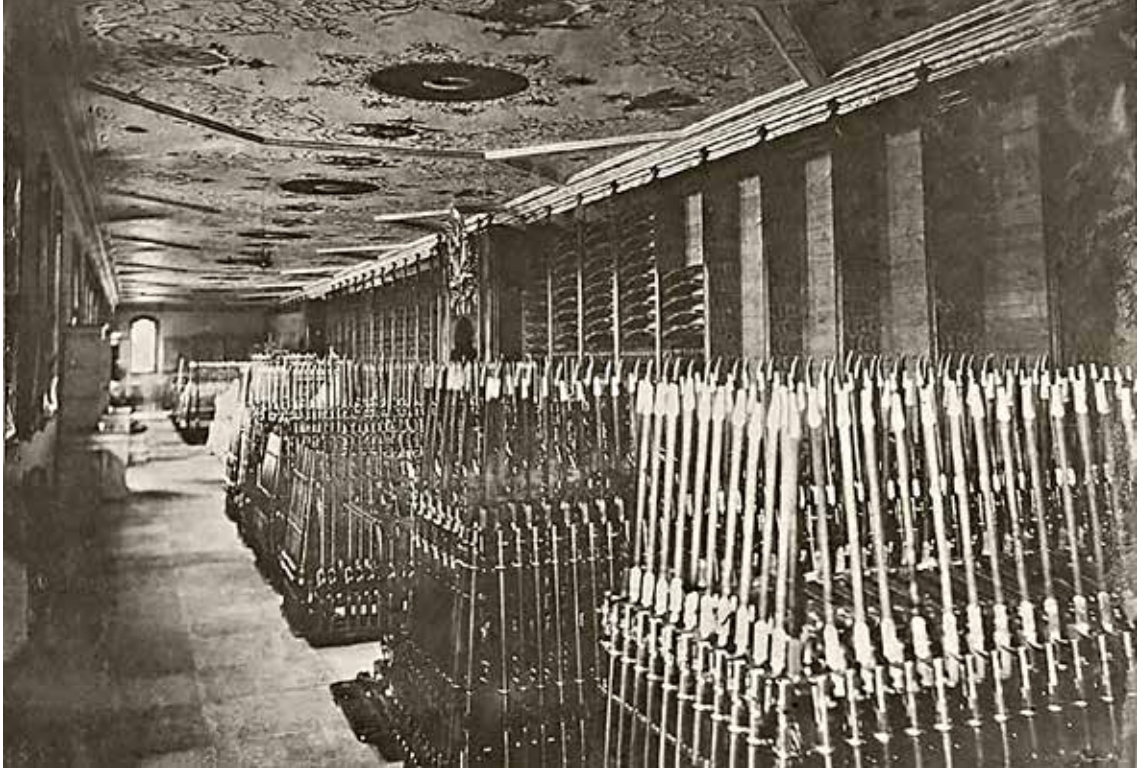
Kütüphane binasının iç mekânına ait bir başka fotoğraf ise buranın aynı zamanda silahhane olarak da kullanıldığını düşündürür (G. 73). Söz konusu fotoğrafın tarihi belirsizdir. Dolayısıyla önce silahhane sonra kütüphane olarak mı kullanılmaya başlanmıştır, yoksa planda da görüldüğü üzere oldukça büyük bir mekâna sahip bina da birlikte mi yer almışlardır bu net olmamakla birlikte arşivde yer alan H. 9 Cemaziyelevvel 1301 / M. 7 Mart 1884 tarihli bir defter silahhane ve köşk inşasından söz eder.¹⁰³ Dolayısıyla binaların inşaları benzer tarihlerde gerçekleştirilmiş olmalıdır. Bu durumda ayrı bir silahhane yapısı da söz konusudur. Öte taraftan Kütüphane ve Silahhane'de kullanılacak ve Tamirhanede üretilecek camlı dolapların imalatı için çizimler birlikte hazırlanmıştır (G. 74).¹⁰⁴

Kütüphane'nin tasfiyesinde Kütüphane, Müze ve Silahhane'den birlikte söz ediliyor olması bu koleksiyonun yan yana olabileceğini düşündürürken Candemir, Topkapı Sarayı'ndan alınan eski silahların Yıldız Kütüphanesi'nde olduğundan söz eder. Ayrıca burada

¹⁰² Yıldız Albümü, 92602-003.

¹⁰³ BOA, HH. d. 27044 Yıldız Sarayı'nda inşa olunan silahhane ve köşk defteri, H-09-05-1301/ M. 7 Mart 1884.

¹⁰⁴ BOA, PLK. p. 919 Kütüphane ve silah dolapları çizimi, tarihsiz.

73

Silahhane, Yıldız Albümü, 90468-0030

bulunan silahların iki parti hâlinde önce 444 parçadan oluşan 6 sandık ile sonra da 101 parçadan oluşan 4 sandık ile Askerî Müze'ye teslim edildiğini ekler.¹⁰⁵

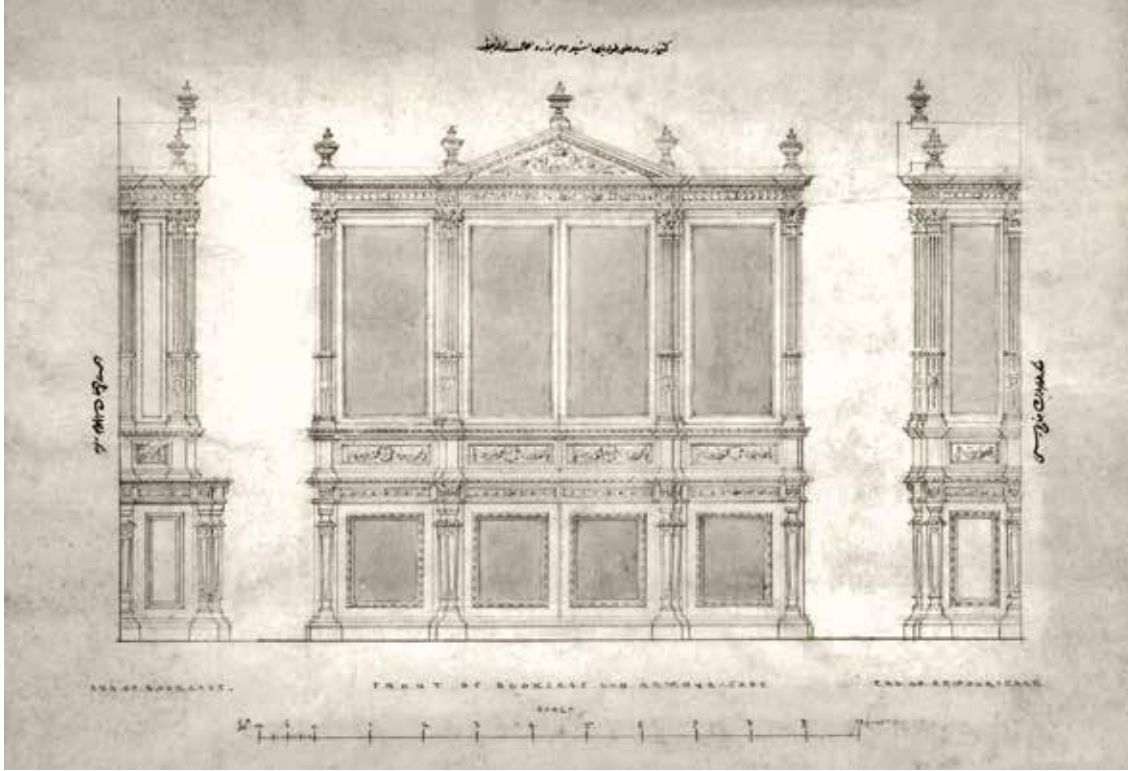
Kütüphane'nin koleksiyonu satın alınma, hediye, sipariş usulü ile telif olarak gelen kitaplardan oluşur. Sayısı binlerle ifade edilebilecek zengin bir koleksiyona sahiptir.¹⁰⁶ Binlerce nadide yazma ve basma eserin bir araya getirildiği Büyük Kütüphane'de, yazarlarına yüksek telif ücretleri ödenerek satın alınmış manüsküler, kendisi için tercüme edilen polisiye romanları, fotoğraf albümleri, paha biçilemez resim, litografya, pul, nota, kumaş, bitki, harita vb. koleksiyonlar yer alır. Kitap ve albümlerin hepsi nefis bir biçimde ciltlenmiş, kapakları kadife, atlas veya maroken kaplanmış, hatta bazıları incilerle bezenmiştir.¹⁰⁷

Sarayın resmî görevlilerine ve araştırmacılara sınırlı erişim sağlayan Kütüphane bir yandan hususi kütüphane ve müzeyle birlikte sultanın kişisel taleplerini, bir yandan da atölyelerde çalışan saray personelinin bilgi ve belge ihtiyacını karşılar. Yabancı devlet adamları ve araştırmacıların da ilgisini çeken Kütüphane'yi hem ziyaret etmek hem de

¹⁰⁵ BOA, YED, nr. 322/195; Murat Candemir, *age.*, s. 70.

¹⁰⁶ Murat Candemir, *Tarih Dergisi*, s. 128.

¹⁰⁷ Beşir Ayvazoğlu, *age.*, s. 141-150.

74

Kütüphane ve Silahane dolaplarının çizimi, BOA, PLK. p. 919

araştırma yapmak istedikleri arşiv belgelerinde kayıtlıdır.¹⁰⁸ Bu konuklardan birisi de Mrs. Max Müller'dir.¹⁰⁹ Müller eşi ve oğlu ile birlikte geldiği Yıldız Sarayı'ndaki Kütüphane ziyaretinden şöyle söz eder.

“... Yıldız kapısından içeri girdik. Harem dairesi duvarlarının dışında, hemen sağa döndük ve biraz sonra çok büyük tek odalı köşke vardık. Burası padişahın hususi kütüphanesi idi. Türkçeden başka bir lisan bilmeyen çok nazik, yaşlı kütüphane memuru vazifesiyle iftihar ediyor ve uhdesindeki bu kitaplara karşı büyük bir bağlılık duyuyordu. 7-8 tane çok zeki yardımcısı vardı. Hemen bir masa başına oturulduk, önümüzde çok iyi hazırlanmış zengin büyük bir katalog, yanımızda ise tercümanlık yapmaya hazır dostumuz Sadık Bey bulunuyordu. İhtiyar kütüphanecinin, kocamın görmek istediği herhangi bir kitabı bulmak için gösterdiği içten

¹⁰⁸ Tuğba Çavdar Karatepe, H. Türkmen, *age.*, s. 638.

¹⁰⁹ Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelen, Müller dinler tarihinin kurucusu sayılır. Oğlu 15 Kasım 1892'de İstanbul'a ateşe olarak atanınca oğlunu ziyaret etmek üzere eşi ile birlikte 1893 yılında İstanbul'a gelir. Sultan ile yakın diyalog kuran Müller, aynı zamanda sultandan bir de nişan almıştır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mrs. Max Müller, *İstanbul Mektupları*, Şehir Yayınları, İstanbul 2010; Ahmet Türkan, “Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller'in Türkiye Ziyaretinin Değerlendirilmesi”, *Oksident* 3/1 (2021).

gayret cidden dokunaklı idi. Yardımcıları ona gayet bilinçli olarak yardım ediyorlardı. Bize evvela çok güzel resimlendirilmiş (minyatürler) ve ciltlenmiş nefis İran el yazmaları getirdiler. Ben, onlara, kocamın kütüphanede Hindistan'dan getirilmiş ne gibi kitaplar bulunduğunu görmek istediğini anlattığım zaman, ellerinde ne varsa hemen önümüze döktüler. Ama bunlar daha ziyade müziğe ait eserler idi. Şerh ve tefsirleriyle birlikte Kuran'dan bazı nefis el yazmaları getirdikten sonra etrafta dolaşıp mevcut eserleri umumi olarak bizzat tetkik etmemizi istediler. Kitaplıklar müteharrik raflarıyla en güzel yapım tarzı idi. Bir köşede Fransız, İngiliz ve Alman klasiklerinin çok güzel koleksiyonunu bulduk. Odanın orta kısmında ise, içlerinde ekserisi sultana hediye olan muhteşem resimli ciltler bulunan cam mahfazalar duruyordu. Kocam, Sadık Bey'in yardımıyla yaşlı kütüphane memuruyla konuşurken, yardımcıları bana ve oğluma Osmanlı İmparatorluğu'nun dâhilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumi binaların resimlerini gösterdiler.

Hiçbir kimse bunlardan daha nazik ve bizimle daha ilgili olamazdı. Ziyaretimiz bizim için kıymetlendirme arzuları gayet açıktı. Padişah Hazretleri geleceğimizi bildirmişti. Kütüphane memurundan, Zat-ı Şahanelerinin, kütüphane tanzimi ile bizzat meşgul olduklarını ve hemen her gün burayı ziyaret ettiklerini öğrendim. Sultan, kocamın kendisinden kabulünü rica ettiği kitaplarının, vasıl oldukları zaman, müstesna bir köşeye yerleştirilmelerini emir buyurmuşlar. Buradan isteksiz bir şekilde ayrıldık. Muhterem kütüphaneci ve bütün yardımcıları Türk usulü nazik ve derin bir selamlama ile bizi kapıda uğurladılar.”¹¹⁰

Kütüphane kitaplarının “Yıldız Cildi” denilen deri ile kaplandığı, düzenli bir şekilde tasniflendiği bilinir. Bugün elimizde bulunan Kütüphane kayıt defterleri incelendiğinde kitaplara Kütüphane içerisinde yerini gösteren bir genel numara ile belirli bir konu içerisindeki kategorisini belirten özel bir numara verildiği görülür. Kütüphane'nin ana kataloğunda yazarı, yılı ve yeri ile birlikte yayınların maddi nitelikleri ve içeriklerine ait ayrıntılı bilgiler yer alır. Söz konusu tasnifleme özel ciltlenmiş kataloglar hâlinde hazırlanmıştır.¹¹¹ Bugün söz konusu defterler Devlet Arşivleri'nin kayıtlarında mevcuttur (G. 75-76). Kütüphane'nin kuruluşu ile birlikte hafız-ı kütüb ve diğer personelin de görevlendirildiği bilinir. Hafız-ı kütüpler, bilgili, kültürlü, işinin ehli kişilerden seçilir. Arşiv kayıtlarında Mart-Şubat H. 1323/M. 1907-1908 tarihli *Kitabi-i Şehriyârî* maaş listelerine göre; 1710 ile 1767 kuruş maaş alan 15 (bazı aylarda 16) kütüphaneci ve kütüphane memuru görülür. Ancak önceki tarihlerde Yıl-

110 Mrs. Max Müller, *age.*, s. 48.

111 BOA, d. 397, 398, 399.

75

Kütüphane Kayıt Defteri, BOA, d. 398

dız Kütüphanesi'nin kadrosunda kaç hafız-ı kütüb olduğu ve ne kadar ücret aldıkları tam olarak yer almaz. Öte taraftan Süleyman Hasbi, Mustafa Sabri, Mehmed Lutfi ve Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) efendilerin Kütüphane'de görev yaptıkları hem dönemin kroniklerinde hem de kayıtlarda geçer.¹¹² Ali Said Kütüphane'ye dair şu cümleleri kurar;

"Sultan Hamid'in Yıldız'da tesis etmiş olduğu zengin bir kütüphanenin içinde bulunan eserlere, ecnebiler de ehemmiyetle bakarlardı. Seçilmiş eserlerden meydana gelmiş bulunan kitaplar arasında, güzel yazılarına, tezhiblerine kıymet biçilemez yazma Kuran-ı Kerimler ve seçme eserler mevcuttu. Kitapçıların ilim ve irfan sahiplerinin seçkinlerinden seçmişti. Baş kitapçı Gelenbevîzâde Tevfik Bey gibi felsefede derin bilgi sahibi ve Hasbi Efendi gibi Arapça'ya dair ilimlerde ulemanın derinlerinden Baş kitapçılar ve İsmet namında çeşitli ilimlere vakıf olduğu herkes tarafından tasdik olunan kitapçıları yazmak ve anmak gerekir. Anılan kitapçı İsmet Bey fevkalâde özel bir hafızaya sahipti ki, tarih alimlerinden olan bu zât, Devlet-i Aliyye'nin kuruluşundan beri tayin edilen sadrazamların, şeyhülislamları, kazaskerlerin, kethüdaların, reisülküttabların, netice olarak Devlet-i

112 Tuğba Çavdar Karatepe, age., s. 544-545.

Aliyye ileri gelenlerin tayin ve ölümle-rini ve yetişme şekilleriyle, gömülü ol-dukları yerleri ezberinde tutmak gibi harikulade bir hafızaya sahipti. Kitapçı beylerin hepsi fazilet ve özelliklere sa-hip kimselerdi. Kütüphaneye müracaat etmeksizin hepsinin bilgilerinden istifa-de etmek mümkündü.”¹¹³

Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indiril-mesine kadar gelişimi devam eden Kütüp-hane, tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen olayda yağmalanmaktan son anda kurtulur. Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ile gerçekleşen Yıldız yağmasında Baş Hâ-fız-ı Kütüb Ali Sabri (Sabri Kalkandelenli) Efendi’nin çabasıyla Kütüphane zarar alma-dan çıkmayı başarır. Canını ortaya koyan kararlı duruşuyla Kütüphane’nin kapısına yatan Sabri Bey’in Kalkandelenli olması ve o sırada orada bulunan askerlerin de birço-

Kütüphane Kayıt Defteri, BOA, d. 398

76

ğunun Kalkandelenli olması sonucu onlara sözünü dinletebildiği aktarılmıştır. Kütüphane yağmalanmaktan kurtulmuşsa da süreç içinde Yıldız Sarayı’nın diğer yapıları ile birlikte tasfiye edilmiştir. Askerî hiçbir direniş göstermeden Hareket Ordusu’na teslim olan Yıldız Sarayı Sultan Abdülhamid’in hal’i ile iktidar merkezietini kaybederek yerini Dolmabahçe Sarayı’na bırakır. Sultanın tahttan indirildiğinin ertesi günü Yıldız’da bulunan eşya ve evrak-

113 Ali Said, *age.*, s. 42, 161-162. Ayrıca: Gelenbevîzâde Ahmed Tevfik Efendi (? - 1892) İstanbullu. Galata kadılığı, Tedki-kat-ı Şer’iye Meclisi azalığı, 23 Eylül 1876’dan itibaren de Abdülhamid’in serkitabiliğini yaptı. Kazasker payesine sahip olup, Yahya Efendi kabristanındadır. Tarih ve Kelâm ilmine ait telif ve tercüme eserleri vardır. Süleyman Hasbi Efendi (1827-1911) Praviştâda doğdu. Hacı Hafız Efendi’nin oğludur. Medrese öğrenimi yaptı. 1862’de Mülkiye’ye girdi, 1864’de mezun oldu. Akyolu, Uzunköprü, Eski Zağra, Kırkkilise, Dimetoka, Leskofça kaymakamlıkları yaptı. 1876’da Dârülmualliminde Arapça, Fatih Rüşdiyesinde Coğrafya muallimliği yaptı. 1878’de Ayıntab kaymakamı oldu 1881’de Abdülhamid’in özel kâtipliğine (Sırkâtib-i Hazret-i Şehriyârî) nakledildi. 1890’da Kitapçıbaşılığa terfi etti, 1891’de bu görevden ayrıldı. Vefat edince Edir-nekapısı dışında İbrahim Halebî yanına gömüldü. İsmet Efendi (1845-1905) Meşhur kimselerin hayatları üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınır. İstanbul Fındıklı’da doğdu. Askerî İdadi Mektebi hocalarından Osman Efendi’nin oğludur. Daha ilk mektebe giden uçarı çocukken bile geçmiş büyüklerin hayatlarını öğrenmeye çalışır, okula gidip gelirken rastladığı kabirle-rin penceresine tırmanarak kitabelerini okur, büyüklere ait bir fıkra işitse sonsuz lezzetle dinlerdi. Daha sonra askerî idadiye girdiyse de askerliğe istidadı olmadığından, tahsilini tamamlamadan ayrıldı. Yine askerlik mesleğine intisap etti ve alay kâtibi oldu. Bu görevden emekliye ayrıldı. Tarihe, bilhassa hâl tercümelerine (biyografi) tam vâkıf olmasıyla tanınmış olduğundan Saray kitapçıları arasına alındı. 1319 (1901/1902) yılında Roma’da toplanacak olan tarih kongresine katılması için İtalya hükûmeti tarafından davet edildi. 30 Kasım 1920’de mide hastalığından vefat etti. Karacaahmet mezarlığındadır.

ların tespiti, tefriki ve sayımı için Şehremini Hazım Bey riyasetinde komisyon oluşturulur. Meclis-i Emanet azasından Tefvîk ve Miralay Muhyiddin beyler, Sekizinci Belediye Dairesi Reisi Şevket Bey, Onuncu Süvari Alayı Kumandanı Kaymakam Cevdet Bey ve Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İsmail Hakkı Bey de bu komisyonda yer alır.¹¹⁴ Hazım Bey riyasetindeki bu komisyonun, sarayda hırsızlık ve suistimale fırsat vermemek için mevcut eşyaları sayarak teslim edip mühürleyecekleri belirtilir.¹¹⁵ Arşiv kayıtlarına göre Kütüphanedeki tasfiye 24 Mayıs 1325 / M. 6 Haziran 1909 tarihli hususi irade ile başlar.¹¹⁶ Bu heyet, söz konusu koleksiyondan bazı belgeleri ve eserleri Askerî Müze ve Topkapı Sarayı gibi farklı kurumlara dağıtır. Kütüphanenin Maarif Nezaretine bağlanma süreci 18 Kasım 1909'da Abdurrahman Şeref Bey'in vakanüvis ve ayan üyesi sıfatlarıyla Sadaret Makamına (Başbakanlık) Yıldız Kütüphanesi ile ilgili gözlem ve çözüm önerilerini yazdığı bir rapor sunması ile başlar.¹¹⁷

Abdurrahman Şeref Bey raporunda Yıldız Sarayı'nda iki kütüphaneden bahseder. Büyük (dış) Kütüphanede daha fazla yayın bulunduğundan içeriğinde yirmi bin ciltten fazla kitap, risale, süreli yayınlar koleksiyonları ile harita mecmuları olduğundan söz eder. Yine bu arşivin son derece düzenli bir kataloğa sahip olduğunu, Kütüphane'nin dolaplarının tamamen dolu olduğunu belirtir. Kütüphanede Topkapı Sarayı Kütüphanesi ve Enderûn Kütüphanesi'nden gelen pek çok eser bulunduğunu, hatta vakıf kütüphanelerinden de bazı eserler olabileceğini, dolayısıyla bu kitapların ilgili kütüphanelere iadesinin daha doğru olacağını

114 "Yıldız Ne Olacak?", *Sabah*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], No: 7037, s.1. s. 2; Komisyonun reisi dışındaki azaları, Yıldız'daki evrakı tetkike nezaretle vazifeli mebusların Meclis-i Mebusan'a sundukları mazbatada geçer. Bkz. MM ZC, D. I, C. 3, İkt. 1, 66. inikad, [21 Nisan 1325], s. 206; Daha sonra Yıldız Sarayı'nın muhafaza ve idaresi için Şehremini Hazım Bey'in riyasetinde teşekkül eden komisyona ise Müze Müdür Muavini Halil, Mekteb-i Mülkiyye Müdürü Celal ve Cenab Şahabettin Beyler aza tayin olunur. Bkz. "Yıldız Sarayı", *Servet-i Fünûn*, 10 Mayıs 1325 / 23 Mayıs 1909-, No: 298, s. 3; Ayrıca evrak işleri için, bahçe ve dairelerin tanzimi Hasan Ali Polat - Osman Akandere, s. 344. Hazım Bey riyasetindeki bu komisyonun, sarayda hırsızlık ve suistimale fırsat vermemek için mevcut eşyaları sayarak teslim edip mühürleyecekleri belirtilir. Yıldız Sarayı'nda bu komisyon tarafından araştırmalar yapılır. Sıkı güvenlik önlemlerinin alındığı çalışma, dönemin basınında da geniş bir şekilde yer alır. Yıldız'da tespit edilen ve koruma altına alınan para ve değerli eşyaya dönük bazı bilgiler: Tespit edilerek Harbiye Nezareti'ne götürülen nakit, mücevher ve ziynet eşyaları: -450.000 lira. -Gayet kıymetli büyük incilerden müteşekkil 74.000 lira kıymetinde bir tespih. -Yekûnu henüz tespit edilmeyen 90.000 kadar banknot -İki kasa içerisinde tespit edilen ve henüz sayılmayan, büyük bir yekûn teşkil edeceği belirtilen liralara -Her gözü müteaddit gözlere taksim edilen beş gözlü küçük bir çekmece içerisinde zuhur eden elmas, yakut, zeberced vesaire. (Bunlara bazı zevat tarafından iki buçuk milyon lira kıymet tahmin edilmiştir.) -Gayet kıymetli ve murassa bir baston ile pırlantalı, yakutlu ağızlıklar. (Adet ve kıymetleri henüz malum değildir.) -On iki çanta içerisinde tahmini 120.000 lira, bunlardan başka binek ve araba atı olarak iki yüz elli at ve Abdülhamid'in üç muhtelif tefriki ve muhafazası ve sair için de komisyonlar teşkil edilmiştir. Bu heyetler için bkz. "Yıldız'daki Komisyonlar", *Tanin*, 24 Mayıs 1325 [6 Haziran 1909], No: 273, s. 2; "Yıldız'daki Komisyonlar", *Musavver Muhit*, 28 Mayıs 1325 / 10 Haziran 1909, c. 2, No: 8-30, s. 243-244."den aktaran Hasan Ali Polat, Osman Akandere, "Yıldız Sarayı'nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi", *Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/1, (Bahar 2020), s. 343.

115 "Yıldız Ne Olacak?", *Sabah*, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], No: 7037, s. 1; Hasan Ali Polat, Osman Akandere, *agm.*, s. 344.

116 BOA, BEO, no. 267726.

117 Murat Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, s. 146.

da ekler. Sultan Abdülhamid'in hususi kütüphanesi için bu Kütüphane'deki eserlerin katalog çalışmasının kısmen yapıldığını, ancak II. Abdülhamid döneminde bazı kişilerden alınan kitapların konuldukları sandık ve torbalar da açılmadan beklediğini, sandık ve torbalar dışında bu Kütüphane'deki dolapların da tamamen dolu olduğunu kaydeder.

Söz konusu raporda verilen bu bilgiler ve öneriler doğrultusunda Sadaret Makamınca Maarif Nezareti ile gereken yazışma yapılarak, eski Hafız-ı Kütub Sabri Bey'le birlikte, biri yabancı dil bilen üç memur görevlendirilir. Komisyon hem Kütüphane'deki kitapların kayıtlarını tutar hem de Yıldız Müzesi'nde bulunan kitaplarla ilgili de karar almaya çalışır. Bu esnada Almanya Elçiliği ile Topkapı Sarayı'ndan getirilen kitaplar için yazışmalar yapılır, Güney Afrika'daki Malay Müslümanlarına kitap hediye edilir, İstanbul ve diğer illerdeki kütüphaneler ve okullara kitap ile ulemaya kitap dağıtılır. Kitapların sayım işlemlerinin tamamlanmasının ardından 14 Mart 1910'da Maarif Nezareti'ne devredilir.¹¹⁸ Hafız-ı Kütüb Efendilerin Yıldız Kütüphanelerinde bulunan eserlerin bir kısmının da Sultan II. Abdülhamid döneminde Merasim Dairesi (Şale) ve Hususi Daire'ye alındığının ve Tüfenkhane adı verilen yerde de kütüphaneye dâhil edilen numaralı birçok levhanın bulunduğunu bildirmeleri üzerine bunların da Maarif Nezaretine devirleri istenmiştir. Ancak bu yapılar o dönemde Hazine-i Hassanın sorumluluğunda olduğundan, Sadaret Makamı sadece Müzehane'deki kitapları Büyük Kütüphane'ye nakletmiş, söz konusu diğer yerlerdeki eserlerin naklini uygun görmemiştir. Sultan II. Abdülhamid'e ait bu önemli koleksiyon, sarayın tasfiye sürecinde binaların mülkiyetlerinin farklı kurumlara tahsisi neticesinde parçalara ayrılmıştır. Sadaret Makamınca Maarif Nezaretine gönderilen 17 Aralık 1910 tarihli resmî yazıda, Yıldız Müze ve Kütüphanesi'ndeki kitapları ilerleyen dönemde genel bir kütüphane yapıp diğer kitaplarla beraber oraya nakledilmesine değin, Müze-i Hümayun Kütüphanesi'nde korunmaları gerektiği ifade edilmiştir.

Sarayın tasfiye sürecinde tutulan defterler Kütüphane'nin sayısal arşivinin oluşturulmasında çok önemli yere sahiptir. Kütüphane'nin tasfiye sürecine dair oldukça ayrıntılı bir çalışma yapan Candemir, sürecin Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in raporu ile başladığından ve Kütüphane'nin Maarif Nezaretine devredilmesi ile son bulduğundan söz eder. Ancak Kütüphane'nin sayım işi Ekim 1911'de tamamlanacaktır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında ise Yıldız Kütüphanesi'ne ait eserler eşyasıyla birlikte Dârülfünuna devredilir. Dönemin Dârülfünun Emni İsmail Hakkı Baltacıoğlu hatıralarında bu naklin son derece titiz bir şekilde yapıldığını

118 Devir esnasında Yıldız Kütüphanesi'nden Maarif Nezareti'ne devredilen 600 takım Buhari-i Şerif, Osmanlı topraklarındaki kütüphanelere ve medreselere verilmiştir. Ayrıca, Maarif Nezaretine devredilen ve depoda bulunan içlerinde Kur'an cüzleri, tefsirler, fıkıh kitapları ve diğer dini içerikli yayınların bulunduğu 2.963 cilt kitap uygun görülen kütüphaneler, okullar ve ehil görülen ulemaya dağıtılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi Saray'dan Üniversiteye", s. 123-153; a.y. *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye...*

aktarır. Yıldız'daki Abdülhamid Kütüphanesi'nin Medresetü'l-Kudât (Süleymaniye'deki hukuk medresesi) binasına taşınırken önce uzman bir mimar bulduklarını, bir plan hazırladıklarını, kitapların konulduğu orijinal kitaplıklar da taşınacağı için bunların dikkatle sökülerek, ambalajlandığını, sandıkların markalanarak, kamyonlara yüklendiğini, taşınma esnasında her kamyonun başına bir jandarma verildiğini ve kitaplıkların bir çizik bile almadan buraya nakledildiğini ifade eder. 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılınca Medresetü'l-Kudât, Dârülfünuna kütüphane olarak tahsis edilir. 1933'te Dârülfünunun lağvedilmesi ile koleksiyon, İstanbul Üniversitesine devredilir. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu içinde yer alan Kütüphane günümüzde Millî Saraylara nakledilmiştir.¹¹⁹ Binlerle ifade edilebilecek eseri (farklı dillerdeki yayınları, el yazmaları ve fotoğraf koleksiyonu) barındıran Kütüphane yapısı kuşkusuz ki devamındaki Müzehane ile birlikte Yıldız yerleşkesinin en önemli bölümlerinden birisini oluşturur. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Yıldız Sarayı'nın askeriyeyle ilgili olarak kullanıldığı esnada kütüphane binası erat kantini olarak kullanılmıştır. Uzunca bir süre MİT'in kullanımında kalan Kütüphane bugün, TBMM Araştırma Birimi ile kültür tarihine katkı sunmaya devam etmektedir.

119 Tuğba Çavdar Karatepe, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", s. 544-545; Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi Saray'dan Üniversiteye", s. 123-153.

BOA, BEO, nr. 274888

“Huzur-ı sami-i cenab-ı sadaretpenahiye,
Yıldız kütüphaneleri hakkındadır

Geçen gün heyetle Yıldız kütüphanelerine azimet olunduğu cihetle kütüphaneleri hakkında meşhudat ve mütalaat-ı acizanemi ber-vech-i ati arza cüret eylerim. Malum-ı âli buyurulduğu üzere Yıldız'da iki kütübhanedir. Biri haricde olub evvelce bina olunan “büyük kütübhanedir” ki yirmi bin cildten ziyade kütüb ve resail ve matbuat-ı mevkute koleksiyonları ve plan ve harita mecmualarını havidir ve muntazam bir defteri vardır. Dolablar dolmuş olduğundan fazla kitab vaz'ına mutehammil değildir. Ancak derununda Topkapı Sarayı'ndan Enderûn-ı Hümayun Kütübhanesinden naklolunan bir hayli kitab görüldüğü gibi kütübhanelerden aldırılma bazı vakıf kitapları dahi bulunması muhtemeldir. Bu misillü vakıf kitapların mensub oldukları kütübhanelere iadeleri zaruridir. İkincisi “kütübhanesi-i hususi” tabir olunan ve müzenin ittisalinde bulunan kütübhanedir. Buradaki kitapların dahi kısmen defteri yapılmışsa da devr-i sabıkda şunun bunun hanesinden kaldırılan kütüb ve evrak açılmamış sandıklar ve tobralar derununda yığılak olduğu gibi hakan-ı sabık tarafından sandık sandık perakende kitaplar vakit vakit gönderilmiş ve bunlar açılıp deftere kaydedilmemiştir. Burada mevcut dolablar dahi dolmuş ise de kütübhanenin üst katı vasi ve hali olub orada kitapların muayenesiyle fihristlerinin tanzimi münasib olacağı gibi kenarlarına dolab imal olduğu halde birçok kitab daha istiab edebilir. Binaen aleyh maarif-i umumiye nezareti tarafından biri lisan aşına olmak şartıyla üç memur intihab edilir ve kütüb-i müddehara hakkında malumat-ı kafiyesi olan sabık kitabilerden Sabri Bey dahi onlara terfık kılınır ise birkaç hafta zarfında sandıklar ve tobralar açılarak havi oldukları kütüb ve resail ve evrak bi'l-muayene kütübhanelerden ve şunun bunun hanesinden alınan kitaplar ashabına sened mukabilinde iade olunduktan sonra salıfüzziğe üst kata kafi derecede dolablar tedarik olunarak kütübhanesi-i hususide tanzimi dahi müyesser olur. Her iki kütübhanenin birleşmesi muceb-i muhassestir ise de müsaid yer meşhud-ı acizanem olamamıştır.

5 Teşrin-i sani 1325/18 Kasım 1909.
Ayandan vakanüvis Abdurrahman Şeref”.

Müze

Biriktirmek, koleksiyon ve koleksiyonculuk, tarih boyunca insan hayatında hep var olmuş, içinde bulunduğu dönemin ve toplumun kültürel yapısı ile şekillenmiştir. Nitekim antik dönemlerde bir taraftan inanç merkezli bir biriktirme söz konusu iken diğer taraftan savaş ganimetlerinin ayırt edilmeden biriktirildiği görülür.¹²⁰ Zamanla her Romalı evinde bir kütüphane bir de resim galerisi oluşturur. Orta Çağ Avrupa'sında ise toplananlar dinsel amaçlı olup rölikler, heykeller ve kilise objelerinden oluşur.

Aynı dönem kilise ile birlikte nüfuzlu kişiler de mücevherler, kumaşlar, porselen, altın ve gümüşlerle farklı yerlerden gelen çeşitli nesneleri biriktirir, nadire kabinelerinde saklarlar. İlginç ve merak uyandıran nesnelerden oluşturulan nadire kabineleri henüz bir sistem ve sınıflandırmadan yoksundur; Avrupa sömürgeciliğinin sembolik boyutunu ortaya koyan nadire kabineleri ilerleyen dönemlerde müzeciliğin başlangıcını oluşturacaktır.¹²¹ Nadire kabineleri özellikle 16. yüzyılın Avrupa'sında aristokratlar, bilim insanları, araştırmacılar ve zengin tüccarlar arasında yaygınlaşır. Dünyanın çeşitli yerlerinden getirilen ilginç doğal varlıklar ve/ veya nesneler, insan eliyle yapılmış sanat ve zanaat nesneleri ayrı bir mekânda biriktirilip sınıflandırılmaya başlanır.¹²² Zenginlerin evlerinde oluşturdukları bu "antiquarium"lar, sanat ve bilimin birlikteliğini temsil eder.

Osmanlı Devleti'nde de savaş ganimetlerini hazine dairesinde biriktirme geleneği kuruluş dönemlerinden itibaren devam eder. Nitekim Bursa ve Edirne saraylarında bulunan hazine dairelerinde ata yadigarı kıymetli eserler ile savaş ganimetlerini koruma altına aldıkları bilinir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed, hazine dairesi ve bir kütüphane oluşturur. Tayyazade Ata Bey, *Ata Tarihi*'nde Fatih döneminden itibaren gelişen büyük Hazine-i Hümayundan bahsederek Sultan II. Bayezid döneminde Enderûn Hazinesi hakkında bir defter düzenlendiğinden ve saraya sığmayan koleksiyonun güvenlik gerekçesiyle Yedikule Hisarı'na taşınarak korunmaya alındığından söz eder. Saray hazinesindeki büyük gelişim Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi ile olur. Sultan III. Murad ise Yedikule Hisarı'nda bulunan koleksiyonu Topkapı Sarayı'na taşıyacaktı.¹²³ Ancak o yıllarda bu koleksiyon henüz müze ve sergileme fikrinden uzaktır. Dolayısıyla resmî müzecilik çalışmalarının başlaması için 19.

¹²⁰ Ali Artun, *Sanat Müzeleri I Müze ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 20.

¹²¹ Ali Artun, *age.*, s. 25.

¹²² Papavasileious, M., "From the cabinet of curiosities of the Renaissance, to the museum of the Enlightenment The role of collections in the constitution and distribution of knowledge". Erişim Adresi: <http://tr.scribd.com/doc/95733543/From-the-cabinet-of-curiosities-to-the-museum>, (Erişim Tarihi 01.11.2012) den aktaran S. Aydın, "Orta Çağ Nadire Kabinelerinden 19. Yüzyıl Küresel Sergilerine Bir İktidar Biçimi Olarak Evrenin Sergilenmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2017), s. 183.

¹²³ Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999, s. 78-79.

Müze-i Hümâyun, Yıldız Albümü, 90518-0001

77

yüzyılı, Batı saraylarının uzantısı olarak saray içinde bir müze galerisinin açılması için ise Sultan II. Abdülhamid dönemini beklemek gerekecektir.

Osmanlı Devleti'nde müzecilik çalışmaları resmî olarak 19. yüzyılın ilk yarısında başlar, Sultan II. Abdülhamid ile ivme kazanır. Bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesinin inşa edilmesi bu anlamdaki en somut örneklerden birisidir (G. 77). Kuşkusuz ki müzecilik çalışmalarının Sultan II. Abdülhamid döneminde ayrı bir önem kazanması sultanın şahsi ilgisi ile de ilintilidir. Henüz genç bir şehzade iken amcası Sultan Abdülaziz ile birlikte yaptığı Avrupa seyahati, onun sanata olan ilgisini arttırmış ayrıca Alman İmparatoru II. Wilhelm ile kurduğu yakın dostluk sultanın bakış açısına yenilikler getirmiş olmalıdır. Alman imparatoru eşi ile birlikte ikisi Sultan II. Abdülhamid döneminde olmak üzere üç kez İstanbul'a gelir. Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a yaptığı ilk seyahat sonrasında iki hükümdar arasında ileride dostluk olarak ifade edilebilecek yakın diyaloglar da gelişmeye başlar; karşılıklı iletişim sadece siyasi yapıda değil, kültürel alanda da etkisini gösterir.¹²⁴ Üstelik ikili diyaloglar sadece Almanya ile de sınırlı kalmayacak, dönemin elçileri ve bürokratları da bu konuda sultanın destekçileri olacaktır. Nitekim 1897'de Berlin Büyükelçisi Ali Galib Bey Kaiser I. Wilhelm'in

124 İlona Baytar, *İki Dost Hükümdar*, Milli Saraylar, İstanbul 2009, s. 59-95.

doğumunun 100. yılı vesilesiyle yapılacak etkinliklere (Kaiser'in kendi adıyla kurmuş olduğu silah müzesine) hediye göndermenin bir jest olacağını gündeme getirmesi¹²⁵ birkaç yıl sonra Rusya Petersburg Topçu Müzesine askerî kıyafetler ile silahların gönderilmesi¹²⁶ dış siyasette kültürel ilişkilere ve müzecilik faaliyetlerine verilen öneme işaret etmesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in kendi adıyla anılan özel fotoğraf arşivini oluşturması ve bu hazırlattığı iki albümden birini Amerika'ya diğerini ise İngiltere'ye hediye etmesi¹²⁷ aynı tarihlerde olmasa da karşılıklı gerçekleşen alışverişte Simitsonian Enstitüsünden sandıklarla İstanbul'a kitap gönderilmesi¹²⁸ sultanın kültürel bakışını, kütüphane ve müzelere verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir.

Dönemin kroniklerinde Yıldız Sarayı'nda kurulan kütüphane binalarından söz edilmekle beraber sultanın bir müze salonu oluşturduğundan da bahsedilir;¹²⁹ ancak nerede olduğuna dair net bir açıklama yapılmaz. Dolayısıyla müze, Yıldız Sarayı'nda nerede idi, saray içerisinde bir tane mi, yoksa birden fazla mı müze binası vardı? Yaptığımız çalışmalar neticesinde sarayda birden fazla müze binası bulunduğu tespit edilmiş olmakla beraber bunlardan sadece silah müzesi ve Acem Kasrı'nda açılan müzenin fotoğrafları tespit edilebilmiştir (G. 78-79).

Geç Rönesans'tan itibaren nadire kabineleri farklı isimlerle koleksiyon sahibinin konutunda sergilenirler ve “studio”; “studiolo”; “museo”; “guardaroba” biraz daha gelişerek “galleria” adı ile anılırlar. Günümüz müzelerinin temeli olan galeriler koleksiyon sahibinin hem kültürel gücünün hem de politik ve sosyal imajının destekçisidir. 17. yüzyıla gelindiğinde söz konusu koleksiyonlar kütüphaneler ile birlikte anılmaya başlar.¹³⁰ Nitekim 17. yüzyıla tarihlenen bir gravür Viyana Kraliyet Kütüphanesindeki kitapları, mineralleri ve hayvan türlerinin bir arada sergilendiklerine işaret eden belgeler arasında yer alır. Dolayısıyla Batı'yı ve Batı müzelerini yakından takip eden Sultan II. Abdülhamid'in kendi sarayında kurduğu müzelerin yeri ilk olarak kütüphanenin yakınında aranmalıdır.

Devlet Arşiv kayıtlarındaki evraklar takip edildiğinde birkaç farklı tarihli kütüphane evrakına rastlanır. Bunlardan en erken tarihli HH. d. 16793 nolu Yıldız Sarayı Kütüphanesi keşif defteridir. Söz konusu defter H. 21 Ramazan 1298/ M. 17 Ağustos 1881 yılına

125 BOA, Y.PRK. EŞA 26/32 H. 28 Ramazan 1314/M. 2 Mart 1897.

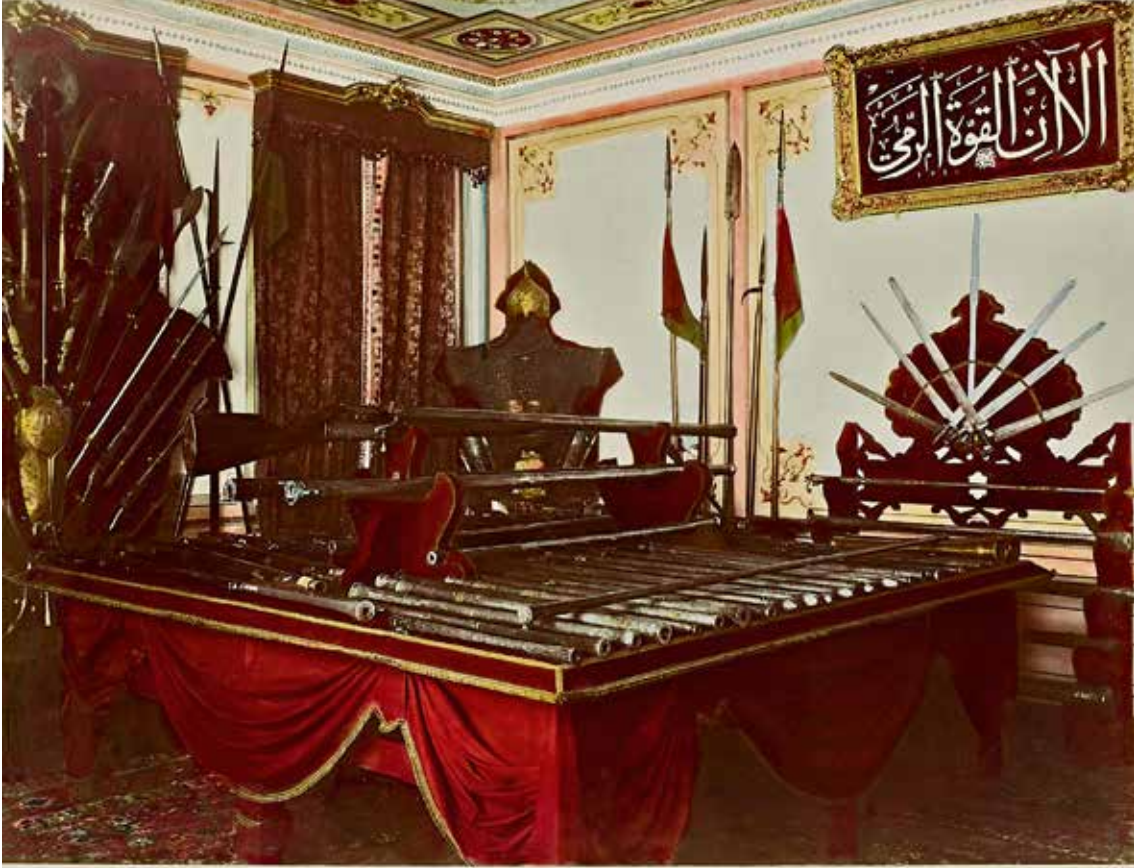
126 Y. MTV. 202/142 H. 29 Muharrem 1318/ 29 Mayıs 1900.

127 François Georgeon, *age.*, s. 17.

128 MF. MKT. 85/31 H. 25 Zilkade 1302/ M. 25 Eylül 1885.

129 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, İstanbul, 1936, s. 32; 2015; Wendy Meryem K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 263.

130 İrem Konukçu, *Özel Koleksiyonların Müzelere Dönüştürülmesi*, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 18, 24.

تُفَنك ناملولر بلای قیالی نغملره تخصیص قیلاده مارا العرمه او ط ناك قیو طرفنده صاع حرة طوغردی كوردنی

78

Tüfenk namlularıyla fitilli tüfenklere tahsis kılınan mârûlarz odanın kapı tarafından sağ cihete doğru görünüşü, Yıldız Albümü, 90599-05

tarikhlenir. Bir diğer evrak Y. PRK. HH. 13/69 H. 22 Şevval 1301/ M. 15 Ağustos 1884 tarihlidir. Evrak sarayın harem bölümünde inşası gerçekleştirilen kuşluk, hamam ve kütüphanenin masraf bilgilerini içerir. Bir üçüncü kütüphane evrakı ise Y.YPR. HH 23/17 H. 4 Zilhicce 1307/M. 22 Temmuz 1890 tarihli, Yıldız Sarayı dâhilinde Şale Kasrı civarında inşa olunacak kütüphanenin keşif defteridir. Bu durumda sultanın hususi müzesi hangi kütüphanededir? Gaz boruları haritasında (Plan 2) kütüphane yerleri işaret edilmiş olmakla beraber müzelerden sadece Şale yakınındaki müzenin yeri belirtilmiştir (Plan 2,20). Dolayısıyla bir dönem Millî Saraylar tarafından İlber Ortaylı Kütüphanesi olarak kullanılan yer müze binasına aittir.

Şale'ye yakın olduğu bilinen Yeni Köşk (Hususi Daire) bu alanda olmalıdır. Bu durumda Sultanın hususi müzesi de hususi kütüphanesinin yakınındadır. Dönemin kronikleri de bu savı destekler. Ezgü, hususi müzeye ilişkin şu cümleleri kurar:

79

Mesbûkûlarz salonun sol cephesinin medhale doğru görünüşü, Yıldız Albümü, 90599-07

“Sultan II. Abdülhamid’in hususi harem dairesi denilen ve Yeni Köşk diye isimlendirilen bina Küçük Mabeyin dairesine kapalı bir galeri ile içeriden irtibat hâlidir. II. Abdülhamid’in hususi kütüphanesi eski ve nadir eserler koleksiyonları da bu köşklerde idi. Bir salonu da tabiiye müzesi hâline koyarak, doldurulmuş nadir kuşlarla ve kelebek, kanatlı böcek koleksiyonları ile süslemiştir.”¹³¹

Dönemi daha öznel bakış açısıyla kaleme alan Osman Nuri sultanın müzesinden şöyle söz eder:

“... Havuz boyunca ve tamamen iç tarafa bakan köşklere biri Abdülhamid’in istirahatına mahsûs olup en sevdiği yer burası imiş. ... Abdülhamid bu köşte

131 Rengin Dramur Bütün, “Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi”, X. Sanat Tarihi Araştırma Semineri 29 Mayıs-2 Haziran 1989 Topkapı Sarayı Müzesi Tebliği, s. 11.

80

Yeni Köşk, Yıldız Albümü, 90468-0051

güzel sanatlara dair müteaddit odalar tahsis etmiş, birini resim salonu, birini fotoğraf atelyesi, bir diğerini de muzika salonu yapmıştır. ... Abdülhamid'in kütüphanesi, eski ve nadir eserler koleksiyonları da bu köşktedir. Bir odayı da tabiat tarihi müzesi hâline getirerek içi doldurulmuş nadir kuşlar ile kelebek ve kanatlı böcek koleksiyonları için ayrılmıştır.”¹³²

Bu durumda hususi müze, hususi kütüphanenin yakınında Yeni Köşk'tedir (G. 80). Artun, Batı koleksiyonlarını tanımlarken koleksiyonların uzak diyarlardan gelen acayip hayvanat, nebat ve zanaat ile dünyanın imgeleriyle fethetme istediğinden oluştuğundan bahseder.¹³³ Sultan II. Abdülhamid'in koleksiyonu da bu anlamda Batı koleksiyonları ile benzer amacı taşıyor olabilir miydi? Eşi ve oğlu ile saraya gelen Müller, Sultan II. Abdülhamid ile görüşmelerinden sonra sultanın kütüphanesini, müzesini ve bahçesini görmelerini istediğinden söz ederken mabeyn kâtibi ve aynı zamanda ahırlar emini olan beyin söylediğine göre buraları ilk gören yabancı olduklarını da ekler.

¹³² Osman Nuri, *age.*, s. 412.

¹³³ Ali Artun, *age.*, s. 25.

6-Tuncdan ve gümüşden ve sair madenlerden mamul antika eşya ve eslihâ-i nâdire ve kılavazonlu (Chinoiserie) eşya

7-Nefis kitâb cildleri ve eslihâ-i kıymetdâr eski halı ve seccade ve mefrûşât-ı nâdire ve münakkaş ve müzehheb sahifeler

8-Saksonya ve şimalî Avrupa'nın çini mamûlâtı

9-Kabuklu mahsûlât-ı bahriyye mecmuası (Kukliyac) yazı levhası ve eski camdan Bohemya ve saire mamûlâtı

10- Çin ve Japonya mâ'mûlâtından olan çini ve fayans evânî ile mineli mamûlât

G 81 TSM 17/543

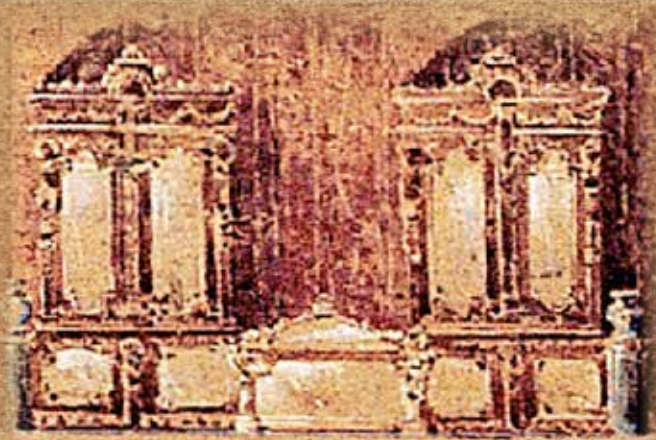
1-Madalya ve meskukât ve mücevherat ve musanna ahcâr ve mahkûk taşlar ve murassa' eslihâ

2-Meadin-i zî-kıymet her nev' taşların mecmuası

3-Selâtîn-i 'izâm-'i illiyyîn makam hazerâtının resimleri ve nefis-i nefis-i hümâyunlarının istimal buyurmuş oldukları eşyâ-i musanna ve sair tablolar

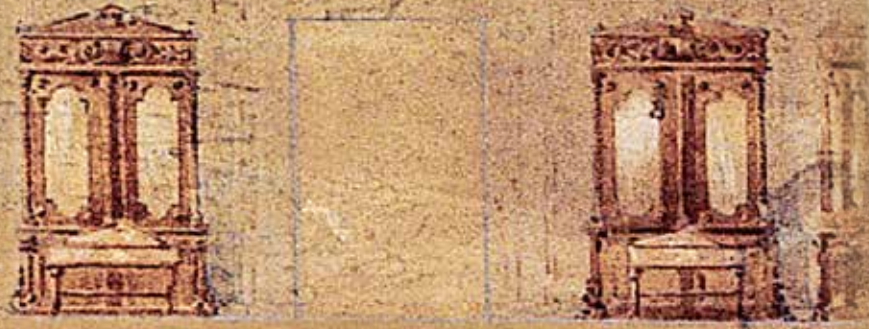
4-Sevr, Kapodimonti (Capodimonte) ve sair İtalya ve Fransız fabrikalarının nâdir çini mamûlâtı

5-Hükümdârân hediyeleri ve musanna kutu ve sandukçâ ve eslihâ-i kadime

مَعَادِنِ ذِي قِيَمَتِ هَر نَوْعِ طَاشَلَرِكْ
مَجْمُوعَتِي

2-Meadin-i zî-kıymet her nev' taşların mecmuası

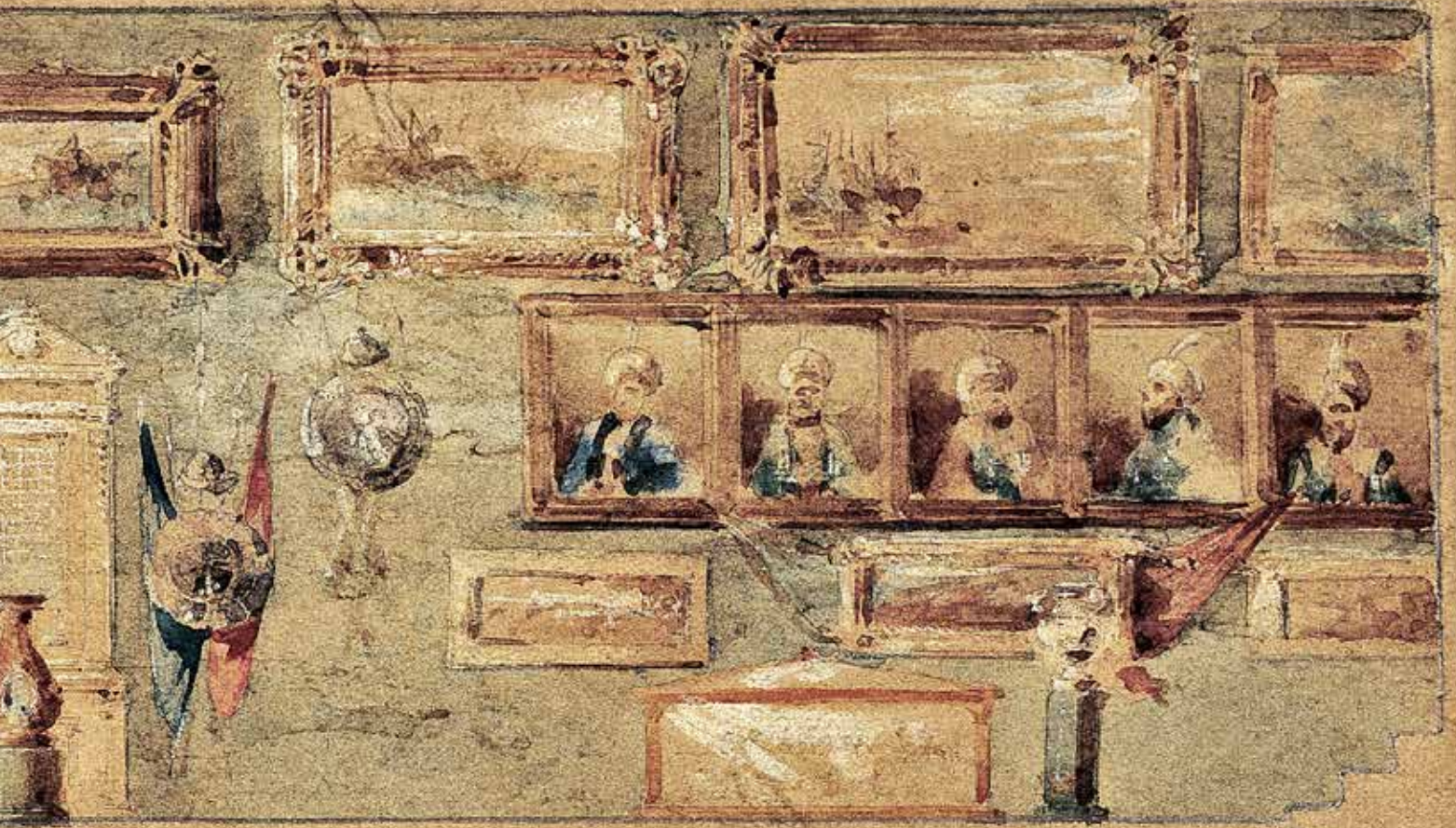
مَا لَيْسَ فِيهِ مَسْكُوتٌ وَفِيهِ مَسْكُوتٌ
مَا لَيْسَ فِيهِ مَسْكُوتٌ وَفِيهِ مَسْكُوتٌ

TSM 17/543 Detay

1-Madalya ve meskukât ve mücevherat ve musanna ahcâr ve
mahkûk taşlar ve murassa' eslihâ

معدنی و نفس نفیس هایونایزک استعمار
منعده سئل طابولر

سلطان عظامر علیین مقدر حضرت انوار
پور مشرق و لاری اشیاء مص

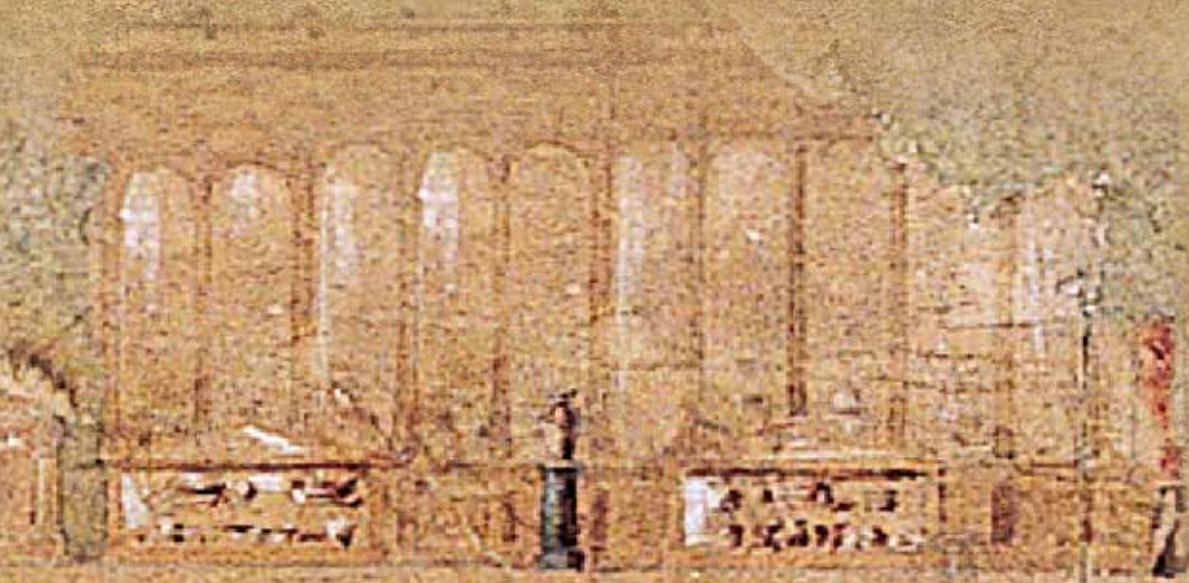
Selâtin-i 'izâm-ı illiyyîn makam hazerâtının resimleri ve nefis-i nefis-i hümayunlarının istimal buyurmuş oldukları eşyâ-i musanna ve sair tablolar, TSM17/543

هَذَا يَدْرِي وَمَسْتَعْمَلٌ قَوْمٌ صَدْرُ قَهْوَةٍ وَسِلَاحٌ قَدِيمٌ

TSM 17/543 Detay

5-Hükümdârân hediyeleri ve musanna kutu ve sandukçâ ve eslihâ-i kadime

مکتب داران

محمول انتیقا شیئا و اسلحه نادره
اشیئا

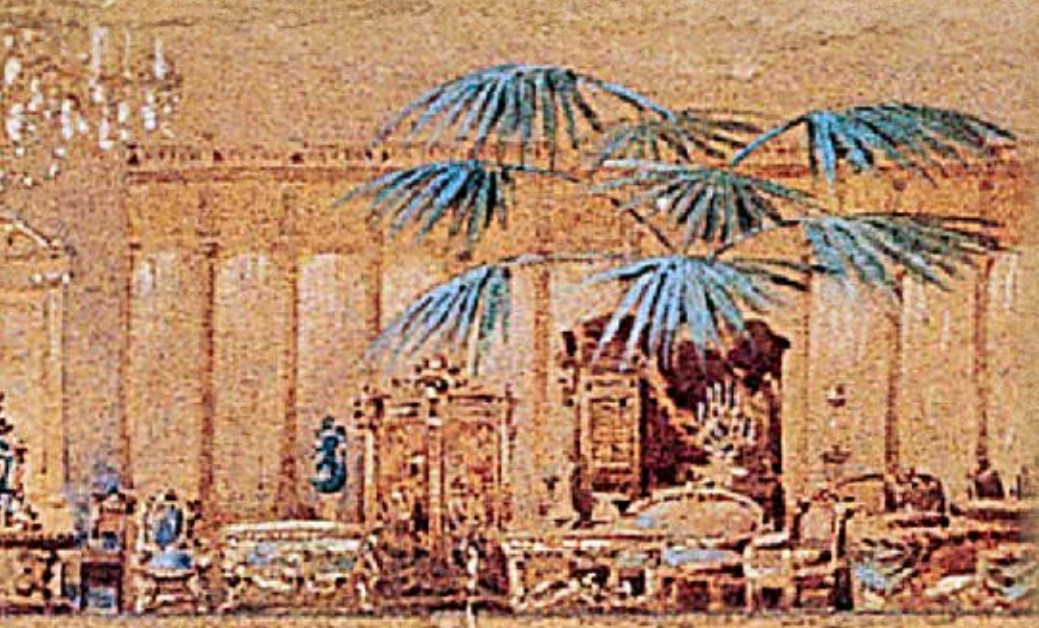
طوبى لذن وكموشن وسائر معادن در
وقلوا زونلو

TSM 17/543 Detay

6-Tuncdan ve gümüşden ve sair madenlerden mamul antika eşya ve
eslihâ-i nâdire ve kılavazonlu (Chinoiserie) eşya

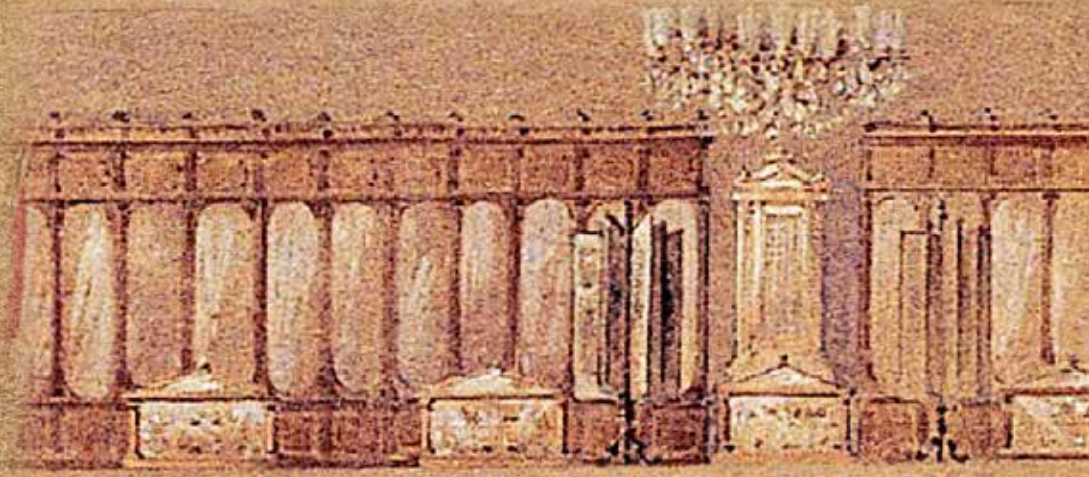
اشبکی خالی و سجاده و فرش نادرا

نَفِيسَ كِتَابِ جِلْدِیْ وَاسْلَحَهُ قِیَمَتْدَار

TSM 17/543 Detay

7-Nefis kitâb cildleri ve eslihâ-i kıymetdâr eski halı ve seccade ve mefrûşât-ı nâdire ve münakkaş ve müzehheb sahifeler

فی بحره مجموعہ (فوکلیاج) یازیلوچہی واسکی جامدک
بوہمیہ سائوہ معولاتی

9-Kabuklu mahsûlât-i bahriyye mecmuası (Kukliyac) yazı levhası ve eski camdan Bohemya ve saire mamûlâtı

قبر قلی مَحْضُولَا

سَیِّدِیَّاتِ شِمَالِی اَوْرُپَا نَدِکَ چِیْنِی مَعْمُولَاتِی

TSM 17/543 Detay

8-Saksonya ve şimalî Avrupa'nın çini mamûlâtı

چین و ژاپونیا معمولا لیدن اولان چینی
ونایانس اولانی ایلمه یستملی معمولا ت

TSM 17/543 Detay

10-Çin ve Japonya mâ'mûlâtından olan çini ve
fayans evâni ile mineli mamûlât

سُورَةُ قَابُوسٍ وَمَوْنِي وَسَائِرُ الْيَاوُفِ الْيَسْرِ
فَابْرَقَ لِي مِنْكَ نَادِي حَسَنِي مَعْرُوفَاتِي

TSM 17/543 Detay

4-Sevr, Kapodimonti (Capodimonte) ve sair
İtalya ve Fransız fabrikalarının nâdir çini mamûlâtı

“... Yıldız’ın Mabeyn Kapısı’ndan geçtik. Sola döndük, sağ tarafımızda harem dairesinin duvarları yükseliyordu. Bunlar İngiltere’deki bütün hapishane duvarlarından daha yüksekti. Çok büyük bir dikkatle korunmakta olan kapalı bir kapıdan bu duvarların arka tarafına girdik. Güzel bir köşkü sol tarafımızda bırakarak dar bir geçitten geçtik ve birdenbire çok nefis bir manzara ile karşılaştık. ... Gölün nihayetinde sultanın ördek avladığı bir sazlık var. Park Boğaz’a kadar uzanıyor. Kumruhaneyi geçtikten sonra, çok büyük tek bir odadan teşekkül eden padişahın hususî müzesi olan binaya girdik. Burası hazinelerle dolu idi. Sultanın şahsına verilmiş kıymetli hediyeler yanı sıra ecdadından kalma nadide eşyalar burada çok düzenli bir şekilde teşhir edilmişti. Sayısız cep ve duvar saatleri, mücevher işlemeli zırhlar, yeşil mermerden eşyalar, çekmeceler, çok güzel ciltlenmiş kitaplar, her cins porselen eşya, resimler, minyatürler her türlü mücevher ve ziynet eşyası. Hepsi kutularına o kadar güzel yerleştirilmiş ki insan onları büyük bir zevkle seyredebiliyor. Bu, Topkapı Sarayı’ndaki o karışık yığın ile ne büyük bir tezat teşkil ediyor. Diklemesine konulmuş bir mahfaza içinde İmparator Napolyon tarafından hediye edilmiş nefis lâcivert renkte dört düzine Sevre tabağı kadife bölmeler içinde, 24’er tane olarak yerleştirilmiştir. Her tabak büyük bir itina ile tek tek seçilmiş. Eşyalar üzerine iliştirilen isimler hususunda bazı hatâlar vardı. Meselâ Lord Palmerston’a ait olduğundan emin olduğumuz bir minyatürün üstünde Prens Consort ismi konmuştur. Her şeyi tetkik edebilmek için burada saatlerce kalabilirdik, fakat zaman kısıtlanmıştı.”¹³⁴

Öte taraftan Yıldız Sarayı’nın tasfiye sürecinde yapılan çalışmalarda iki müze adı geçer: Yeni Köşk ve Yıldız Müzesi. Yeni Köşk’ün sultana ait hususi müze olduğu düşünüldüğünde Yıldız Müzesi de Büyük Kütüphane’nin yanındaki yer olmalıdır. Bugün Millî Saraylar Arşivinde yer alan “Yıldız Sarayı Müze Galerisi’nin” çizimi olasılıkla Yıldız Müzesi’ne aittir (G. 81-82).¹³⁵

Enine gelişen dikdörtgen planlı, kemerli ve sütunlu bir yapıya işaret eden müze galerisinin bu çizime uygun olarak yapıpı yapılmadığı belirsizdir. Ancak gerek günümüzde Kütüphane binasının devamındaki yapıların mevcudiyeti gerekse Rumeli Ciheti haritasında yerleşkede işaret edilen yapıların varlığı burada dikdörtgen planlı bir yapılaşma olduğuna işaret eder (G. 15). Olasılıklar üzerinden bakıldığında Müze’nin hemen yakınında haritada işaret edilen yerde olması saray yapılarının genel olarak konumlarına bakıldığında uygun görünmektedir. Nitekim komisyon toplantısında Avrupa’da dahi benzeri nadir olarak görülebilecek bir bahçe olarak değerlendirilen Büyükbahçe’nin hal-

¹³⁴ Mrs. Max Müller, *age.*, s. 48-49.

¹³⁵ TSM, 17/543.

83

Günümüzde atölye olarak kullanılan Kütüphane'nin yanındaki binalar. Geçmişte Müze olduğu düşünülmektedir.

ka açık bir bahçeye dönüştürülmesi ile Müze ve Kütüphane'nin yerinde bırakılmasının ve bütünlüğü bozulmadan değerlendirilmesi isteği;¹³⁶ ayrıca komisyonun aldığı kararlar incelendiğinde Yıldız Müzesi'nin yanındaki kütüphaneden söz ediliyor olması¹³⁷ yerleşkenin güneyinde Yıldız Kütüphanesi'nin yanındaki Yıldız Müzesi savımızı doğrular (**G. 83-84**).

Söz konusu çizime göre koleksiyon on bölüme ayrılmış ve her bölümde yer alan eserler ayrı ayrı listelenmiştir (**G. 81-82**). Çizimin uygulanıp uygulanmadığı belirsiz olsa da belirtilen bölümler müzede bulunan koleksiyona işaret etmesi açısından dikkate değerdir. Nitekim müzenin envanter kayıt defteri¹³⁸ ve Yıldız'ın tasfiyesi sürecinde tutulan kayıtlar müzenin koleksiyon çeşitliliğini gösterir. Doldurulmuş nadir kuşlar, kelebek ve kanatlı böcekler ile Sultan II. Abdülhamid'in Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nden getirttiği sanat eserleri ile gelen hediyeler gibi. Öte yandan Meclis-i Mebusan üyelerinden Sivas Mebusu Dr. Dagavaryan Efendi'nin Yıldız Sarayı ve Yıldız Parkı'nın istifadeye uygun bir hâle dö-

136 Age. s. 181.

137 Age., s. 58.

138 BOA, Y.EE. d. 322 tarihsiz.

84

Günümüzde atölye olarak kullanılan Kütüphane'nin yanındaki binalar. Geçmişte Müze olduğu düşünülmektedir.

nüştürülmesi hakkında Meclis-i Mebusan Başkanlığına sunduğu takrirde müzenin koleksiyonunu tasnifleyerek Yıldız'daki binalardan birini ilm-i arz ve ma'deniyyât koleksiyonlarına münhasır bir müzehaneye dönüştürülmesinin büyük yarar sağlayacağını belirtirken, Beyoğlu'nda fenni alet bakımından yetersiz olan Rasadhane-i Âmire'deki aletleri Yıldız'a nakledip buradaki meteorolojik gözlemler için kullanılan aletlerle bir araya getirerek mükemmel bir alâim-i cevviyye ve tarassudât-ı havâ'îyye kurulmasını teklif etmesi Yıldız Müzesi'nin koleksiyon çeşitliliğini bir kez daha ortaya koyar.¹³⁹

Uşaklıgil *Saray ve Ötesi* isimli çalışmasında sultanın zaman zaman bendegânından birini Topkapı Sarayı'na göndererek Hazine-i Hümayûndan içlerinde birçok mücevherin bulunduğu on bini aşkın kıymetli ve tarihî öneme sahip eşyayı Yıldız'a aldırıldığından,¹⁴⁰ ayrıca sultanın koleksiyonunun, 25. cülusunda her yerden hatta yabancı devlet hükümdarlarından gelen hediyelerle birlikte bizzat kendisinin çocukça bir zevkle beğenip biriktirdiği karışık ufak tefek eşyalardan, Japon mamulâtı dolaplardan oluştuğunu belirtir.¹⁴¹ Kuşkusuz ki ko-

¹³⁹ MMZC, 86, İnikad, Celse 2, s.144; Murat Candemir, *age.*, s. 41.

¹⁴⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, 1940, s. 157-158.

¹⁴¹ Halit Ziya Uşaklıgil, *age.*, s.149.

85

Fen Fakültesi Hayvanat Müzesi, (Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfunun Tıp Fakültesi, 2011)

leksiyona dair en doğru doküman Devlet Arşivlerinde kayıtlı müzenin envanter defteridir. Söz konusu defterde türlerine göre yapılan tasniflemeler ile her eser için evsaf tanımlaması mevcuttur.¹⁴² Buna göre koleksiyon vazo, küp, kase, bardak, tabak, sürahi, çiçeklik, testi, ibrik, kavanoz, tepsi, saksı, fincan, maşrapa vb., Yıldız Çini mamulâtı eşyalar, ayrıca değişik türde saatler, yazı takımları, buhurdanlar, gülabdanlar, kaşıkların yanı sıra madeni paralar, madalyalar ve madalyonlar, mühürler, tablolar, yazılı malzemeler (berat gibi), hatırat eşyaları, modeller, kesici ve delici savaş aletleri, ateşli silahlar, nişanlar, Hereke işi seccade, rahle, satranç masası, tespih, dürbün, nargile, lalelik, kâğıt bıçağı, mangal, barometre, eczacı kavanozu, altın diademler, kitaplar ile teknik aletlerden (çifte telefon, stereoskop, dürbün) oluşur. Ayrıca kayıtlarda 29 adet kabuklu deniz hayvanı örnekleri ile 607 adet esdâf denilen

142 BOA, YEE. d, 322, s. 1-95'den aktaran Murat Candemir, *Yıldız'da Kaos ve Tasfiye*, s.101-134.

86

Yıldız Şale Alt Kat, Yıldız Albümü, 90552-0078

midye ve istiridye gibi deniz hayvanlarına ait deniz kabukları, kırmızı kadifeli çerçeve içinde kabartmadan yapılmış Japon haritası, hipopotam da denilen deniz aygırının çene kemiği, tahta kutu içerisinde stereoskopik resimlerde kullanılan plaklar ve ilk icat edilen fonograf makinesi vb. objeler de yer alır. Yeni Köşk'teki hususi müzede ise daha çok hayvan koleksiyonu, kanarya, güvercin vb. kuş koleksiyonu ile 245 yaprak iğneli bitki numuneleri ve ayrıca içi doldurulmuş iki turna kuşu ile jeolojik buluntulardan oluştuğu kaydedilmiştir.¹⁴³ Ayşe Sultan anılarında sultanın müzesinden de bahseder ve Marangozhane-i Hümayun'da inşa edilen ve Şale Köşkü'ne konulan, içlerine ise bizzat kendisi tarafından yapılan yağlı boya manzara resimlerinin önüne tahnit ettirdiği kuşları yerleştirdiğinden söz eder. Ayşe Sultan'a

¹⁴³ Murat Candemir, *age.*, s. 101-134.

göre bu kuşlar dolap içerisinde uçuyor gibi görünürler.¹⁴⁴ Görsel 86’da verilen fotoğraf, sultanın kuş ve hayvan koleksiyonunu somutlaştırır. Söz konusu fotoğraftaki kuş ve kuş dolabı Yıldız Sarayı’na aittir.¹⁴⁵ Ayşe Osmanoglu babasının resme olan merakını anlatırken söz konusu kuş dolaplarından da şöyle bahseder:

*“... Bir zamanlar XV. Louis üslubunda altı camlı dolaplar getirtmişti. Bu dolapların iç taraftaki arka tahtalarına yağlıboya ile güzel manzaralar yapmıştı. Önlerine de saray kuşhanesinde ölen nadide kuşları uçuyorlarmış gibi, ağaçlarla sanatkârane bir şekilde yerleştirmişti. Bu dolaplar Şale Köşkü’nün ikinci katındaki koridorda sırasıyla duruyordu.”*¹⁴⁶

Yıldız Sarayı’nın tasfiye sürecinden Müze de nasibini alır ve oluşturulan komisyonlarca eserler tasnif edilerek farklı kurumlara gönderilir (Hazine-i Hümayun, Müze-i Hümayun, Maarif Nezareti başta olmak üzere Matbaa-i Âmire, Askerî Müze gibi kurumların yanı sıra Ziraat Mektebi, Dârülfünunun Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye Şubesi ve Maarif Nezareti vasıtasıyla eşya teslimi yapan Dârülfünun, Dâru muallimât, ve Dâru muallimin adı geçen kurumlar arasında yer alırlar). Yapılan yazışmalarda kuş ve hayvan koleksiyonlarının da bozulmadan okullara nakledilmesi istenir¹⁴⁷ (G. 85).

144 Ayşe Osmanoglu, *age.*, s. 33.

145 Kuş dolapları hakkında Ayşe Osmanoglu bunların dışarıdan getirildiğini belirtirken konu ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yapan Nilgün Kaya, Oya Özuluğ, “The Herpetological Collection of Zoology Museum, İstanbul University, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi C- Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji*, S. 6/2, (2017), s. 55-63; Müjde Dila Gümüş, “The Creation of a Natural History Display at the Yıldız Palace by Fausto Zonaro and Hüseyin Zekâi Paşa”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 32, (2023), s. 275-303.

146 Ayşe Osmanoglu, *age.*, s. 30.

147 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Candemir, *age.*, s. 73,77.

87 Müştemilat (Rasathane), Yıldız Albümü, 90751-0075

Rasathane

Rasathane binası Tamirhane ve Demirhane binasının karşısında, Kütüphane binasının hemen bitişiğindedir. Ezgü çalışmasında Rasathane binasının Kütüphane'nin ön tarafındaki iki katlı bina olduğunu ve askeriye döneminde erat kantini ve gazinosu olarak kullanıldığını belirtir.¹⁴⁸ Rasathane binasına dair benzer bilgiyi Batur da tekrarlar.¹⁴⁹

Yapının inşa edildiği tarih belirsizdir. Dolayısıyla Rasathane binası da bu anlamda avlunun güneyinde bulunan diğer yapılar ile aynı kaderi paylaşır. Yıldız Albümlerinde müştemilat adı ile tespit edilen bir fotoğraf aslında Kütüphane binasının hemen yanına inşa edilmiş Rasathane'ye aittir (G. 87). Tarihi belirsiz bu fotoğraf incelendiğinde henüz Güvercinlik binasının inşa edilmemiş olduğu görülür.

Fotoğrafta görülen bina 3 katlı, 2 giriшли ve kubbelidir. Üst katta ayrıca balkon görülür. İlk iki katında görülen pencereler Kütüphane cephesi ile uyum sağlarken günümüzde olmayan üçüncü kat yuvarlak kemerli pencerelerden oluşur. Üçüncü katta görülen kubbe, gözlem yeri olarak kullanılmış olmalıdır. Kubbeli bölüm günümüze ulaşmamıştır. Bugün iki katlı, tek giriшли olan yapının üst katının ne zaman yıkıldığı belirsiz olmakla beraber askeriye tarafından kullanıldığı dönemlere ait fotoğrafta 2 katlı ve 2 giriшли olduğu görülür. Dolayısıyla daha önceki bir tarihte yıkılmış olmalıdır. Öte taraftan kubbe merdivenlerine denk gelen ve bugün mevcut olmayan giriş kapısının askerî dönem/veya sonrasında kapatılmış olması muhtemeldir (G. 88-89).

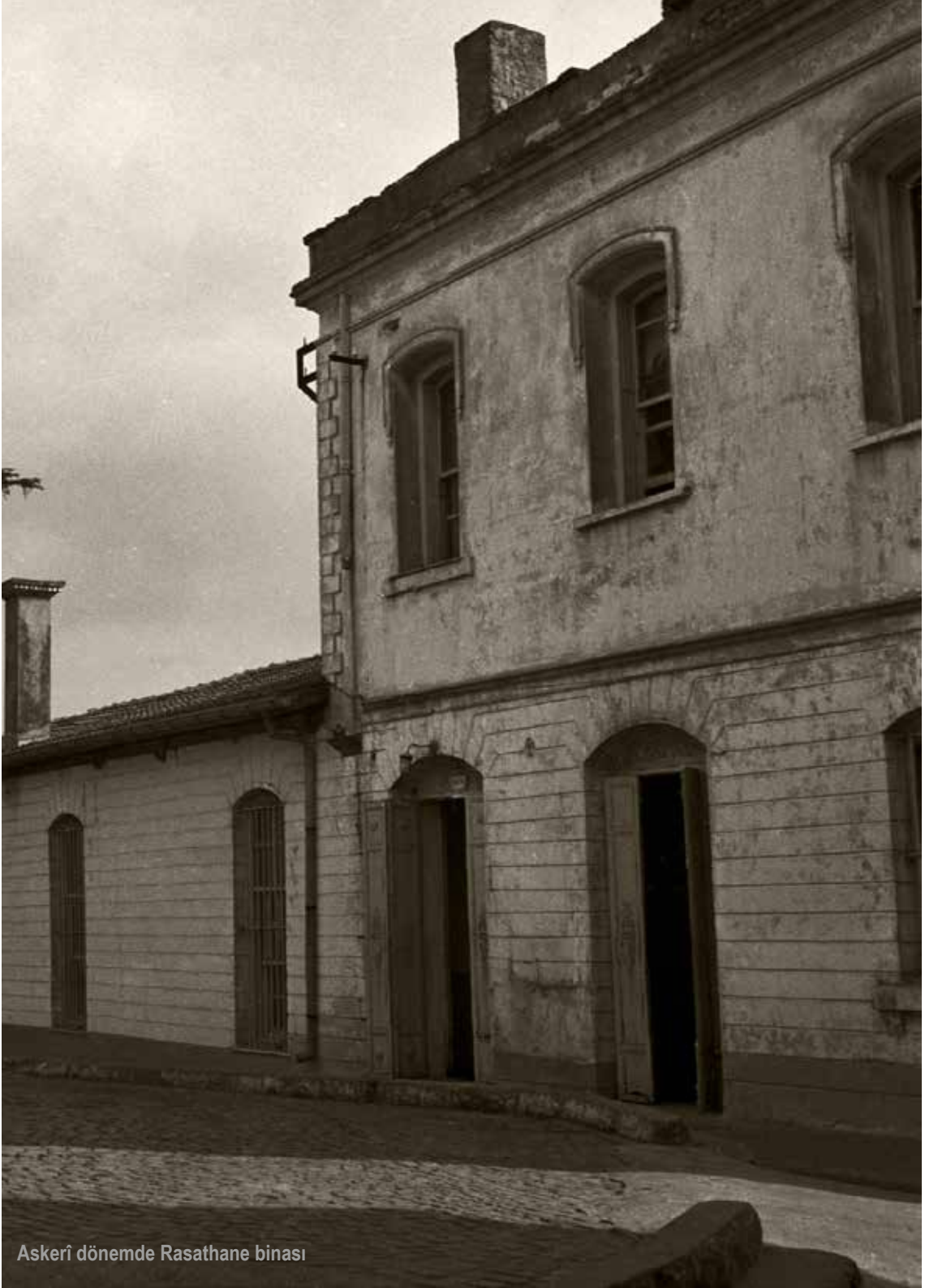
İç mekânı oldukça sade olan yapının restore edilmeden önceki fotoğraflarında ikinci katta net olmamakla birlikte tavanda lacivert boya izlerine rastlanır.¹⁵⁰ İnşa tarihine dair de bir bilgi yoktur, ancak 1894 depremi sonrasında rasathane olarak kullanılmaya başlandığı kuvvetle muhtemel görünmektedir. Dünyada ilk kez 1880 yılında deprem dalgalarının aletsel kayıtları yapılmaya başlanır. 10 Temmuz 1894 de büyük İstanbul depremi olur. Yıldız Sarayı'nda da çok şiddetli hissedilen depremi Ayşe Sultan anılarında şöyle anlatır:

“Bu felaketli yer sarsıntısı olduğu zaman ben altı-yedi yaşındaydım. Öğle zamanıydı. Dadım bana yemek yediriyordu. Eski kalfalar da karşımda durup sofraya hizmetini yapıyorlardı: Annem, babamla beraber yemek yemiş, odasına çıkmış, istirahat ediyordu. Sarsıntı başlayınca bütün kalfalar hep birden “Allah, Allah!” diye bağırmaya başladılar. Ben de oturduğum iskemleden kayıp düşmüştüm. Annem odadan çıktı, “Aman evlâdım, evlâdım!” diye bağırırdı. Beni dadım kucağına almış, ben de ona sarılmıştım. Kızlar bir halka gibi etrafımızı almışlar,

¹⁴⁸ Fuad Ezgü, *age.*, s. 81.

¹⁴⁹ Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 140.

¹⁵⁰ Bu izlerin neye ait olduklarını ayrıntılı yapılacak teknik çalışmalar ile belirlenebilecektir.

Askerî dönemde Rasathane binası

89 Rasathane binasının günümüzdeki görünümü

herkes bağıırıyordu. Koca avize dehşetli surette sallanıyor, endam aynalarının parıltısı akisler yapıyordu. Herkes merdivene koşuyor, lâkin kimse inemiyordu. Annem, babamın dairesine gitmek istiyordu. Bu sırada Said Ağa geldi. Babam göndermişti. “Merdivenin altından bahçeye çıkınız. Efendimiz çıksınlar diyor,” diye bağıırıyordu. Bu hengâme arasında annem, “Said Ağa! Efendimiz nerde?” diye sordu. O da “Derviş Paşa ile görüşüyordu. Birlikte derhal bahçeye çıktılar. Merak etmeyiniz. Durmayınız, siz de çıkınız!” diye haykırarak cevap verdi. Babam derhal bahçeye çıkıp her tarafa yaverlerini göndermişti. Zayiat var mı diye tahkikat yaptırıyordu. Büyük Çarşı’nın yıkıldığını, epeyce zayiat olduğunu öğrenince yaralıların tedavisi, kimselerin aç kalmaması için fırınlardan ekmek dağıtılması, muhtaçlara yardım edilmesi ve çadırlar kurulması için emirler verdi. Saray fırınlarının da ahaliye ekmek dağıtmak üzere çalışmasını emretti. Bütün vükelâ saraya gelmişti.

Onları da kabul ederek birtakım emirler verdi. Sarayın her tarafında müezzinler ezan ve Zelzele Suresi’ni okuyorlardı. Herkes, elinde Kur’ân-ı Kerim dualar ediyordu. Bütün şehzade ve sultanlar da saraya geliyorlardı. Babam herkesle görüşüyor, malûmat alıyor, emir ve direktif veriyordu. Kendisini en çok üzen nüfusça olan kayıplardı. Bu üzüntüsü günlerce devam etti. Bizlere de bahçede çadır kurulmuştu. Sarsıntı on gün kadar zaman zaman duyuldu. Çadırlarda yatıp kalkmak, çocukluk icabı, pek hoşuma gitmişti. Babamdan başka bütün saray halkı da bahçede yatmışlardı. Kendisi ise yine odasında kalmıştı. İşte ondan sonra Büyük Köşk’ün önünde üç odalı, Japon usulü küçük bir köşk yaptırdı. Yanında mavi çinili bir hamam da yaptırmıştı.”¹⁵¹

O yıllarda Osmanlı Devleti’nde sismik istasyon ve deprem konusunda uzman olmadığından, depremin sismik kayıtları yapılamaz. Ayrıca ölçümü yapacak sismik araçlar da eksiktir. Takiyuddin’in Rasathanesi’nin kapatılmasının ardından uzun yıllar İstanbul’da bir rasathane mevcut değildir. Devlet Arşivlerinde bulunan evraklar takip edildiğinde Sultan Abdülaziz döneminde Aristidi Coumbary’nin çalışmaları ile 1865 yılına tarihlendirilebilecek ve meteorolojik tahminler için kullanılacak bir rasathanenin kurulmuş olduğu görülür. Fransız kayıtlarında bulunan Coumbary imzalı salname kayıtları gezegenler, kuyruklu yıldız, ışık yılı uzaklığı, yıldız zamanının güneş zamanına dönüştürülmesi, yıldız yükseklik tahminleri gibi çeşitli bilimsel astronomik faaliyetler yapıldığı sonucunu çıkarır. Ancak burası tam bir rasathane işlevinde olmadığından 1894 depremi sonrasındaki ölçümler ya-

151 Ayşe Sultan, *age.*, s.101-103.

pılamaz.¹⁵² Öte taraftan Sultan II. Abdülhamid depremle ilgili çalışma yapılmasını ve bir rapor hazırlanmasını talep eder. Önce Atina Rasathanesi Müdürü D. Eginitis İstanbul'a davet edilir, ardından ölçüm yapacak sismografya cihazlarının siparişi verilir. İstanbul'a gelen iki sismografi cihazının birinin saray rasathanesine konulacak olması sarayda bir rasathane olduğuna ya da bir binanın rasathane olarak işlevlendirilmiş olduğuna dair kesin bilgi verir.¹⁵³ Osman Nuri rasathaneden şöyle bahseder: "Sultan Abdülhamid zamanında Doktor Mavroyani'nin tavsiyesiyle Coumbary'e Yıldız'da bir rasathane kurdurmuş, bu rasathaneyi faydalı bir hâle getirmek için Napoli Rasathanesi Müdürü Profesör Palmiere saraya davet edilmiştir."¹⁵⁴

Sultan II. Abdülhamid'in astronomiye ilgisi vardır. Öyle ki Rasathane Müdürü Coumbary ve Maarif Nazırı Münif Paşa ile sertabîb-i şehriyârî Mavroyani Paşa'yı 1878'de henüz hükümdarlığının ilk yıllarında 8 cm çaplı bir rasat dürbünüyle Merkür'ün güneşin önünden geçişini gözlemek için Yıldız Sarayı'na davet ettiği bilinir (G. 90).¹⁵⁵

Bir taraftan yaşanan yıkıcı deprem diğer taraftan sultanın hassasiyetleri hükûmeti rasathanenin organize edilmesi için girişimlerde bulunmaya yönlendirir. İstanbul'da o esnada ne deprem ne de astronomik ve meteorolojik çalışmalar için müstakil bir rasathane yoktur ve önemli bir kaynak sıkıntısı vardır. Sadaret makamına iletilen irade-i seniyye; sultanın kurulmasına karar verdiği meteoroloji gözlemevinin üzerinde inşa edileceği yerin seçilmesiyle görevli olacak bir komisyonun kurulmasını bildirirken, külliyetli masraf edilerek inşa edilmesi gereğinin de altı çizilir.¹⁵⁶ Öte taraftan depremin ardından hazırlanan rapor ilginçtir. Rapora göre bataklık üzerine kurulu yerleşim alanlarındaki yıkım fazladır buna karşın sağlam arazide hasar yoktur. Eginitis ayrıca ahşap binalar ile kaliteli demir ve betondan yapılan binaların sağlam kaldıklarını da raporunda belirtir.¹⁵⁷ Rasathane inşası için kurulan komisyon, yeni inşa edilecek bina için jeodinamik, astronomi, meteoroloji ve

152 BOA, İ. DH. 578/40243 21/3/1285-12 Temmuz 1868. Konu ile ilgili ayrıntılı çalışma için bkz. Aykut Kar, "Arşiv Belgeleri Işığında Rasathane-i Amire'nin Müdürü Coumbary Efendi'nin Çalışmaları", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu 19-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı*, s. 610-625.

153 BOA, YPRK. A. 9/46 H. 24 Muarrem 1312- M. 28 Temmuz 1894. Saray ve rasathane için sipariş edilen sismograf aletleri bedellerinin ödenmesi. Boğazda tevkif edilen Alman bandıralı Naksan nam vapurun patentasının verilmesi.

154 Osman Nuri, *age.*, 462-463.

155 *Yıldız Sarayı*, s.113.

156 BOA, İ.Hus. 1417 (992) 133, Afife Batur, "Rasathane-i Amire Binası İçin 1895 Projeleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* VI/2 (2005) s. 126.

157 D. Eginitis, "Sur le tremblement de terre de Constantinople," *Comptes Rendus Hebdomadaires des Séances de L'Académie des Sciences*, Paris, (Juillet Décembre 1894), s.480-483; Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996.

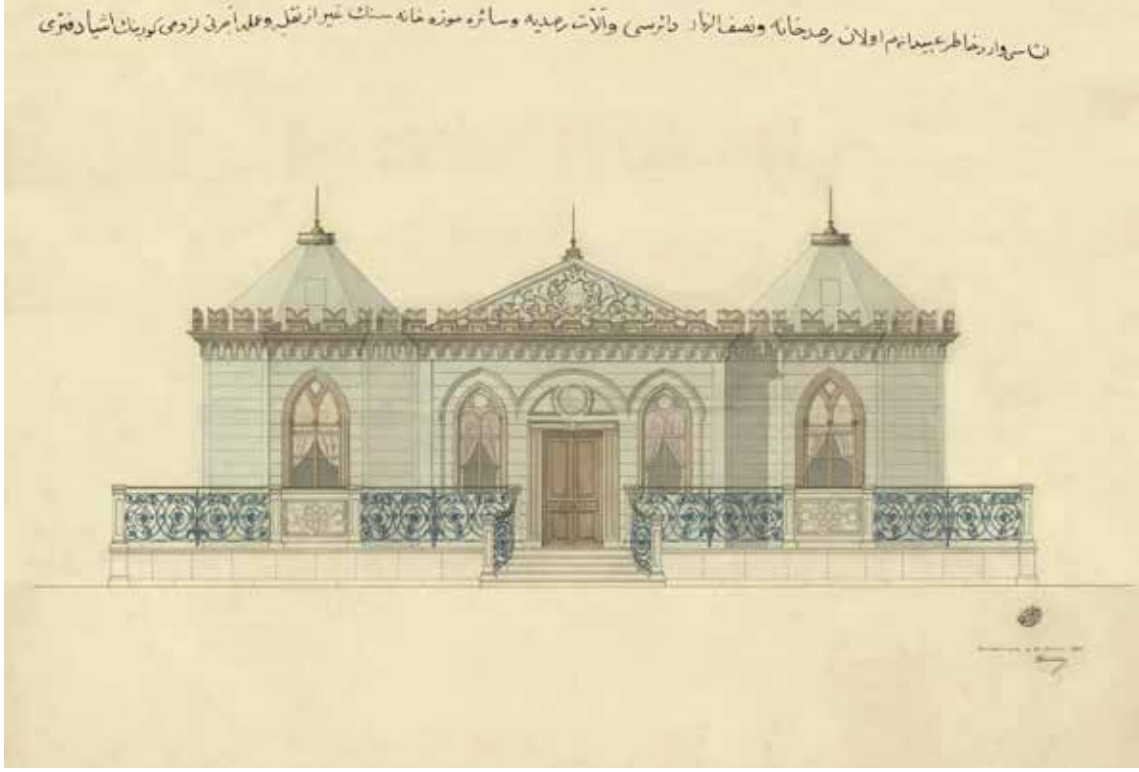
90

Yeni Kasr-ı ali-i şahanelerinin camekânı, Yıldız Albümü, 90552-0019

manyetik servislerin tümünü alabilecek büyüklüğe ve koşullara sahip Şişli'de Darülaceze binasının karşısındaki araziye önerir. Saray mimarı ve komisyon üyesi M. D'Aronco, istenen projeyi ve tahmini bütçeyi hazırlayacaktır. Komisyonun önerisi uygun bulunur inşa sürecinde geçici yerleşim için Silahhane-i Hümayun bahçesine veya Kadın Efendi'nin konağının karşısındaki dutluğa yapılabileceğini, ancak yeni bina yapıldığında terk edilecek geçici yapının Silahhane'ye kalabilmesi için kendi bahçesinde yapılmasının daha uygun olduğu ifade edilir. 10 Ekim 1895 'de *Moniteur Oriental* gazetesinde yapılmakta olan rasathanenin bitmek üzere olduğunu bildiren haber yayımlanır.¹⁵⁸ Bu haber dışında başka bir yazılı kaynak olmaması rasathanenin yapımının gerçekleştirildiğini düşündürür. Ancak bugün İTÜ Maçka Kampüsünü oluşturan tarihî Silahhane binası bahçesinde böyle bir yapının varlığı saptanamamıştır.¹⁵⁹ Ayrıca 1900 yılına gelindiğinde *Moniteur Oriental*'ın 17 Eylül 1900 tarihli haberinde hâlâ rasathane binasının olmadığı ve Rasathane-i Amire'nin, Cadde-i Kebir'de hâlen yerleşmiş olduğu binadan atmosferik gözlemlerin daha iyi yapılabileceği bir

¹⁵⁸ *Moniteur Oriental*, 10 Octobre 1895.

¹⁵⁹ Afife Batur, *age.*, s.132.

91

İnşası varid-i hatır-ı ubeydanem olan rasadhane ve nisfunnehar dairesi ve âlât-ı rasadiye ve saire müzehanesinin gayrı ez nakliye ve amele ücreti lüzumu görünen eşya defteri, BOA, Y. PRK. MF. 1/61

başka binaya taşınacağını bildirirken, *İkdam* gazetesi ise bu bir binadan ötekine taşınma göçebeliğinden kurtulmak için bir Rasathane inşa edilmesini tavsiye eder.¹⁶⁰ Anlaşıldığı üzere o tarihlerde hâlen İstanbul'da bir rasathane mevcut değildir. 24 Teşrinievvel 1304/6 Kasım 1908 tarihli bir belgede Aristide Coumbary tarafından inşa edilecek rasathane için yine Silahhane'nin karşısındaki alanın önerildiği görülür.¹⁶¹ Yıldız evrakı arasında Coumbary'nin önerisinin bulunduğu söz konusu Rasathane binasının cephe resmi yer alır (**G. 91**). Olasılıkla bu görsel *Yıldız Sarayı* kitabında belirtildiği üzere Yıldız Sarayı için değil, Rasathane-i Amire binası olarak önerilen yere ait olmalıdır.¹⁶²

¹⁶⁰ Age., s.132.

¹⁶¹ BOA, Y.PRK. MF. 1/65.

¹⁶² *Yıldız Sarayı*, s. 558.

Çevre Yapılar

Avlular etrafında şekillenen Yıldız Sarayı, idari ve özel bölümlerin haricinde saray duvarlarının dışında ancak sarayla organik bağı bulunan yapılar ile bir bütün oluşturur. Çevre yapılar olarak tanımlanan bu yapıları; askerî binalar (Orhaniye ve Ertuğrul kışlaları), karakollar (İleri Karakol, Dış Karakol, Dağ Kapısı), su yapıları, dinî yapılar (Hamidiye Cami, Şeyh Zafir Külliyesi, Ertuğrul Cami) ile elektrik fabrikası, itfaiye lojmanı, vezir ve bendegân köşkleri oluşturur (G. 92-95).

Sarayı tamamlayan çevre yapıların birçoğu yanarak, yıkılarak, prefabrik olanlar sökülerek yok olmuş ve /veya ortadan kaldırılmıştır. Kimi yapı da imar çalışmaları esnasında ortadan kaldırılırken (Ertuğrul Kışlası gibi) kışla ile bağlantılı Talimhane binası ve Talimhane Meydanı da çevre yolu düzenleme çalışmalarında saray ile bağları koparılarak tek bırakılmıştır.¹⁶³ Sarayın belki de bugün bir bütün olarak algılanmasını zorlaştıran, sarayı oluşturan ve tümleyen yapıların farklı birimlere tahsis edilmesi ile birbiriyle olan bağlantısının koparılmış olmasıdır.

Bu çalışmada bahsedilen çevre yapılardan sadece Dış Karakol binası TBMM bünyesinde olduğundan dolayı bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen diğer yapılar ayrıntılı olarak ele alınmayarak başka bir çalışmanın konusu olarak bırakılmıştır.

¹⁶³ Afife Batur, *Devr-i Hamid*, s. 149.

92

Hamidiye Cami, Yıldız Albümü, 90819-0016

93

Ertuğrul Tekke Cami, Yıldız Albümü, 90817-0010

94

Yıldız Talimhane Kasrı, Yıldız Albümü, 90614-0022

95

Su deposu

Karakol Binaları

Osmanlı'nın klasik döneminde iç güvenlik, askerî teşkilatın bir uzantısı olarak düzenlenir. Asayişten başta Yeniçeriler olmak üzere bostancı, cebeci, topçu gibi askerî ocaklar ile kapitan-ı derya ve kazaskerler sorumlu tutulur,¹⁶⁴ onlar da bağlı oldukları ocak veya teşkilata ait binalarda kalırlar. Yeniçeriler'in "Eski Odalar" adıyla Şehzade Cami civarında, "Yeni Odalar" adıyla da Aksaray'da iki büyük kışlası ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde "kulluk" veya "karavulhane" denilen yerleri vardır. Asayişten sorumlu Sekbanbaşlıların da Vefa'da "gümrük kulluğu" adı verilen iki kulluğu ile Fatih'te kullukları, Cebeci Ocağı'nın ise Ayasofya civarında kışlası ve bazı kullukları mevcuttu. Topçu Ocağı'nın da kışlaları dışında bazı semtlerde kullukları olduğu bilinir. Boğaziçi, Marmara ve Haliç kıyılarının asayiş ve güvenliğinden sorumlu Bostancıların Çengelköy, Küçüksu, Çubuklu, Büyükdere, Baltalimanı, Kuruçeşme ve Bebek gibi semtlerde ocakları bulunurdu.¹⁶⁵

Sultan II. Mahmud ile 1826'da Yeniçeri ve Bostancı ocaklarının lağvedilmesi ve buna bağlı olarak adli yapıdaki yeni düzenlemeler devletin sınırları dâhilinde güvenliği sağlayacak yeni bir teşkilat kurulmasını zorunlu kılarken birçok kulluğun yerine karakol inşa edilir. Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye isimli yeni ordu aynı zamanda iç güvenlikten de sorumlu olur. Asayiş ve güvenlik sorumluluğu da Seraskerliğe havale edilir.¹⁶⁶ İstanbul'un sahil güvenliğinden ve hasbahçelerden sorumlu Bostancıbaşılık da yeniden yapılandırılır.¹⁶⁷ Emniyet teşkilatının kuruluşu ise Tanzimat'ın ilanı sonrasında 10 Nisan 1845'te Zaptiye Müşirliği adı altında ilk polis teşkilatının kurulması ile gerçekleşir ve Polis Nizamnamesi ile görevleri tanımlanır.¹⁶⁸ 1870'den sonra gelişen Jandarma Teşkilatı bünyesinde kent merkezi dışındaki alanlara jandarma karakolları, kent içinde saray yapılarının yakın çevresinde ve stratejik açıdan önemli yerlere de askerî karakollar inşa edilir.¹⁶⁹

Karakol binalarının yoğun olarak inşası Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleşir. Sultan II. Abdülhamid döneminde devlet teşkilatında uygulanan yapısal değişiklikler asayiş birimlerinde de devam eder. 1879'da tevhid-i zabıta dönemi sona erer ve Zaptiye Müşir-

164 Ali Sönmez, *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara 2005, s. 6; Mehmet Salkımlı ve Yılmaz Örsel, *Osmanlı Devleti Emniyet-i Umumiye 10 Nisan 1845: Türkiye Cumhuriyeti Polis Tarihi*, s.9'dan aktaran Nilay Özlü, "II. Abdülhamid Döneminde Topkapı Sarayı Karakolhaneleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler", İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ, 2018, s. 768.

165 Aynur Çiğçi, "Karakol Binaları", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (İstanbul 2001), s.431-432.

166 Necla Arslan Sevin, "19. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Polis Teşkilatı ve Karakol Binaları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, s. 395-399.

167 Abdülkadir Özcan, "Bostancı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 309.

168 Salkımlı ve Örsel, *Osmanlı Devleti Emniyet-i Umumiye 10 Nisan 1845*, 5'den aktaran Nilay Özlü, age., s. 768.

169 Aynur Çiğçi, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askerî Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askerî Yapılar, C.1, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 230.

riyeti kaldırılır. Böylece polis ve jandarma birimleri ayrılarak Zaptiye Nezareti kurulur. İstanbul'un güvenliğinden sorumlu olan Asâkir-i Zaptiye Teşkilatı ise 1881'de kaldırılarak yerine Polis Teşkilatı oluşturulur. Başkent İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu ve Beşiktaş polis müdürlükleri olmak üzere dört idari bölüme ayrılır.¹⁷⁰ H. 1303/ M.1887-1888 tarihli *Usûl-i Keşf-i İnşaat* ve H. 1312/M. 1896 *Fenn-i İnşaat* isimli askerî mimari kitaplarında askerî nitelikli yapıların nerede ve nasıl inşa edilmeleri hakkında ayrıntılı bilgiler ve salnameler hazırlanır. Buna göre *Fenn-i İnşaat* kitabının karakolhaneler bölümünde yer seçiminden plan çizim özelliklerine, dış cephe tasarımından iç mekân yerleşimine kadar ayrıntıları ile tüm bilgilere yer verilir.

Askerî yapılar içerisinde önemli bir yer teşkil eden karakolların çeşme, sebil, dinî nitelikli herhangi bir yapı, mezarlık, saray yapısı, ticari binalar, çarşı, okullar, iskeleler, hastane ve fabrikalar gibi sosyal açıdan hareketli ve önemli yerlerin yakınında inşa edildikleri görülür. Dolayısıyla karakollar çevre yapılarla ilişki içerisinde günlük yaşantının odaklaştığı bir sosyal ve kamusal merkez niteliği taşır. Öte taraftan sarayların hem devletin yönetim yeri hem de yönetimin başındaki hükümdarın ve ailesinin ikametgâhı olması bölgenin birinci dereceden korunmasını ve güvenliğinin sağlanmasını gerekli kılar. Sultan II. Abdülhamid döneminde genel olarak sarayın törensel ve simgesel işlevleri ön plana çıkarılmış, Cuma selamlıkları, Hırka-i Şerif ziyaretleri gösterişli geçit alaylarına sahne olmuştur. Dolayısıyla saray yapılarının yanına (Topkapı Sarayı ve Yıldız Sarayı gibi) mahalle karakolu niteliğinden farklı, dönemin mimari üslubunu belirgin şekilde yansıtan askerî nitelikli büyük karakollar inşa edilmeye başlanmıştır. Belirli bir plana göre gerçekleştirilen inşaatta esaslar şöyledir:¹⁷¹

Askerî birliklerin gece de kalabilmeleri için inşa edilecek olan askerî karakollar gereken büyüklükte olmalıdır. Bunun için yapının büyüklüğü hesaplanmalı ve gerekli çizimler yapılmalıdır. Önce asker koğuşları sonra subay ve hizmetçi odası son olarak da tuvaletler tasarlanmalıdır.

Koğuş: Rütbesiz askerlerin gece kalması için yapılan bu mekânların en ve boyunun ne kadar olması gerektiği Fenn-i İnşa isimli çalışmada belirtilir. Mekânın büyüklüğü asker sayısına göre değişiklik gösterir. Nitekim 30 kişilik bir koğuş için olması gereken ölçü 30 x 45 zira (22 x 34 m), bir er için 1,5 zira (113 cm) olarak verilmiştir.

Subay Odası: Karakolların giriş kapısının yanlarında yer alan odalar genellikle rütbeli askerlere ayrılır. Bu odaların bitişiğinde subaylara ait tuvalet yapılır.

¹⁷⁰ Salkımlı ve Örsel, *age.*, s. 10-13.

¹⁷¹ Aynur Çifçi, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar, s. 232.

Hizmetçi Odası: Rütbeli subaylara hizmet etmekle görevli kişilerin kaldığı bu odalar subay odalarına yakın düzenlenir.

Tuvaletler: Askerlerin abdest de aldıkları bu mekânın büyüklüğü asker ve hela sayısına göre değişiklik gösterir. Mutfak ve çamaşırhane ile birlikte ıslak alanlar birlikte çözümlenmiştir.

Mutfaklar: Yemeklerin hazırlandığı bu mekânlar bina içinde olabildikleri gibi ayrı yapı olarak da düzenlenebilirler.

Kiler: Çizimlerde genelde mutfağın yanında konumlandırılır.

Odunluk/Kömürlük: Teknik şartnamede yerleri belirlenmemiş olan bu mekânların bahçede ayrı bir yapı olarak çözümlenmiş olabilirler.

Çamaşırhane: Diğer ıslak alanlar ile birlikte düzenlenir.

Cephe: Klasik ve simetrik kurgudadır. Kagir olanların cepheleri sıvalı, bazıları taş kaplamalıdır.

Kat adedi: Karakolların planlamasında inşa edilecek yerin konumu etkilidir.

Kare veya dikdörtgen planda ayırık nizamdadırlar. Genellikle tek katlıdır. Ancak 2 katlı inşa edilenler de vardır. Bazılarında bodrum kat ilave edilmiş, bazılarında da Neo-gotik üsluplu kuleler eklenmiştir.

Sütunlar: Girişler sütunlar ile vurgulanır. Daha çok Roma mimarisinde uygulanan yivsiz, kare tabana oturan, sade başlıklar üzerine kare bir tabla yerleştirilmiş mermer taşıyıcılardan oluşan Toskana düzen kullanılmıştır.

Süvari karakollarında ek olarak hayvanlar için ahır düzenlenmelidir.

Belirlenen esaslar dikkate alındığında karakolların kare ya da dikdörtgen planlı giriş holüne açılan odalardan oluşan sade ve işlevsel planlı oldukları görülür. Yüksek girişli olanlarda bodrum katı yer alır. Odalar idari çalışmalar için ayrılırken, büyük karakollarda koğuş niteliğinde odaların da inşa edilmiş olduğu görülür. Karakolların en farklı mekânları kimi zaman giriş kimi zaman da bodrum katında bulunan sağır duvarlı nezarethanelerdir. İnşa malzemesi olarak döşeme taşıyıcı sistemlerinde çoğunlukla ahşap kullanıldığı görülür. Bazı karakollarda ise volta döşeme yapılmıştır. Tavanlar ahşap ve sadedir. İki katlı yapılarda merdiven kovası genellikle giriş aksında konumlandırılır.¹⁷² Dolayısıyla belirli bir plan şemasına sahip olan karakol yapılarının cephelerinde de aynı düzeni devam ettirdikleri görülür. Simetrik bir cephe düzeni vardır. En önemli cephe özelliği genellikle Toskana düzeninde yapılan mermer sütunlu girişlerdir. İki ya da dört sütun kullanıldığı görülür. Tek katlı karakollarda bu sütunlu girişler antik dönemdeki gibi üçgen alınlık veya kırma çatı ile vurgulanırken iki katlı binalarda sütunların üstünün kapalı çıkma, açık balkon, kırma veya düz çatı

¹⁷² Aynur Çifçi, "Karakol Binaları", s. 432.

96

Dış Karakol binası dış cephe

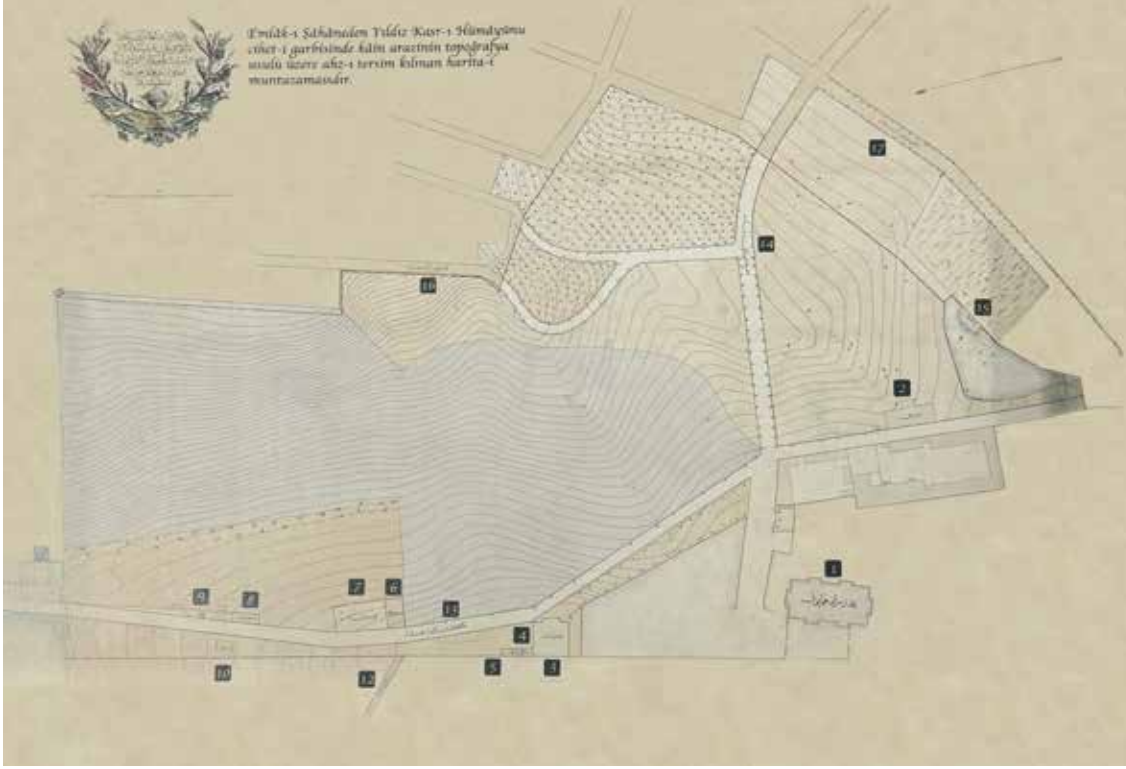
olarak düzenlendiği görülür. Karakolların girişi yol kotundan yüksekte ve merdivenleri de âbidevî bir görünüm sağlamak için çift kollu inşa edilmiştir. Cepheler sıvanmış, bazen taşla kaplanmış. Cephelerdeki hareketlilik pilastırlar ile sağlanır. Giriş kapıları ve pencereleri dikdörtgen şeklinde veya kemerlidir. Sultan II. Mahmud dönemi karakollarında ampir üslubun vurgunlandığı sade anlayış, Sultan Abdülmecid döneminde de devam eder. Sultan Abdülaziz dönemi karakollarının cephelerinde ise sadelik yerini bitkisel süslemelerin hâkimiyetine bırakır. Sultan II. Abdülhamid ve Sultan Mehmed Reşad dönemlerinde neoklasik ve eklektik üslup hâkim olup cephede tuğra, kitabe ve arma gibi detaylara yer verilmiştir.¹⁷³

Dış Karakol Binası (TBMM Başkanlık Ofisi)

Yıldız Sarayı'nın güvenliğini sağlamak için inşa edilen Dış Karakol binası, Arabacılar olarak bilinen eski Tamirhane binasının batısındadır (**G. 96**). Cephesinde herhangi bir tarih ve kitabenin yer almadığı bu yapıdan Çifçi, koğuş olarak söz eder, ancak inşa tarihine dair bir bilgi vermez.¹⁷⁴ Devlet Arşivlerinde yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilen H.

¹⁷³ Age. s. 431-434.

¹⁷⁴ Aynur Çifçi, *agt.*, s. 243.

97

Yıldız Sarayı civarı, Yıldız Albümü, 93635-0001

9 Zilkade 1290/ M. 29 Aralık 1873 yılına ait defter,¹⁷⁵ karakol binasının yeniden inşa edilecek olmasından söz eder. Dolayısıyla burada daha önceden inşa edilmiş başka bir karakol yapısı olduğunu düşündürür. Söz konusu belgenin 1873 tarihli olması da söz konusu karakol binasını Sultan Abdülaziz ve öncesine tarihlendirir. Sultan II. Mahmud döneminden itibaren karakol binalarının inşa edilmeye başlanmış olması, Yıldız'da yoğun olmasa da bir yerleşimin mevcut olması güvenlik için bu bölgeye erken tarihlerde karakol inşasını gündeme getirmiş olması olasıdır. Öte taraftan Abdülhamid Araştırma Vakfı tarafından hazırlanan *Yıldız Sarayı* çalışmasında arşivdeki tarihsiz bir çizime dayanarak karakol binası Sultan Abdülaziz dönemine tarihlendirilmiştir. Söz konusu haritada karakol binası aynı yerde gösterilmiştir¹⁷⁶ Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan çizim Mekâtib-i Askerî Nazırı İbrahim'e aittir. Haritada Yıldız Saray-ı Hümayun'u olarak gösterilen bina Bezm-i Alem Valide Sultan'ın Kasr-ı Dilküşa isimli yapısı olmalıdır. Günümüzde Büyük Mabeyn olarak bilinen yer, yaveran-ı hazret-i şehriyariye mahsus daire olarak işaretlenmiştir (**G. 97**). Henüz Yıldız bölgesinde yerleşiminin yoğun olmadığı yıllara ait olan çizim, Sultan

¹⁷⁵ BOA, HH.d. 17230 H. 9 Zilkade 1290/ M. 29 Aralık 1873

¹⁷⁶ *Yıldız Sarayı*, s. 467-468.

98

Yıldız Hamidiye Cami, Yıldız Albümü, 90819-0001

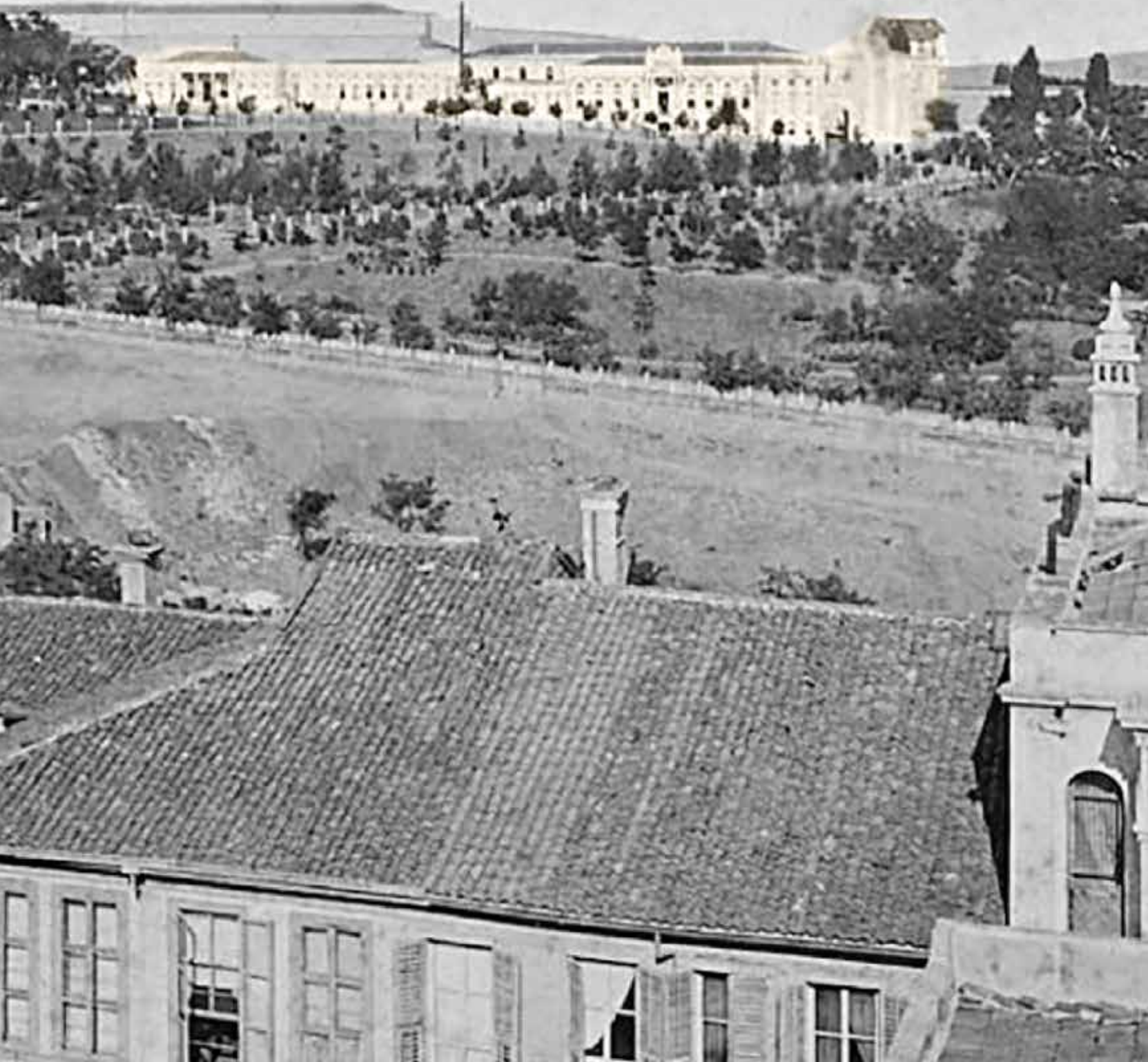

99

Giritli Hüseyin, *Yıldız Hamidiye Cami*, tuval üzerine yağlı boya, 65x81cm., ARHM, Env. No: R-0181

100 Dış Karakol ve İleri Karakol binaları, Yıldız Albümü, 90854-0001

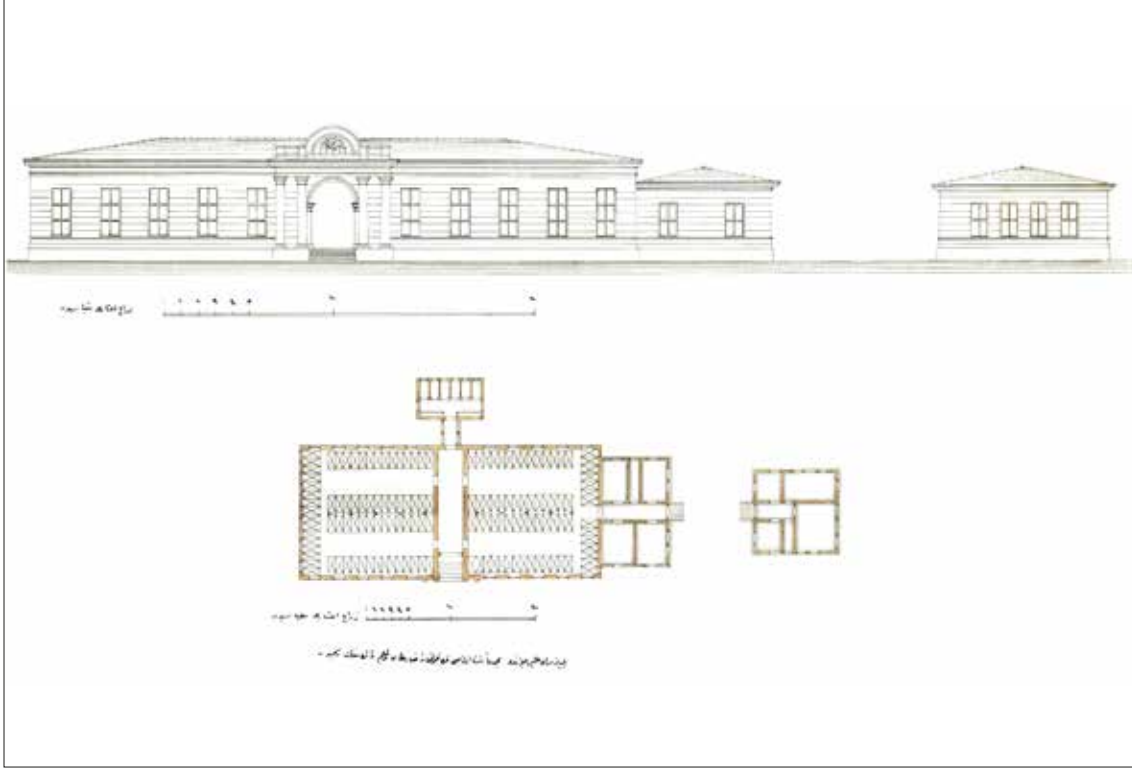
Abdülhamid'in ilk yıllarında yerleşim öncesi bölgenin durumunu göstermek amacıyla düzenlenmiş olmalıdır. Burada bahsi geçen çizimin haricinde karakol binasının erken dönemine ait bir görsel referansa rastlanmaz. Görsel 97'deki çizim esas alındığında karakol binasının dikdörtgen planlı ve simetrik olduğu görülür. Sultan Abdülhamid dönemine ait görsel verilerde ise dış cephesinin korunarak güney cephesine uzun dikdörtgen planlı bir ek yapı ilave edildiği tespit edilir. Yıldız'daki yapılaşmanın artmaya başladığı dönemde ek bölümün inşa edilmiş olması olası görünmektedir. Nitekim bugün askeriye tarafından kullanılan ve İleri Karakol olarak bilinen yapı ile aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Görsel 100'deki fotoğraf Dış Karakol ve İleri Karakol binalarını birlikte gösterir.

Dış Karakol'a ait biri Devlet Arşivlerinde diğeri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde olmak üzere iki ayrı plan tespit edilmiştir.¹⁷⁷ Ancak çizimler yapının fotoğraf ve yağlı boya tablolarındaki cephesi ile benzerlik göstermez (G. 98-99, 101-103).

Devlet Arşivlerinde bulunan söz konusu belgede yapı, dikdörtgen planlı ve tek katlıdır. Çizimde "Yıldız Sarây-ı Âlîsi civarında müceddeden inşâ olunacak karakolhâne-i zâbitân ve kalem dâiresinin resmidir" yazısıyla karakolun planı ve ön cephesine yer verilmiştir. Plana göre orta hole açılan iki büyük koğuş ile arka tarafta yer alan karakola geçitle bağlı tuvalet, sağdaki bölüm subay koğuşları, ayrık yapı ise mutfak olarak tasarlanmıştır. Giriş 4 sütunlu ve yarım daireli alınlık şeklindedir. Alınlık kısmında Osmanlı arması yer alır. Giriş cephesi yuvarlak kemerlidir. Cümle kapısı ve düz atkılı pencere yapılarının üstü kırma çatı örtülüdür. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı plan çizimlerinde yapının tarihi 27 Teşrinisani 1299/ 9 Aralık 1883 olarak verilmiştir.¹⁷⁸ Söz konusu tasnifte karakol binasının hem dış cephe hem de iç mekân çizimi yer alır. Plana göre yapı, dikdörtgen formu ve bodrum katı ile birlikte iki katlı tasarlanmıştır. Buna göre giriş aksında bodrum kata erişimi sağlayan merdivenler yer alır. Giriş ve merdivenin hemen yanında birbirine simetrik olarak kurgulanmış oda ve koğuş yer alır. Kahve ocağı, sofa ve diğer odalar ayrı bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bodrum kat ise üst katın simetrik uygulaması olup bu bölümde oda ve koğuşların yanı sıra kömürlük ve depo alanlarına da yer ayrılmıştır. Ayrı mekân olarak tasarlanan bölümünün bodrum katında kahve ocağı ve matbah yer alır. Söz konusu iki mevcut proje de anlaşıldığı kadarıyla uygulanmamıştır. Ancak çizimlere dayanarak var olan yapının yerine yeni bir karakol binasının inşa edilmek istendiği, bunun yerine İleri Karakol binasının inşa edildiği; Dış Karakol binasına da ek yapılmış olduğu sonucuna varılabilir.

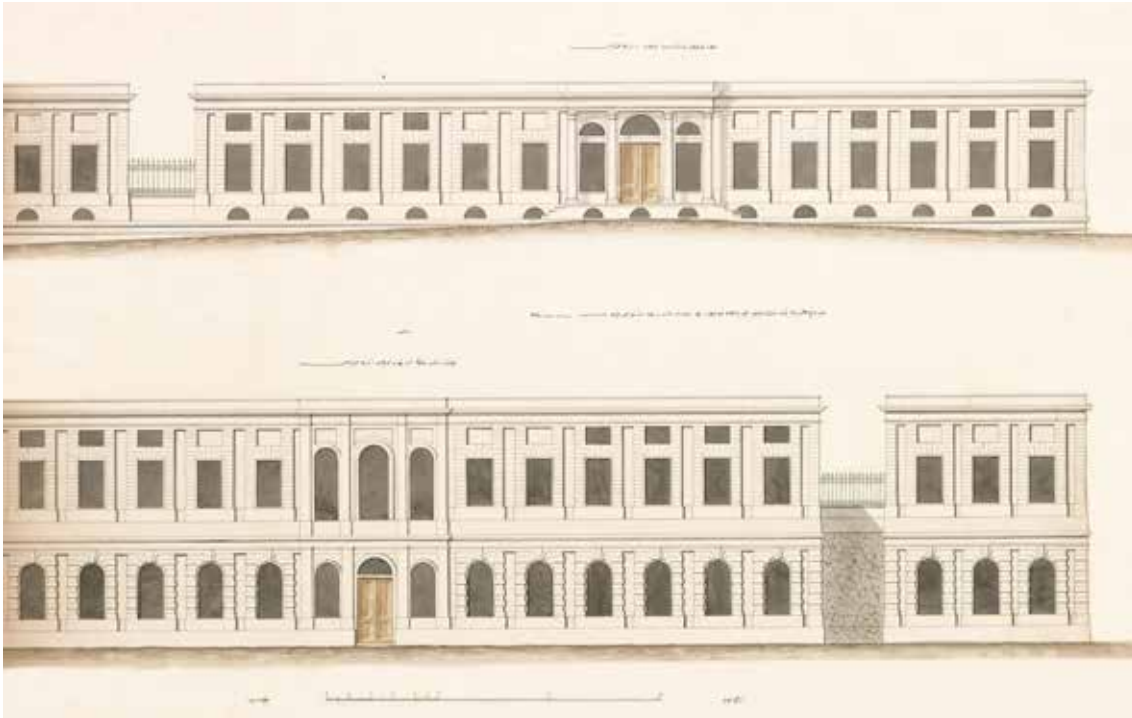
¹⁷⁷ BOA, PLK.p 647; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Yıldız Albümü, 93209-11,7.

¹⁷⁸ İstanbul Üniversitesi Yıldız Albümü, 93209-11,7.

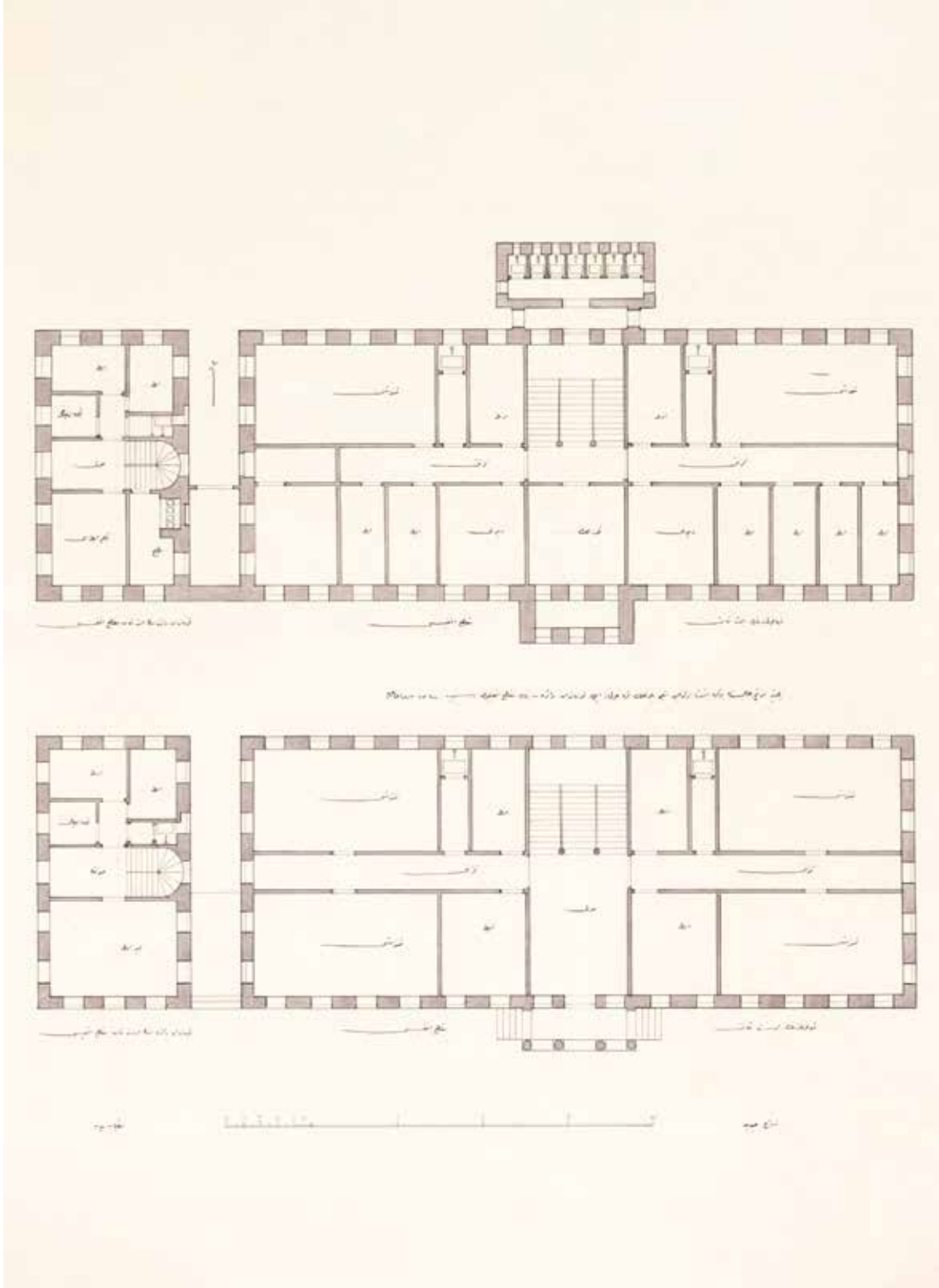
101

Yıldız Sarayı civarında yeniden inşa olunacak karakolhane ile Zabitan ve Kalem Dairesi'nin resim ve planı, BOA, PLK.p 647

102

Dış Karakol binası çizimi, Yıldız Albümü, 93209-0007

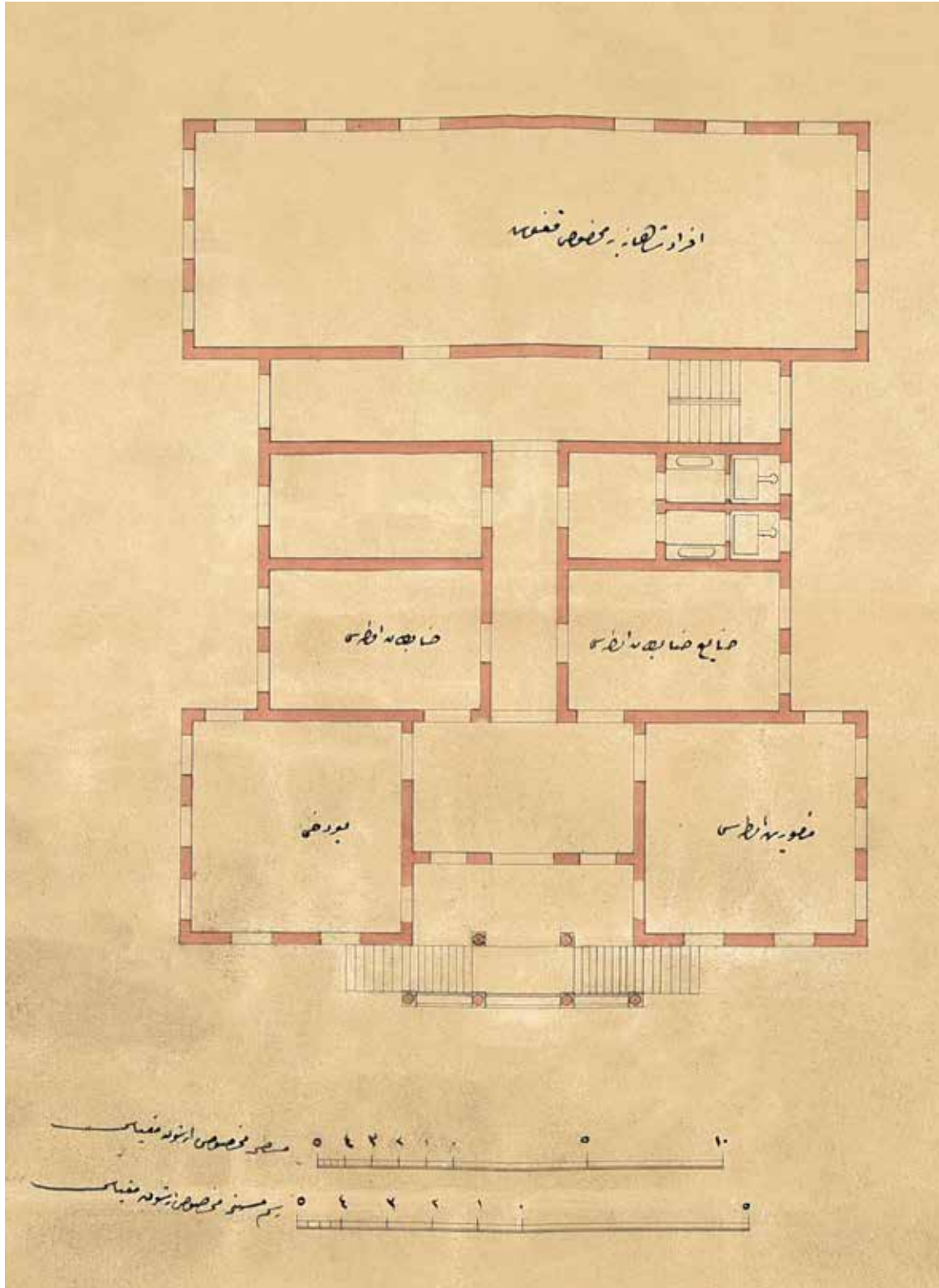

104

Poligon-ı Hümayun'a inşa olunacak karakolhanenin resmi, BOA.PLK. p. 04612

İleri Karakol binası ise yine Devlet Arşivlerindeki bir başka çizime göre¹⁷⁹ buradaki poligon alan üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu çizimde dış cephesi günümüzdeki cephe ile uyumlu olup, iç mekânda değişiklikler yapılmıştır (G. 104-105). İleri Karakol binasının cephesinde görülen kitabe, yapıyı 1885/1886 yıllarına tarihlendirir. Öte taraftan İleri Karakol'un çatısına çıkıldığında kitabenin arkasında sağ tarafta 1886 tarihinin not düşülmüş olduğu görülür. Dış Karakol binasından farklı bir mimariye sahip olan söz konusu yapı eklektik üslup özelliğinde neoklasik vurgulu yükseltilmiş bir girişe sahiptir. Yapıya erişim barok kıvrımlı merdivenlerle sağlanır. Batı cephesinde üst alınlığında Osmanlı arması ile inşa kitabesi yer alır. Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na yerleşiminin üzerinden on yıl gibi bir süre geçtikten sonra inşa edilmiştir. 1950'de Harp Akademileri Hizmet Tabur Komutanlığı olarak hizmet veren yapı, 1979'da Milli Savunma Bakanlığına bağlanır. 2024 yılı sonuna kadar Boğaz Batısı Askeri İnzibat Bölge Komutanlığı olarak hizmet veren yapı, 2025 yılından itibaren TBMM bünyesine geçmiştir.(G. 106-107).

179 BOA, BOA.PLK.p. 04612.

107

İleri Karakol binasının kapı üzerinde yer alan kitabesi

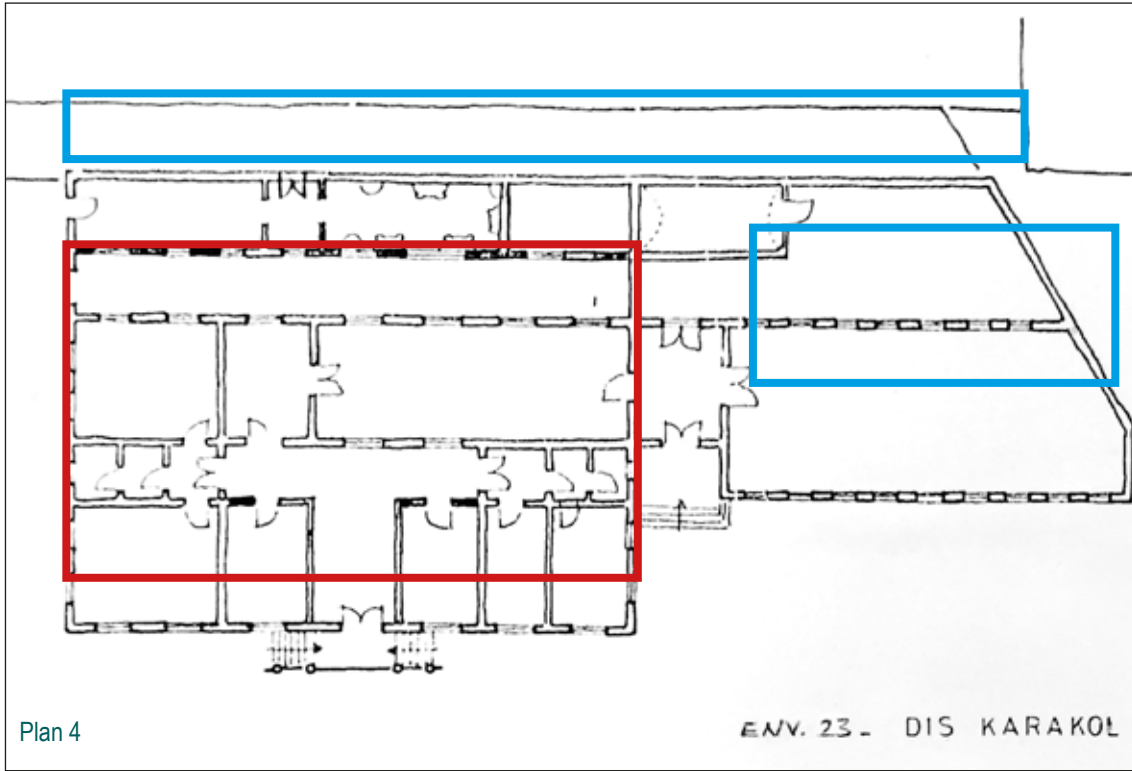
Sultân-ı Hüdâ-saye Hamîd Hân-ı kerîmin
 Asrında çok âsâr-ı mülûkâne yapıldı.
 Mîmârî-i eltâf-ı bedîü'l-eserinden
 Pâmâl-i elem her dil-i vîrâne yapıldı.

Şu sâhaya kıl nazara-ı im'ânı temâşâ
 Her yanına bir câmi-i şâhâne yapıldı.
 Şu kışla da yarlığ-ı belîğiyle o şâhın
 Nâm-ı azamet-perver i Orhan'a yapıldı.

İşbu karakolhâneyi seyreyleyen âdem
 Gülzâr ı behişt içre sanır hâne yapıldı.
 Nazmeyledi târihini kemter kulu Muhtar
 Yıldız'da ne bâlâ karakolhâne yapıldı.

H. 1303-M. 1885/1886*

*Kitabenin şiiiri Giritli Ahmed Muhtar Efendi'ye ait olup, sülüs kitabenin ketebe kaydı olmadığı için hattatı belli değildir.

Dış Karakol binasının iç mekân kullanımını gösteren çizim

Anıtlar Kurulu arşivinde bulunan bir başka proje ise mekânın günümüzdeki hâline en yakın planı gösterir. Plana göre ilk inşa edildiğindeki dikdörtgen olan yapıya (kırmızı ile işaret edilen bölüm) kendi dönemi içerisinde ön dış cephe korunarak ekleme yapılmış (mavi ile işaret edilen bölüm), eski fotoğraflarda ve yağlı boya tablolarında görülen hâline ulaşmıştır. Plan 4 ve G. 108-111'de görülen 1979 tarihli siyah beyaz fotoğraflar Anıtlar Kurulunda bulunan çizimi görselleştirir.

1979'da Topkapı ve Yıldız Sarayları Onarım Birim Başkanı İlban Öz tarafından Anıtlar Kuruluna yazılan yazıda karakol binasının çatısındaki sorun ile bahçesinde mevcut olan muhdes yapılar bildirilirken onarımlar esnasında çatının betonarmeye dönüştürülmesi, arka bahçeye arşiv bölümünün eklenmesi istenir. Ayrıca yapının iş hacminin artmasından dolayı içinde değişiklikler yapılması da talep edilir.¹⁸⁰

Anıtlar Kurulu Arşivi'nde yer alan 1979 yılına tarihli iki farklı öneriye göre yapının iç mekânında yapılacak değişikliklerde bir asma kat önerisi vardır. Buna göre iki plan karşılaştırıldığında kırmızı işaretli bölümün değiştirilmiş olduğu görülür.

¹⁸⁰ 162/1979, S.6, Anıtlar Kurulu Arşivi.

108

Dış Karakol binası çatı görünümü, Anıtlar Kurulu Arşivi

109

Dış Karakol binası ile Arabacılar binası arasındaki geçit, Anıtlar Kurulu Arşivi

Dış Karakol binası, Anıtlar Kurulu Arşivi

110

Dış Karakol binası, Anıtlar Kurulu Arşivi

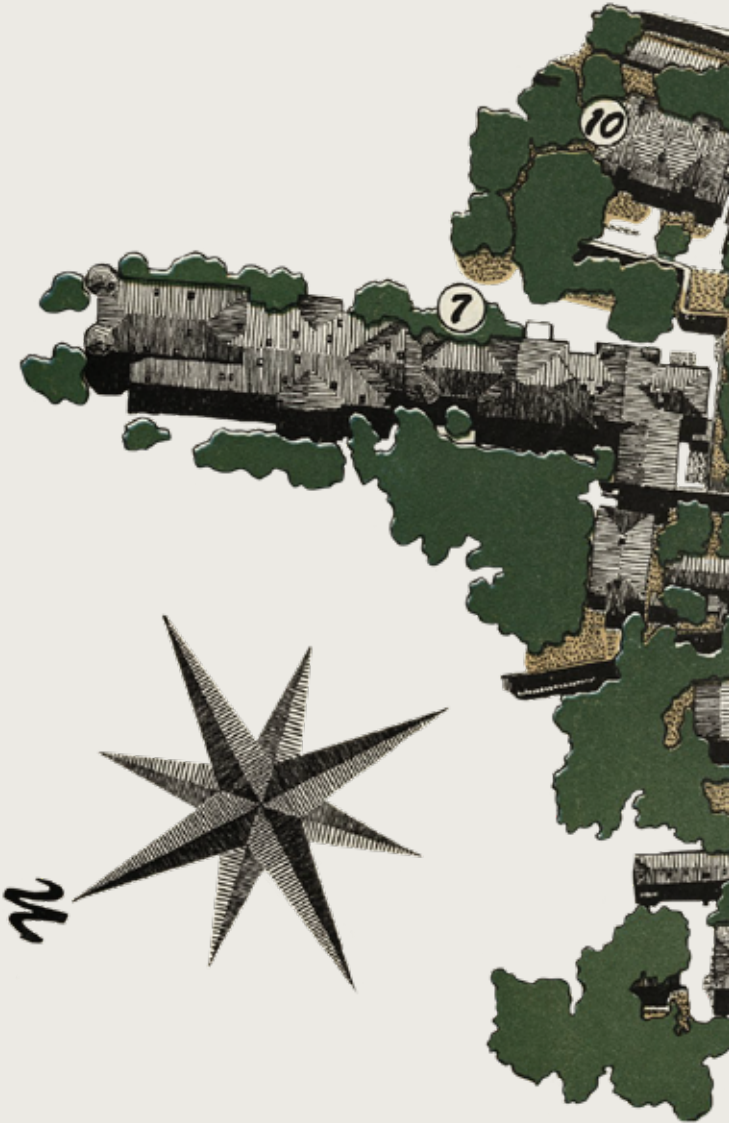
111

Farklı dönemlerde birden fazla kültürel kurum tarafından kullanıma açılmış olan yapının günümüzdeki mevcut planına göre bodrum katıyla birlikte iki katlı tasarlanmış olduğu görülür. Yükseltilmiş sahanlıklı girişe erişim her iki tarafta yer alan simetrik merdivenler ile sağlanır. Giriş sahanlığında Toskana tarzı sütunlar kullanılmıştır. Kapı ve iki yan penceresi yuvarlak kemerli, cephe pencereleri ise düz atkılıdır. Pencere üzerinde bulunan kare formlu açıklıklar ile pencere üstlerinde dikey cephe genelinde yatay derzleme ile cepheye hareket kazandırılmıştır. Profilli saçak silmesi düz çatı parapetiyle sonlanır. Üst örtüsü kırma kiremit çatıdır. Sade ve yalın bir mimarisi olan yapının ulaşılan planı ile günümüzdeki yapının planı birbiriyle aynı değildir. Zaman içerisinde zemin katta değişiklikler yapılmış, içeriye ise bir asma kat ilave edilmiştir. Betonarme döşemeli bir çatı ve ışıklık yapılmış, pencerelerin üst bölümlerindeki küçük açıklıklar da kapatılmış, kuzey cephesindeki pencereler ise büyütülmüştür. Ayrıca ek binanın kapı girişinde bulunan üçgen alınlık düz silme girişe çevrilmiştir. 1998 yılında yapıda Kurul izniyle, çatı onarımı ile dış cephelerde sıva ve boya yenilemesi yapılmıştır.¹⁸¹

Yıldız Sarayı'nın askeriye tahsis edildiği dönemde matbaa olarak kullanılan Dış Karakol binasının bodrum katı bir dönem Mimarlar Odasının arşiv ve kütüphanesi, giriş katı "Yıldız Sarayı Vakfı", "Tiyatro Yazarları Derneği", "Kültür Bakanlığı Devlet Türk Müziği Korusu", "Türkiye Yazarlar Sendikası", asma kat ise "Mimarlar Odası"nın idari birimleri olarak kullanılmıştır. (Plan 5-6) Günümüzde TBMM İstanbul Başkanlık Ofisi olarak kullanılmaktadır.

181 III Numaralı KTVKK 01-07-1998 tarih ve 10195 sayılı karar yazısında, bu onarımların Mimarlar Odası tarafından İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün denetiminde yapılabileceği belirtilmiştir (IH Numaralı KTVKK Müdürlüğü Arşivi'ndeki dosyadan).

HARB AK

1. Komutanlık Lojmanı (Cihannüma Köşkü)
2. Komutanlık Binası (Büyük Mabeyn)
3. Kara Harb Akademisi (Küçük Mabeyn)
4. Deniz Harb Akademisi (Hususi Daire)
5. Harb Oyunu Salonu (Silâhane Köşkü)
6. Akademiler Kitaplığı (Çit Kasrı)

7. Şale Köşkü
8. Hamidiye Köşkü
9. Milli Eğitim Bakanlığı Harb Tıp Akademisi (VAT) Dairesi
10. Kurslar

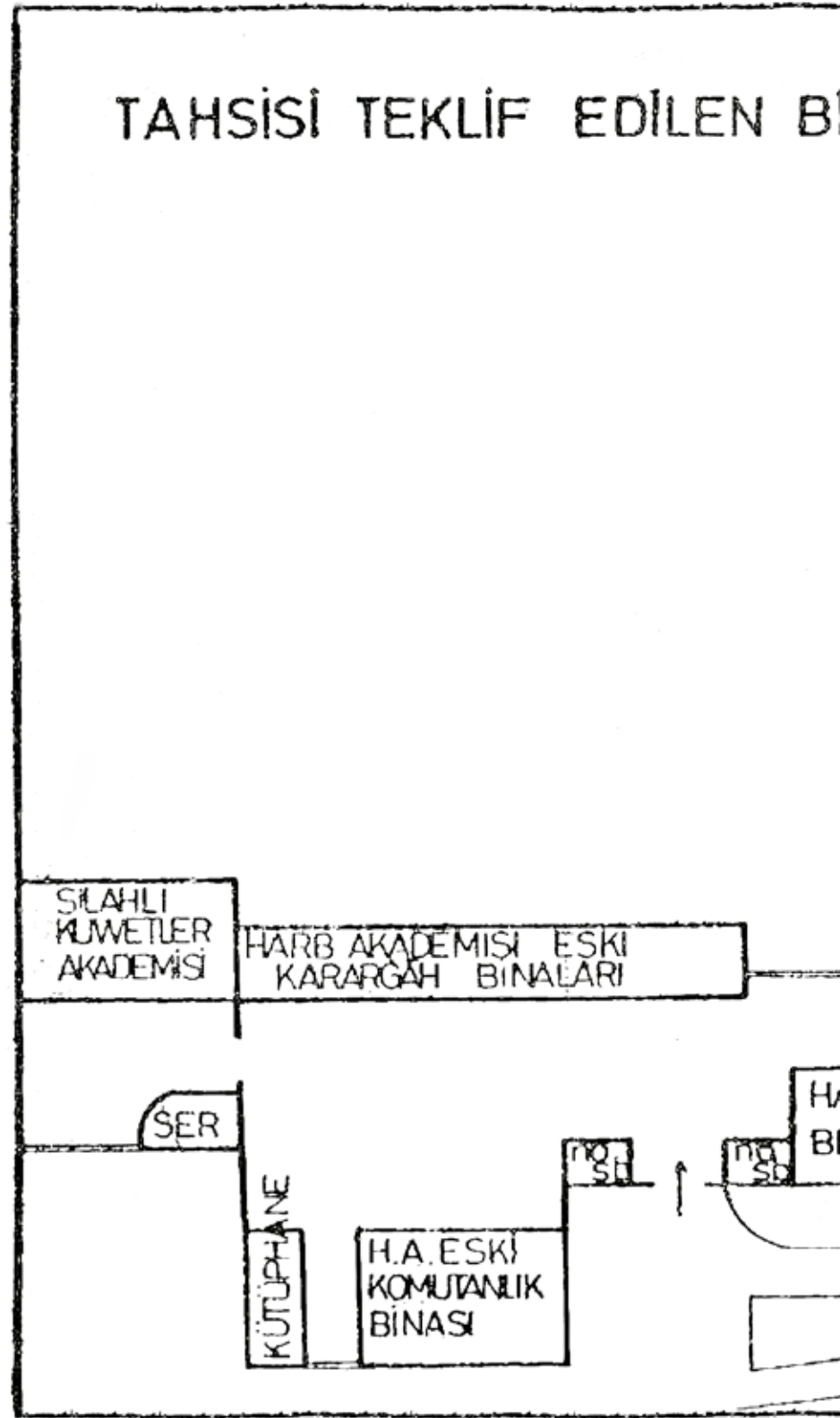
AKADEMİLERİ YERLEŞME PLANI

Kışkısı
ye Camii
ven. ve Sth. Kuvvetler Akademileri ve
arihi Yazarları [(Harem Ağaları (AGA-
Dairesi))]
K. (Harem Dairesi)

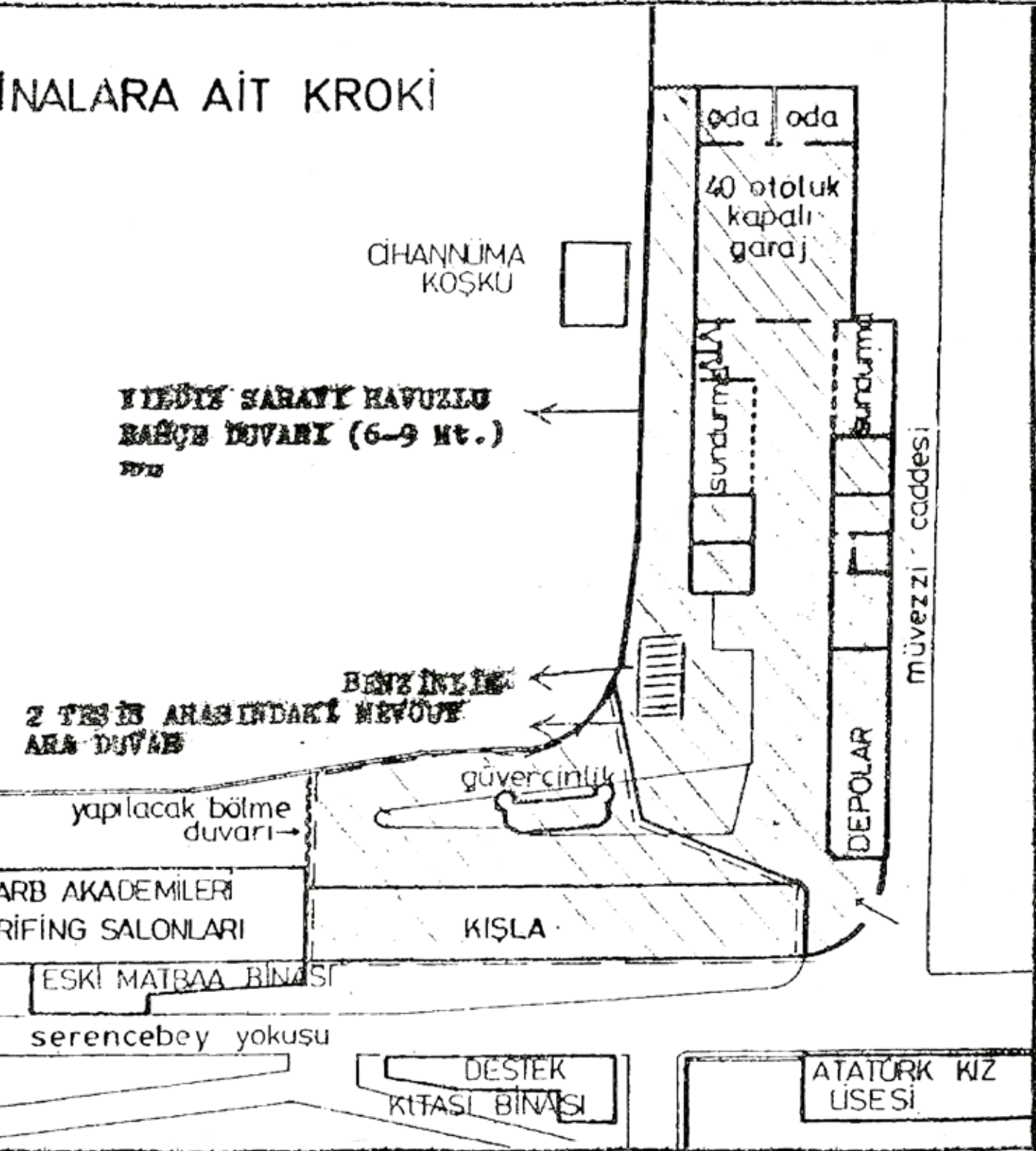
11. Hava Harb Akademisi (Harem Dairesi)
12. Hv. Ak. Karargâh Sb. Kursu
13. Akademiler Misafirhanesi (Harem Dairesi)
14. Sinema Salonu (Saray Tiyatrosu)
15. Subay Tabldotu (Güzel Sanatlar Kısım)
16. Hr. Ak. G1, G2, G4, Levazım Ş. ve Saymanlık (Yaverağası Dairesi, Şifre ve Telgrafhane)

17. Yukarı Matbaa (Saray Müzesi)
18. Hizmet Bölüğü (Saray Arabacılar Koğuşu)
19. Akademiler Matbaası (Dış Karakol)
20. Lojmanlar (Kileri Hümayun)
21. Destek Kıtaları Gr. K. (Dış Karakol)
22. Depo (Güvercinlik ve Saray Eczanesi)
23. Kebap Kışkısı.

Plan 6

İNALLARA AİT KROKİ

Osmanlı mimari gramerine Topkapı Sarayı ile dâhil olan anıtsal saray mimarisi, Tanzimat dönemi yapıları (Dolmabahçe, Beylerbeyi, Çırağan) ile gelişerek devam eder. Yıldız Sarayı ise bu anlamda inşa edilen son saraydır. Belirli bir program olmaksızın işlevsel olarak yapılaşmaya dâhil edilen küçük ölçekli yapılardan oluşan Yıldız Sarayı, bu anlamda Tanzimat dönemi saraylarının ezici dikey görselliğinden uzaktır. Yatay düzlemde sıralanan yapılar sarayın görkemli büyüklüğünü gözler önüne serer. Tanzimat döneminde Osmanlı sanat anlayışına dâhil olan Batılı mimari üslup ve bezeme motifleri Yıldız Sarayı'nın köşk ve kasırlarında eklektik bir üslup sergiler. Farklı zamanlarda, farklı mimarlar tarafından yapılan söz konusu binalar şüphesiz ki inşa eden mimarın izlerini de taşır. Sultan Abdülhamid'in tahtta olduğu süre boyunca yenilenen, yanan ve yeniden inşa edilen binaları ile yapılaşmanın sürekli olarak devam ettiği Yıldız Sarayı, aslında sadece bir saray olmanın çok ötesinde sultanın kişiliğini, siyasi bakışını, politikasını özetleyen simge bir yapıya dönüşür.

Avlular etrafında gelişen yerleşimini dış bahçe ile çevre yapıların tamamladığı Yıldız'da Tanzimat dönemi saraylarında kendisine yer bulamayan, Topkapı Sarayı'nda karşımıza çıkan üretim yapıları da yer alır. Özellikle Birinci Avlu'da bulunan Tamirhane-i Hümayun, Demirhane, Mücellithane(?), Çini Fabrikası üretim yapıları anlamında önemli bir yer teşkil ederken Ressamlar Köşkü, Tiyatro Binası, Müzehane ve Kütüphane'nin varlığı da Yıldız'ı sadece devletin idare edildiği bir yapı olmanın ötesine taşır. Dünya genelinde hanedan

mensubu kişilere ya da hanedan saraylarına bakıldığında ilk çağlardan itibaren zenginliklerini ve güçlerini gösteren koleksiyonlara sahip oldukları görülür. Dolayısıyla sanatın hem destekçisi hem de koruyucusu olan Sultan Abdülhamid'in de bu anlamda ciddi bir koleksiyona ve bu koleksiyonun bulunduğu müze binalarına sahip olduğu aşikârdır.

Tarihî olarak her ne kadar çıkış sebebi, ilerleyişi ve yaşanan olaylar birbirine benzemese de Fransız İhtilali ve 31 Mart Vakası'na detaylı bakıldığında emsal süreçlerin varlığı dikkat çekicidir. Fransız İhtilali sonrasındaki Louvre Sarayı ile 31 Mart sonrasında Yıldız Sarayı neredeyse aynı kaderi paylaşırlar. Her iki saray da monarşinin bitişinin simgesi hâline gelirken tarihsel bir şanssızlıkla koleksiyonları saray dışına dağılır.

Yıldız Sarayı, aslında oldukça yakın bir tarihe ait olmakla birlikte mekân ve işlev olarak henüz tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Şüphesiz ki 31 Mart Vakası ve Çırağan yangınında kaybolan evraklar, sarayın farklı kurumlara tahsisi, yeni yol yapım ve şehircilik çalışmaları bu belirsizliğin nedenleri arasında sayılabilir. Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Sultan Reşad'ın ikametgâh olarak Dolmabahçe Sarayı'nı tercih etmesi sonucu kendi kaderi ile baş başa kalan saray, eski önemini kaybettiği gibi ne yapılacağı bilinmeyen bir yer hâline gelir. Nitekim her ihtiyaca cevap verecek birimlerin bulunduğu, âdeta kocaman bir kasaba görünümündeki Yıldız için Halid Ziya, *Saray ve Ötesi* adlı eserinde Yıldız Sarayı'ndan söz ederken nasıl çözüleceği bilinmeyen bir muamma, acayip bir miras olarak bahseder.

Bu çalışmanın ele aldığı yapılar arasındaki üretim binaları, Kütüphane ve Müze binasının bulunduğu Birinci Avlu'nun güney bölümü uzunca bir süre askeriye tarafından kantin olarak kullanılmış (**Plan 5**) ve ne yazık ki yapılar mimari formlarının dışında özgün hâlleri ile günümüze ulaşamamışlardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmanın en büyük yol göstericisi, tarihsiz gaz boruları haritasıdır. Haritada hem gaz borularının geçeceği yerler hem de yerleşkedeki mekânların isimleri beraber verilmiştir. Dolayısıyla pek çok çalışmanın dışında kalan ya da varlığı bilinen ancak yeri tespit edilemeyen birimler de bu sayede belirlenebilmiştir. Birinci Avlu'nun güneyinde bulunan ve çoğunlukla yerleşim olarak Topkapı Sarayı'ndaki konumu referans alan Tamirhane-i Hümayun ve Demirhane binaları ağır üretim birimlerini oluşturur. Ehli Hiref'te karşımıza çıkan neccarhane, Yıldız Sarayı'nda Tamirhane olarak anılır. Yerleşkenin bu bölümünde bulunan Tamirhane ve Kütüphane binalarının enine gelişen, dikdörtgen planlı yapılar oldukları görülür. Kütüphane'ye ait elimizde biri dış cephe ikisi iç mekân olmak üzere üç fotoğraf ile bir de çizimler mevcuttur. Fotoğraflar ve çizimlere bakıldığında Kütüphane'nin dış cephesi özellikle kâğır yapısı, saçaklı çatı örtüsü ile yoğun olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkan sivil mimariye referans verdiği görülür. İç mekânda ise tavanlar kalemişi, yerler parke döşemelidir. Ancak ne yazık ki o döneme ait cephe ve iç mekân tasarımı fotoğraflarda kalmış, günümüzde saçaklı çatı

örtüsü yerini kırma çatıya bırakmış, iç mekân ise tamamen değişmiştir. Özellikle binanın çevresindeki ağaçların da kesilmiş olması burayı romantik görünümünden çıkararak yalın ve küt bir mimariye dönüştürerek Kütüphane binasını öne çıkarmıştır.

Arşiv kayıtları ve dönemin kroniklerine dayanarak Kütüphane'nin bir tarafının Rasathane diğer tarafının ise Müze binası olduğu belirlenmiştir. Rasathane binasının kareye yakın bir planı vardır. Yıldız Albümlerindeki fotoğrafta burası müstemilat olarak kaydedilmiştir. Fotoğrafta üç katlı, iki girişli, kubbeli ve balkonlu olarak görünürken bugünkü yapı iki katlı, tek girişli ve kubbesizdir. Yapıda bulunan kubbe, buranın rasathane olarak kullanımına uygun olduğunu bizlere ispatlar biçimdedir. Ancak kubbenin ne zaman yıkıldığı belirsiz olmakla beraber kapatılan kapının konumunun kubbeye karşılık gelen yerde olması kuvvetle muhtemeldir. Öte taraftan askerî dönemdeki fotoğraflarda kubbesinin olmayışı, üçüncü katın Osmanlı zamanında da yıkılmış olabileceğini düşündürür. Aynı dönemde binada iki girişinin de mevcut olduğu tespit edilse de günümüzde tek girişlidir. Dolayısıyla askerî dönemde veya sonrasında kubbenin de olmadığı dikkate alınırsa bu kapı gereksiz görülerek kapatılmış olabilir. Oldukça sade, sadece pencere ve balkonla hareketlendirilmiş olan cephesi ile Rasathane binası, Tanzimat dönemi saraylarında görülen süsleme programından çok uzaktır. Öte taraftan kullanılış amacı düşünüldüğünde arşivde yapılması planlanan rasathane binası için hazırlanan çizimle karşılaştırıldığında estetik kaygıdan uzaktır.

Kuşkusuz ki yerleşkenin en önemli yapısı Kütüphane ve Müze binasıdır. Kadim zamanlardan beri müze binalarının kütüphanelerin yakınında olmaları bize yerleşkenin bu bölümünde de bir müze binasının kurulmuş olabileceğini düşündürür. Gerek Rumeli Ciheti haritasında gerekse askerî döneme ait fotoğraflarda Kütüphane'nin yanındaki yapıların olması buraların müze binasına ait olabileceğini akla getirir. Öte taraftan Yıldız Sarayı'nın tasnif sürecinde de Kütüphane ve Müze birlikte değerlendirilmiştir. Bugün TSM Arşivine ait Yıldız Galerisi'nin çizimleri, bu alanda mevcut bir müze binasına işaret edecek kadar yeterli bilgiye sahip olmasa da enine gelişen dikdörtgen bir plana referans vermesi ile yerleşkenin bu bölümüne ait olma olasılığını arttırır. Daha önce yayımlanmamış olan müzenin içinden bir ayrıntının da olduğu çizim, sultanın müzesini bizlere görünür kılar.

Rasathane binasının diğer tarafında ise günümüzde Arabalık olarak bilinen ancak gaz boruları haritasında Tamirhane ve hemen arkasında Demirhane olarak geçen birim gelir. Tamirhane binasının iç mekânını gösteren tek fotoğraftan başka görsel bir malzeme mevcut değildir. Günümüze ulaşan yapı ise enine gelişen dikdörtgen planlı, çift girişli ve üzeri kırma çatılı bir mimariden ibarettir. Hemen yanındaki Arabacılar ve Silahhane binalarının yapıları incelendiğinde gösterişsiz, sadece pencereler ile hareketlendirilmiş birbirini takip eden bir cephe söz konusudur. Binanın mimari izlerine bakıldığında yan cephede iki kapısı olan iki katlı bir bina ile karşılaşırız. Buralar yapının orijinalinde var mıdır, yoksa

sonradan mı açılmıştır belirsizdir. Tamirhane'nin dışarıya doğru hemen bitişiğinde bugün polis kontrol noktası olarak kullanılan yerde haritaya göre Demirhane binası vardır. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar haritalarda görülebilen bu yapı bugün mevcut değildir. Binanın neden ortadan kaldırılmış olduğu yerleşkenin cevabı bilinmeyenleri arasında yer alır. Yıldız Sarayı'nın en parlak dönemlerini yaşadığı 1890'lara ait olduğu tespit edilebilen bu iki yapı Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra kullanım dışı kalır.

Sultan Reşad'ın Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etmek istemesi ile saray hem tadilata hem de tefrişata ihtiyaç duyar. Önce mimar Vedad tarafından restorasyon sürecine girer ve tefrişatının Yıldız Sarayı'nın mobilyaları ile yapılması gündeme gelir. Aynı dönemlerde Yıldız Sarayı'nda da bir takım yenileme faaliyetleri yapılır, bu esnada artık gerek kalmadığı düşüncesi ile sarayın mutfakları yıkılarak bahçeye çevrilir. Tahta geçişinden bir yıl kadar sonra Sultan Reşad'ın yaz mevsimlerini burada geçirmek istemesi üzerine yeniden mutfak ihtiyacı gündeme gelir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde Tamirhane ve Demirhane binalarının tasfiyesi istenir. Demirhane mutfağa, Tamirhane ise koğuşa çevrilecektir. Öte taraftan Ezgü, Tamirhane'nin üst katının Arnavut tüfekçiler koğuşı olduğunu belirtirken alt katın arabalık olarak kullanılmış olabileceğini gündeme getirir. Nitekim ön cephede pencere dizileri takip edildiğinde iç mekân fotoğrafına uygunluğu dikkat çeker. Dolayısıyla buralarda arabaların girebilmesi için kapı olarak kullanılan bir yer söz konusu değildir. Ancak bugün kapatılmış olan her iki yan kapı araba girişi için mi kullanılmıştı? Cevaplanması şimdilik mümkün olmayan belirsiz sorularıyla Yıldız, gizemini korumaktadır.

Yerleşkenin belki de en belirsiz ve en çok soruyu bünyesinde barındıran yeri Güvercinlik olarak bilinen binadır. Tüm yapılar ile bağlantılı, müstakil çift cepheli ve çift girişli bir yapıdır. Köşelerdeki kuleler ile yumuşatılmış dikdörtgen bir plana sahip olan bina, detaylarda güvercinlik binalarının mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir. Öte taraftan sarayın hiçbir yapısında karşımıza çıkmayan grottolu bir cephe mimarisi de söz konusudur. Gerek mimarisi gerekse grottosu buranın güvercinlik olarak tanımlanmasına uygun gibi görünse de gaz borusu haritasına göre tüfenkhane, arşiv belgelerine göre ise Demirhane ve Mücellithane'dir. Ayrıca pek çok kaynakta buranın eczane olduğuna da değinilir. Yapının cephesi ve çatı katı güvercinlik olarak kullanıldığı düşünüldüğünde hemen alttaki katın güvercin gübresi ve tahnit işlemlerinin yapıldığı kimyahane/eczane olabileceği muhtemeldir. Diğer taraftan alt katta Demirhane'nin hemen karşısında Tüfenkhane, Kütüphane'nin karşısında da Mücellithane olması da olasıdır. Osmanlı saraylarında pek çok birimin farklı zamanlarda farklı amaçlar için kullanılmış olması çoğu zaman yapıların gerçek mimarilerinin ve işlevlerinin belirlenmesini burada da görüldüğü üzere zorlaştırmıştır.

1909'da sultanın tahttan indirilmesi ile tasfiye sürecinin başladığı Yıldız Sarayı, bir taraftan hâlâ yaşayan bir sultana ait olmakla birlikte diğer taraftan müzecilik ve kütüphanecilik çalışmaları için de yeni bir gündemi ortaya çıkarır. Dönemin Antalya Mebusu

Ebuzziya Tevfik, Yıldız Sarayı'ndaki eşyalara el konulmaması görüşünü savunurken Sivas Mebusu Dagavaryan Efendi'nin Yıldız Parkı ile birlikte Müze ve Kütüphane'nin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini dile getirir. Ayrıca Dagavaryan'ın, Müze'nin koleksiyonlara göre ayrılması görüşü dikkate alınmamış olsa da dönemin müzeciliğe bakışını göstermesi açısından önemlidir. Sonuçta karar Yıldız'ın tasfiyesi yönünde olur ve kurulan komisyonlar çerçevesinde Tamirhane, Demirhane, Kütüphane ve Müze tasfiye edilirken, mobilyalarının pek çoğu da kullanılmak için başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere diğer kasır ve köşklere taşınır. Otuz üç yıllık Yıldız Sarayı'ndan geriye sadece fotoğraflar kalır.

Yıldız Sarayı, Sultan Reşad ve Sultan Vahdeddin dönemlerinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir zaman eski günlerindeki ihtişamı yakalayamamıştır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar farklı kurumlara peyderpey tahsis edilir. Bu çalışmanın konusu olan ve burada geçen bölümler ise önce askeriye daha sonra da MİT tarafından kullanmıştır. 2020'den itibaren de Türkiye Büyük Millet Meclisine bağlanıp hâlen İstanbul Ofisi olarak kullanılmaktadır.

Arşiv kaynakları ile temellendirilen bu çalışma aynı zamanda Yıldız Albümlerindeki fotoğraflarla da desteklenmiştir. Yıllarca araştırmaya kapalı olan hatta pek çok çalışmanın araştırma konusu dışında kalan bu bölümler, mimarisi ve işlevleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şüphesiz ki bundan sonra yapılacak yeni çalışmalar ile muallakta kalan sorular da cevap bulacaktır.

Devlet Arşivleri

BOA, BEO, 267726. 20 Cemazeyilevvel 1327 / M. 9 Haziran 1909
BOA, BEO, 3542/265624 16 Rebiülahir 1327/ 7 Mayıs 1909
BOA, BEO, 274888
BOA, DH. EUM. THR 39/48 H. 24 Cemaziyelahir 1328 / M. 3 Temmuz 1910
BOA, DH. EUM.KADL H. 02 Cemaziyelahir 1329 / M. 31 Mayıs 1911
BOA, HH. d. 6797 H. 1 Safer 1326 / M. 5 Mart 1908
BOA, HH. d. 16793 H. 21 Ramazan 1298 / M. 17 Ağustos 1881
BOA, HH.d. 17230 H. 9 Zilkade 1290 / M. 29 Aralık 1873
BOA, HH. d. 26636. 29 Muharrem 1305 / 14 Mart 1907
BOA, HH. d. 27044 H-09-05-1301 / M. 7 Mart 1884
BOA, HH. d. 27728, tarihsiz
BOA.,HH. EBA 29/71 lef 3 H.10 Zilkade1305 / M. 19 Temmuz 1888
BOA.,HH. EBA 31/77 H. 25 Şevval 1307 / M. 14 Haziran 1890
BOA, HH. EBA 32/9 H. 21 Zilkade 1307 / 9 Temmuz 1890
BOA, HH. EBA 32/13 H. 18 Zilhicce 1307 / 5 Ağustos 1890
BOA, HH. EBA 32/27 H. 21 Safer 1308 / 6 Ekim 1890
BOA, HH. EBA 705/19 Keşif def. 414 R. 20 Nisan 1327 / M. 3 Mayıs 1911
BOA, HH. EBA 709/3-10 Keşif def. 305 R. 20 Nisan 1327 / M. 3 Mayıs 1911
BOA, HH. EBA 709/15.1 R. 16 Nisan 1328 / 29 Nisan 1912
BOA, HH. EBA 711/6/3 R. 20 Şubat 1327 / 4 Mart 1912
BOA, İ. HUS. 1417 (992) 133
BOA, PLK. p. 647, tarihsiz
BOA, PLK. p. 919, tarihsiz
BOA, PLK. p. 4612, tarihsiz
BOA, PLK. p. 2944-0001-2, tarihsiz
BOA, PLK. p. 1041-0001, tarihsiz
BOA, PLK. p. 03693, tarihsiz
BOA, İ. DH. 578/40243 H. 21 Rebiülevvel 1285 / 9 Temmuz 1890
BOA, İ.TAL, 93/50 1313 H. 16 Şevval 1313 / M. 31 Mart 1896
BOA, İ.TAL 407/14 H. 28 Şaban 1324/ M. 17 Ekim 1906
BOA, İ.TAL 280/84 H. 11 Rebiülahir 1320 / M. 18 Temmuz 1902
BOA, MF. MKT. 85/31 H. 25 Zilkade 1302/ M. 25 Eylül 1885
BOA, MF. MKT. 1153/81 H. 6 Cemaziyelahir 1328 / M. 15 Haziran 1910
BOA, ML. EEM. 837/12 R. 05.02.1327 / M. 18/04/1911
BOA, ML. EEM. 837/12 R. 05.02.1327 / M. 18.04.1911
BOA, ML. EEM. 887/19 R. 18,11.1327 / M. 31. 01. 1911
BOA, Y. ED, nr. 322/195

- BOA, Y. EE. d. 397, 398, 399, tarihsiz
BOA, Y. EE. d. 322, s. 195, tarihsiz
BOA, Y. MTV. 7/11 H. 23 Ramazan 1298 / M. 19 Ağustos 1881
BOA, Y. MTV. 16/83 H. 27 Rebiülevvel 1302 / M. 14 Ocak 1885
BOA, Y. MTV. 17/6 H. 14 Rebiülahir 1302 / M. 31 Ocak 1885
BOA, Y. MTV. 26/9 H. 11 7 1304 / M. 5 Nisan 1887
BOA, Y. MTV. 27/103 H. 22 Zilhicce 1304 / M. 11 Eylül 1887
BOA, Y. MTV. 76/118 H. 22 Ramazan 1310 / M. 9 Nisan 1893
BOA, Y. MTV. 48/7 H. 3 Recep 1308 / M. 12 Şubat 1891
BOA, Y. MTV. 107/ 20 23 Rebiülahir 1312 / M. 24 Ekim 1894
BOA, Y. MTV. 121/127 18 Zilhicce 1312 / 12 Haziran 1895
BOA, Y. MTV. 202/142 H. 29 Muharrem 1318 / 29 Mayıs 1900
BOA, Y. MTV. 310/226 H. 10 Cemazeyilevvel 1326 / M. 10 Haziran 1908
BOA, Y. PRK. AZJ. 1/47 H. 3 Zilkade 1293 / M. 20 Kasım 1876
BOA, Y. PRK. A. 9/46 H. 24 Muarrem 1312 / M. 28 Temmuz 1894
BOA, Y. PRK. BŞK. 1/30 H. 1 Cemazeyilevvel 1295/ M. 3 Mayıs 1878
BOA, Y. PRK. BŞK. 36/2 H. 19 Şevval 1311 / M. 25 Nisan 1894
BOA, Y. PRK. EŞA. 26/32 H. 28 Ramazan 1314 / M. 2 Mart 1897
BOA, Y. PRK. MF. 1/61 H. 12 Zilkade 1305 / M. 21 Temmuz 1888
BOA, Y. PRK. MF. 1/65 H. 1 Rebiülevvel 1306 / M. 5 Kasım 1888

Millî Saraylar

TSM. 17/543

- Yıldız Albümü, 93209-11,7
Yıldız Albümü, 93487-0001-0004
Yıldız Albümü, 93332-0001
Yıldız Albümü, 92602-0001
Yıldız Albümü, 92602-0002
Yıldız Albümü, 92602-0003
Yıldız Albümü, 92602-0004
Yıldız Albümü, 93283-001-2
Yıldız Albümü, 779-50-0053
Yıldız Albümü, 779-19-0007
Yıldız Albümü, 90468-0008
Yıldız Albümü, 90479-0008
Yıldız Albümü, 93332-0001

Yıldız Albümü, 90815-0041
 Yıldız Albümü, 90815-0015
 Yıldız Albümü, 90867-0037
 Yıldız Albümü, 93487-1-4
 Yıldız Albümü, 90552-0022
 Yıldız Albümü, 90552-0024
 Yıldız Albümü, 90552-0025
 Yıldız Albümü, 90552-0035
 Yıldız Albümü, 90552-0036
 Yıldız Albümü, 90552-0037
 Yıldız Albümü, 90468-0030
 Yıldız Albümü, 90518-0001
 Yıldız Albümü, 90599-05
 Yıldız Albümü, 90599-07
 Yıldız Albümü, 90468-0051
 Yıldız Albümü, 90552-0019
 Yıldız Albümü, 90552-0078
 Yıldız Albümü, 90751-0075
 Yıldız Albümü, 90819-0016
 Yıldız Albümü, 90614-0022
 Yıldız Albümü, 93635-0001
 Yıldız Albümü, 90819-0001
 Yıldız Albümü, 90854-0001
 Yıldız Albümü, 93209-0007
 Yıldız Albümü, 93209-0011
 Yıldız Albümü, 90817-0010

Gazeteler

Sabah, 16 Nisan 1325 [29 Nisan 1909], No: 7037, s. 1-2
Servet-i Fünûn, 10 Mayıs 1325 / 23 Mayıs 1909-], No: 298, s. 3
Tanin, 24 Mayıs 1325 [6 Haziran 1909], No: 273, s. 2
Musavver Muhîr, 28 Mayıs 1325 /10 Haziran 1909, c. 2, No: 8-30, s. 243-244
Moniteur Oriental, 10 Octobre 1895
Illustration, 8 Mayıs 1909, Salt Arşiv
 İBB Atatürk Kütüphanesi
 Alman Mavisi D14/3
 Rumeli Ciheti Haritası A 15

Krt.006879, Topkapı Sarayı Birinci Avlu

Anıtlar Kurulu Arşivi

162/1979, S. 6

III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu Rapor 10195

Diğer Kaynaklar

ARTUN, Ali, *Sanat Müzeleri I Müze ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

AYDIN, S. “Orta Çağ Nadire Kabinelerinden 19. Yüzyıl Küresel Sergilerine Bir İktidar

Bıçımı Olarak Evrenin Sergilenmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (2017), s. 183

AYVAZOĞLU, Beşir, “Kahraman Hafız Kütüb Yıldız Sarayı Kütüphanesi Nasıl

Kurtuldu?” *Bir Ateşpâre Bin Yangın*, (Ed. Cemil Üzen), Kapı Yayınları, İstanbul 2017

BATUR, Afife, “XIX. Yüzyıl İstanbul’unda İki Saray”, *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, İsam

ve İBB Kültür AŞ. ortak yayını, (İstanbul 2015), s. 399

-----, “Yıldız Sarayı”, *Devr-i Hamid, Sultan II. Abdülhamid*, (Haz. Mehmet Metin

Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları,

(Kayseri 2011), s. 132

-----, “Rasathane-i Amire Binası İçin 1895 Projeleri”, *Osmanlı Bilimi*

Araştırmaları VI/2 (2005) s. 126

-----, “Yıldız Sarayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, Kültür

Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, (İstanbul 1994), s. 522

-----, *19. Yüzyıl Sarayında Bir Valide Sultan Bezmi-Âlem*, Cumhurbaşkanlığı

Yayınları, İstanbul, 2018

-----, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Saray

Mobilyasının Üslup Açısından İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,

İstanbul, 2012

-----, Bir Saray Atölyesi Tamirhane-i Hümayun”, X. Türkoloji Konferansı,

s. 765-780

-----, *İki Dost Hükümdar*, Milli Saraylar, İstanbul, 2009

BİLGİN, Bülent, “Yıldız Sarayı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, (İstanbul 2013),

s. 541-544

BİLGİN, Bülent, Türk Saray Mimarisinin Gelişimi Çerçevesinde Yıldız Sarayı,

Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993

BÜTÜN, Rengin Dramur, “Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi”, X.

Sanat Tarihi Araştırma Semineri 29 Mayıs-2 Haziran 1989 Topkapı Sarayı Müzesi

Tebliği, s. 11

CANDEMİR, Murat, *Yıldız’da Kaos ve Tasfiye*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2007

- , “Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray’dan Üniversite’ye”, *Tarih Dergisi*, S. 45 /2007, (İstanbul 2008), s. 125
- ÇAKILCI, Diren, “Sultan II. Abdülhamid’in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı’nda Kuşluk-ı Hümâyun Teşkilatı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 68, (İstanbul 2018), s. 58
- ÇİFÇİ, Aynur, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Askerî Mimari ve İstanbul’da İnşa Edilen Askeri Yapılar, C. 1, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2004
- , “Karakol Binaları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, (İstanbul 2001), s. 431.-432
- DEMİRBULAK, Ayşegül, “Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları”, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, (Aralık 2014), s. 35
- DERİNGİL, Selim, *The Well Protected Domains*, I.B. Tauris & Co, New York 1999; Nilay Özlü, *Toplumsal Tarih*, S. 206, (Şubat 2011), s. 3-4
- DRAMUR, Rengin, “Yıldız Sarayı Askeri Hastanesi ve Yıldız Sarayı Eczahanesi”, *IX. Sanat Tarihi Araştırma Semineri 29 Mayıs-2 Haziran 1989 Topkapı Sarayı Müzesi Tebliği*, s. 8-9
- EGINITIS, D., “Sur le tremblement de terre de Constantinople,” *Comptes Rendus Hebdomadaires des Séances de L’Académie des Sciences*, Paris, (Juillet Décembre 1894), s. 480-483
- EKİCİ, Sakine Akcan “1801 Tarihli Ehl-i Hiref-i Hâssa Defterinde Osmanlı Devleti’nin Sanatkârları”, *Journal of History School*, 47, s. 2187
- ELDEM, Sedad Hakkı, *Boğaziçi Yalıları*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul 1993
- ENGİN, Vahdettin, ÖZYETKİN Melek, (Haz.), *Yıldız Sarayı*, YTÜ ve Halkbankası, İstanbul 2021
- ESEMENLİ, Deniz, “Tanzimatın Sarayı Dolmabahçe”, *MS Tarih Kültür Sanat Mimarlık*, S. 1, Milli Saraylar Yayınları, (İstanbul 1999), s. 50
- FERRARİ, Nicole Kançal, “Topkapı Sarayı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Mimarlık*, (İstanbul 2015), s. 140-145
- FINDLEY, Carter, *Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)*, (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İstanbul 1994
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14-17
- GERÇEK, Ferruh, *Türk Müzeciliği*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “19-20. Yüzyıllarda Avrupa’da ve Türkiye’de Askerî Posta Güvercini Kullanımı”, *Belleten*, (Aralık 2020), C. 84/301, s. 175-1218
- “Güherçile”, Kubbealtı, <http://www.lugatim.com/s/g%C3%BCher%C3%A7ile> ile Erişim tarihi 15 Kasım 2023

- GÜMÜŞ, Müjde Dila, *II. Meşrutiyet'in Saray Mimarı: M. Vedad [Tek] Bey*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2024, s. 120-126
- , "The Creation of a Natural History Display at the Yıldız Palace by Fausto Zonaro and Hüseyin Zekâî Paşa", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 32, (2023), s. 275-303
- , "II. Meşrutiyet Döneminde Yıldız Sarayı'nda Gerçekleştirilen Mimari Müdahaleler (1909-1914)", *Art Sanat*, S.15. (2021), s. 93-108
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Enderun", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.11, (İstanbul, 1995), s. 185-187.
- KAR, Aykut, "Arşiv Belgeleri Işığında Rasathane-i Amire'nin Müdürü Coumbary Efendi'nin Çalışmaları", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Uluslararası Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu 19-21 Nisan 2018 Bildiri Kitabı*, s. 610-625
- KARATEPE, Tuba Çavdar, TÜRKMEN, H., "Yıldız Saray Kütüphanesi", Hidayet Yavuz Nuhoglu (Derleyen), *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongre Tebliğleri, 12-15 Nisan 1999*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2001, s. 637-638
- , "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, s. 544-545
- KAYA, Nilgün, ÖZULUĞ, Oya, "The Herpetological Collection of Zoology Museum, İstanbul University, *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi C- Yaşam Bilimleri ve Biyoteknoloji*, S. 6/2, (2017), s. 55-63
- KÓS, Karóly, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, Kaynak Yayınları, I. Basım, İstanbul 2008
- KONUKÇU, İrem Özel Koleksiyonların Müzelere Dönüştürülmesi, Yüksek Lisans Tezi, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007
- MÜLLER, Mrs. Max, *İstanbul Mektupları*, Şehir Yayınları, İstanbul 2010
- NECİPOĞLU, Gülru, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2007
- NEMLİOĞLU, Candan, *Türk Saray Mimarisinin Gelişimi ve Osmanlı Sarayları İçinde İstanbul Yıldız Sarayının Yeri*, MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1988
- OSMAN NURİ, *Bilinmeyen Abdülhamid*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2017
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid-Hatıralarım*, Selçuk Yayınları, İstanbul.
- OSMANOĞLU, Şadiye, *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul, 1966
- ÖZCAN, Azmi, "Sultan II. Abdülhamid'in Dış Siyaseti ve Uygulamaları", *Sultan II. Abdülhamid Dönemi*, (Ed. Mehmet Bulut, Muhammet Enes Kala, vd.), İstanbul Zaim Üniversitesi Yayınları, (İstanbul 2019), s. 115-126
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Bostancı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 309
- ÖZLÜ, Nilay, "II. Abdülhamid Döneminde Topkapı Sarayı Karakolhaneleri: Bilinenler ve

- Bilinmeyenler”, *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.*, (2018), s. 768
- PAPAVASILEIOUS, M.,”From the cabinet of curiosities of the Renaissance, to the museum of the Enlightenment The role of collections in the constitution and distribution of knowledge”. Erişim Adresi: <http://tr.scribd.com/doc/95733543/From-the-cabinet-of-curiosities-to-the-museum>, (Erişim Tarihi 01.11.2012)
- POLAT, Hasan Ali, AKANDERE, Osman, “Yıldız Sarayı’nın Yağmalandığı İddiası, Mütareke Dönemindeki Yağma Davası ve Neticesi”, *Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5/1, (Bahar 2020), s. 343
- SAĞDIÇ, Zafer, Üç Osmanlı Sarayında İşlev ve Mimarlık Bağlantısı, Doktora Tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 134
- SALKIMLI, Mehmet, ÖRSEL, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Emniyet-i Umumiye 10 Nisan 1845*.
- SARI, Nil, AKGÜN, Burhan, KURT, U. Emrah, *Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfünun Tıp Fakültesi*, İstanbul 2010 Kültür Başkenti, 2011
- SEÇKİN, Nadide *Topkapı Sarayının Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1998
- SEVİN, Necla Arslan, “19. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Polis Teşkilatı ve Karakol Binaları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, s. 395-399
- SEZER, Hamiyet, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, 1996
- SÖNMEZ, Ali, *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara 2005
- SHAW, Wendy Meryem K., *Osmanlı Müzeciliği*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Müzeler Tarihi*, İstanbul, 1936
- TAHSİN PAŞA, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 30
- TEKİNALP, Ayşe Pelin Şahin, Yıldız Sarayı Kompleksi Duvar Resimleri, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999
- TÜRKAN, Ahmet, “Osmanlı Sarayında Bir Dinler Tarihçisi: Max Müller’in Türkiye Ziyaretinin Değerlendirilmesi”, *Oksident* 3/1 (2021)
- TÜRKER, Deniz, *Ottoman Victoriana: Nineteenth-Century Sultans And The Making of a Palace*, 1795-1909, <https://dash.harvard.edu/handle/1/33840715?show=full>
- UĞURYOL, Draşan, “Effects of Environmental Graphic Design Issues as a Supportive Source of Hospital Spatial Perceptio”, *International Refereed Journal of Design and Architecture*, 2021, s. 101
- UMUR, Suha, “Dolmabahçe Sarayında Türk Yapımı Bir Piyano”, *Milli Saraylar 1994-1995*, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 1996, s. 70-77
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, Özgür Yayınları, İstanbul 2003

Plan 1	Yıldız Sarayı Hümâyunu bahçesinde inşâsı mutasavver olan demiryolunun Harita-i Umumiyesidir, Yıldız Albümü, 93283-001-2	12-13
Plan 2	Yıldız Sarayı yerleşim planı, BOA, PLK. p. 2944-0001-2	14-15
G-1	Topkapı Sarayı (15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı, s. 131)	19
G-2	Bâbüsselâm, Yıldız Albümü, 779-19-0007	20
G-3	Topkapı Sarayı Birinci Avlu, İBB Atatürk Kütüphanesi, Krt.006879	21
G-4	Bâb-ı Hümâyun, Yıldız Albümleri 90763-0007	22
G-5	Sultan III. Selim Çeşmesi, Salt Araştırma	27
G-6	Çadır Köşkü, Yıldız Albümü, 90468-0008	28
G-7	Büyük Mabeyn, Yıldız Albümü, 90479-0008	29
G-8	Yıldız Sarayı bahçesine Ortaköy tarafından ilave olunan arazinin haritası, Yıldız Albümü, 93332-0001	30
G-9	Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Albümü, 90815-0041	31
G-10	Hasbahçe, Yıldız Albümü, 90815-0015	32
G-11	Yıldız Sarayı Dış Bahçe, Yıldız Albümü, 90867-0037	33
G-12-13	Illustration, 8 Mayıs 1909	37
G-14	Sedad Hakkı Eldem (Boğaziçi Yalıları, s. 43)	38
G-15	Alman Mavisi D14/3, İBB Atatürk Kitaplığı	40-41
G-16	Rumeli Ciheti Haritası A 15, İBB Atatürk Kitaplığı	42-43
G-17	Polis kontrol noktası, günümüzde Dış Karakol binasına giriş kapısı	46
G-18	Birinci Avlu güney yerleşkeye giriş, sağda eski Tamirhane solda eski Rasathane binalarının günümüzdeki görünüşleri	47
G-19	Kütüphane binası ve solda Yıldız Parkı ile Birinci Avlu'yu ayıran duvar	47
G-20	Askerî dönemde hizmet yapılarının konumları	52-53
G-21	Silahhane, Arabalık çatıdan görünüm, Yıldız Albümü, 90552-0022	54
G-22	Silahhane, Yıldız Albümü, 90552-0035	55
G-23	Yıldız Marangozhanesi, Yıldız Albümü, 93487-1-4	56-57
G-24	Y.PRK.BŞK. 1/30	58
G-25	Y.PRK. BŞK. 1/36.1-2	58
G-26	Tamirhane-i Hümâyun, Yıldız Albümü, 90552-0038	60
G-27-31	Sultanahmet Sanayi Mektebi, Yıldız Albümü, 90555-0017, 0019-0021-0022	61-62
G-32	Günümüzde personel yemekhanesi ve bir bölümü porselen atölyesi olarak kullanılan Tamirhane-i Hümâyun	63
G-33-34	Sedefli Sehpa, Yıldız Albümü, 779-50-0053	68
G-39	Piyano, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, TBMM Açık Erişim, K.127-56	70
G-40	MİT döneminde spor salonu olarak kullanılan eski Tamirhane-i Hümâyun	71
G-41	Tamirhane binasının kapatılan kapısı ve Arabacılar ile Tamirhane arasındaki muhdes duvar	72-73
G-42	Tamirhane binasının kapatılan kapılarının bulunduğu yer	74
G-43	Demirhane üretim eskizi, BOA, PLK. p. 01041-0001	75
G-44	Demirhane binasını gösteren havadan görünüm	76-77
G-45	Vedad Bey mutfak lavabosu çizimi, 20 Şubat 1327	78
G-46	Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi	82
G-47-48	Güvercinlik çizimleri, (Pierre Chabet, Le Bois Pittoresque)	83
Plan 3	Güvercinlik kat planı, Anıtlar Kurulu Arşivi	84

G-49	Güvercinlik kapı detayı	86
G-50	Güvercinlik, çatı ve dış cephede güvercinlerin konaklamalarına uygun ahşap detaylar	86
G-51	Güvercinlik doğu cephesi, grotto detayı	87
G-52	Güvercinlik güneydeki oda	88
G-53	Güvercinlik payanda destekli kuzeydeki oda	89
G-54	Güvercinlik merdiven kovası	89
G-55	Güvercinlik üst kat güneydeki oda	90
G-56	Güvercinlik üst kat kuzeydeki oda	90
G-57	Güvercinlik çatı katı	91
G-58-61	Restorasyon öncesi Güvercinlik, MİT Başkanlığı Arşivi	97-99
G-62	Kütüphane binasının günümüzdeki görünümü	104-105
G-63	Hasbahçe'deki Kütüphane, Yıldız Albümü, 90552-0024	107
G-64	Harem Bahçesi'nde Kütüphane, Yıldız Albümü, 90552-25	108
G-65	Kütüphane-i Hümayun, Yıldız Albümü, 90552-0037	109
G-66	Kütüphane binası, askerî dönem	109
G-67	Kütüphane binası çizimi, BOA, PLK.p. 03693	110-111
G-68	Kütüphane iç mekân görünümü, Yıldız Albümü, 90552-0036	112-113
G-69-72	Marangoz Rupin'in Kütüphane-i Umumi için imal etmiş olduğu el-yevm camekândenin resmi, Yıldız Albümü, 926202-0001-4	114-115
G-73	Silahhane, Yıldız Albümü, 90468-0030	117
G-74	Kütüphane ve Silahhane dolaplarının çizimi, BOA, PLK. p. 919	118
G-75-76	Kütüphane Kayıt Defteri, BOA, d. 398	120-121
G-77	Müze-i Hümayun, Yıldız Albümü, 90518-0001	127
G-78	Tüfenk namlularıyla fitilli tüfenklere tahsis kılınan mârûlarz odanın kapı tarafından sağ cihete doğru görünüşü, Yıldız Albümü, 90599-05	129
G-79	Mesbûkûlarz salonun sol cephesinin medhale doğru görünüşü, Yıldız Albümü, 90599-07	130
G-80	Yeni Köşk, Yıldız Albümü, 90468-0051	131
G-81	TSM 17/543	132-133
G-82	Selâtin-i 'izâm-i' illiyyîn makam hazerâtının resimleri ve nefis-i nefis-i hümayunlarının istimal buyurmuş oldukları eşyâ-i musanna ve sair tablolar, TSM17/543	136-137
G-83	Günümüzde atölye olarak kullanılan Kütüphane'nin yanındaki binalar. Geçmişte Müze olduğu düşünülmektedir.	149
G-84	Günümüzde atölye olarak kullanılan Kütüphane'nin yanındaki binalar. Geçmişte Müze olduğu düşünülmektedir.	150
G-85	Fen Fakültesi Hayvanat Müzesi, (Kuruluşundan 1933 Reformuna Fotoğraflarla Darülfunun Tıp Fakültesi, 2011)	151
G-86	Yıldız Şale Alt Kat, Yıldız Albümü, 90552-0078	152
G-87	Müştemilat (Rasathane), Yıldız Albümü, 90751-0075	154-155
G-88	Askerî dönemde Rasathane binası	157
G-89	Rasathane binasının günümüzdeki görünümü	158-159
G-90	Yeni Kasr-ı ali-i şahanelerinin camekânı, Yıldız Albümü, 90552-0019	162
G-91	İnşası varid-i hatır-ı ubeydanem olan rasadhane ve nisfunnehar dairesi ve âlât-ı rasadiye ve saire müzehanesinin gayrı ez nakliye ve amele ücreti lüzumu görünen eşya defteri, BOA, Y. PRK. MF. 1/61	163

G-92	Hamidiye Cami, Yıldız Albümü, 90819-0016	166
G-93	Ertuğrul Tekke Cami, Yıldız Albümü, 90817-0010	166
G-94	Yıldız Talimhane Kasrı, Yıldız Albümü, 90614-0022	167
G-95	Su deposu	167
G-96	Dış Karakol binası dış cephe	171
G-97	Yıldız Sarayı civarı, Yıldız Albümü, 93635-0001	172
G-98	Yıldız Hamidiye Cami, Yıldız Albümü, 90819-0001	173
G-99	Giritli Hüseyin, Yıldız Hamidiye Cami, tuval üzerine yağlı boya, 65x81cm., ARHM, Env. No: R-0181	173
G-100	Dış Karakol ve İleri Karakol binaları, Yıldız Albümü, 90854-0001	174-175
G-101	Yıldız Sarayı civarında yeniden inşa olunacak karakolhane ile Zabitan ve Kalem Dairesi'nin resim ve planı, BOA, PLK.p 647	177
G-102	Dış Karakol binası çizimi, Yıldız Albümü, 93209-0007	177
G-103	Dış Karakol binası planı, Yıldız Albümü, 93209-0011	178
G-104-105	Poligon-ı Hümayun'a inşa olunacak karakolhanenin resmi ve planı, BOA.PLK. p. 04612	179-180
G-106	Günümüzde askeriye tarafından kullanılan İleri Karakol binasının ön cephe girişi	181
G-107	İleri Karakol binasının kapı üzerinde yer alan kitabesi	182
Plan 4	Dış Karakol binasının iç mekân kullanımını gösteren çizim	183
G-108	Dış Karakol binası çatı görünümü, Anıtlar Kurulu Arşivi	184
G-109	Dış Karakol binası ile Arabacılar binası arasındaki geçit, Anıtlar Kurulu Arşivi	184
G-110-111	Dış Karakol binası, Anıtlar Kurulu Arşivi	185
Plan 5	Harp Akademilerinin Yerleşim Planı	186-187
Plan 6	MİT Başkanlığı döneminde yerleşkenin kullanımı	188-189

A

Abdurrahman Şeref Bey	122, 123
Abdülaziz (Sultan)	10, 25, 28, 127, 160, 168, 171, 172
Abdülhamid II (Sultan)	3, 10, 11, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 39, 50, 51, 54, 55, 59, 67, 68, 70, 75, 82, 83, 85, 88, 100, 106, 107, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 130, 131, 149, 161, 168, 169, 171, 172, 176, 179, 191, 192, 194, 202, 203, 204, 205
Abdülmecid (Sultan)	10, 17, 25, 26, 28, 50, 51, 67, 70, 171, 202
Acem Kasrı	128
Agavat Dairesi	39, 45
Agop Balyan	32
Ahmed I (Sultan)	27
Alexandre Vallauray	32
Ali Sabri	bkz. Sabri Kalkandelenli
Ali Said	66, 120, 121
Alman Mavileri	39
Almanya	58, 59, 100, 123, 127
Anadolu Selçuklu	9
Antalya	194
Arabacılar	39, 45, 53, 55, 71, 73, 171, 184
Arabalık	14, 39, 45, 52, 54, 71, 193
Aristidi Coumbary	160
Arz Odası	20, 22
Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye	28, 168

Asâkir-i Zaptiye Teşkilatı	169
Askerî Müze	117, 122, 153
Atina Rasathanesi	161
Avrupa	25, 26, 32, 50, 66, 83, 85, 88, 100, 126, 127, 132, 145, 148, 203
Ayşe Sultan	51, 96, 152, 156, 160

B

Babîâli	26
Bâb-ı Hümâyûn	20, 22
Bâbüssaâde	20
Bâbüsselâm	20
Bahçesaray	21
Berlin	58, 59, 127
Berlin Sefareti	59
Berthier Paşa	32
Beşiktaş	60, 63, 169
Bayezid II (Sultan)	126
Beylerbeyi Sarayı	9, 67, 191
Beyoğlu	50, 150, 169
Bezm-i Âlem Valide Sultan	28
Bizans	18, 20, 27, 204
Boğaziçi	27, 38, 168, 203
Bostancı	168, 204
Büyük Kütüphane	bkz. Kütüphane-i Hümâyûn
Büyük Mabeyn	28, 29, 39, 45, 78, 172

C

Cihannüma Köşkü	39, 45, 46, 78
Civankapucubaşı	27
Coumbary	160, 161, 163, 204
Çadır Köşkü	15, 28, 46
Çırağan Sarayı	9, 191, 192
Çit Kasrı	28, 39, 45, 78

D

Dagavaryan Efendi	149, 195
D'Aronco	32, 82, 162
Demirhane	3, 14, 45, 52, 55, 56, 63, 74, 75, 78, 79, 83, 91, 156, 191, 192, 194, 195
Dış Karakol	3, 46, 53, 165, 171, 175, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186
Dış Kütüphane	bkz. Kütüphane-i Hümâyûn
Doktor Mavroyani	161
Dolmabahçe Sarayı	9, 10, 13, 17, 22, 27, 28, 29, 31, 66, 67, 68, 78, 121, 191, 192, 194, 195, 203, 205

E

Ebuzziya Tevfik	195
Eczahane	39, 45
Edirne	21, 106, 126
Eginitis	161
Ehl-i Hiref	22, 54, 55, 203
Ertuğrul	165, 166
Eski Saray	17, 18, 19, 106

F

Fatih Sultan Mehmed	bkz. Mehmed II (Sultan)
Fransa	26, 100

G

Galata Yarımadası	27
Güvercinlik	3, 45, 46, 52, 74, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 107, 108, 156

H

Haliç	168
Halid Ziya Uşaklıgil	54, 75, 150, 192, 205
Hamidiye Camii	45, 165
Hansaray	21
Hareket Ordusu	36, 121
Harem	14, 31, 33, 39, 46, 68, 92, 96, 107, 108, 118
Hasbahçe	27, 31, 32, 33, 85, 107
Hereke	151
Herman Yung	63
Hint-Moğol	21
Hususi Daire	31, 39, 123, 129

I

III. Ahmed Kütüphanesi	106
Illustration	36
İleri Karakol	46, 165, 175, 176, 179, 181, 182
İngiltere	14, 26, 128, 148
İoannidis	32
İslam	18, 20, 21, 27, 28, 106, 168, 202, 203, 204
İsmail Hakkı Baltacıoğlu	123
İstanbul	1, 5, 10, 13, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 36, 39, 46, 51, 54, 67, 68, 71, 78, 82, 88, 93, 96, 106, 107, 108, 118, 119, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 153, 156, 160, 161, 163, 168, 169, 176, 186, 195, 202, 203, 204, 205
İstanbul	82

J

Jandarma Teşkilatı 168

K

Kanûn-ı Esâî 26
 Kanuni Sultan Süleyman bkz. Süleyman I (Sultan)
 Kasr-ı Dilküşa 28, 172
 Kazancıoğlu 27
 Kırım Hanlığı 21
 Kırım Savaşı 25
 Kiler-i Hümâyûn 39, 45
 Kimyahane 45
 Kubbealtı 20, 100, 203
 Küçük Mabeyn 39, 67, 78
 Kütüphane-i Hümâyûn 14, 45, 46, 47, 52, 70, 82, 83, 88, 91, 100, 104, 106, 107, 108, 109, 111, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 148, 149, 150, 156, 191, 192, 193, 195

M

Mahmud II 10, 28, 168, 171, 172
 Malta 14, 28, 93, 106, 107
 Marangozhane-i Hümâyûn 66, 152
 Marmara 20, 79, 168, 203
 Max Müller 118, 119, 148, 205
 Meclis-i Mebusan 122, 149, 150
 Mehmed Lutfi 120
 Mehmed II (Sultan) 9, 10, 11, 17, 18, 20, 106, 126
 Mehmed V (Sultan) 11, 75, 78, 192, 194, 195
 Merasim Dairesi 14, 67, 123
 Meşrutiyet 26, 78, 79, 204
 Midhat Paşa 29
 Mihrişah Sultan 27
 Milli İstihbarat Teşkilatı bkz. MİT
 Millî Saraylar 2, 67, 68, 129, 148, 200
 MİT 2, 11, 71, 81, 82, 97, 98, 99, 101, 124, 195
 Mustafa Sabri 120
 Murad III (Sultan) 126
 Murad V (Sultan) 25
 Mustafa III (Sultan) 27
 Mücellithane 45, 91, 194
 Müller 118, 119, 131, 148, 205
 Müzehane 3, 14, 45, 78, 123, 124, 126, 191

N

Napoli Rasathanesi 161

O

Orhaniye 165

Orta Çağ 30, 126, 202

Osmanlı 2, 9, 10, 11, 13, 17, 18, 19, 20, 25, 26, 31, 33, 36, 39, 50, 51, 54, 55, 66, 82, 85, 88, 100, 106, 118, 119, 123, 126, 127, 128, 160, 161, 168, 169, 176, 179, 191, 193, 194, 202, 203, 204, 205

Osman Nuri 29, 63, 66, 74, 75, 106, 130, 131, 161

P

Paris Antlaşması 25

Pierre Chabet 83, 85

Profesör Palmiere 161

R

Raimondo D'Aronco 32, 82, 162

Rasathane 45, 46, 47, 52, 83, 108, 116, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 163, 193, 202, 204

Refia Sultan 51

Rumeli Ciheti 39, 42, 148, 193, 201

Rus Mösyö Harbakof/Çarbakof 32

S-Ş

Sabri Kalkandelenli 120, 121, 123, 125

Sarkis Balyan 32

Set Köşkü 39, 45

Silahhane 39, 45, 54, 55, 91, 116, 117, 118, 162, 163

Sultanahmet 59, 62

Selim III (Sultan) 10, 27

Sûr-i Sultânî 9, 20, 21, 22

Süleyman I (Sultan) 27

Süleyman Hasbi 120, 121

Şale 14, 36, 39, 78, 82, 85, 107, 123, 129, 152, 153

T

Talimhane 39, 165, 167

Tamirhane-i Hümâyün 3, 14, 45, 47, 50, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 63, 66, 67, 70, 71, 73, 74, 75, 78, 82, 83, 91, 116, 156, 171, 191, 192, 193, 195, 202

Tanzimat 9, 10, 13, 25, 26, 29, 33, 55, 168, 191, 193

Tayyazade Ata Bey 126

TBMM 1, 2, 3, 5, 13, 46, 68, 70, 71, 107, 124, 165, 171, 186, 195, 205

Teşrifat Nazırlığı 45

Tophane	51, 63, 66
Topkapı Sarayı	3, 5, 9, 10, 11, 13, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 31, 33, 45, 96, 106, 116, 122, 123, 125, 126, 130, 148, 149, 150, 168, 169, 183, 191, 192, 202, 203, 204, 205
Tüfekçiler Koğuşu	45
Tüfenk Fabrikası	14, 74, 83, 100
Tüfenkhane	194
Türk	9, 19, 20, 21, 27, 32, 36, 68, 74, 119, 126, 161, 186, 202, 203, 204, 205
Türkiye Büyük Millet Meclisi	bkz. TBMM

V-W

Vasilaki	32
Vahdeddin (Sultan)	11, 195
Vedad Bey	78, 79, 96
Wilhelm II (Kaiser)	127
Wilhelm I (Kaiser)	127

Y

Yanko Efendi	32
Yaveran Dairesi	45
Yedikule Hisarı	126
Yeni Köşk	15, 67, 78, 129, 130, 131, 148, 152
Yeni Saray	19, 20, 21, 22
Yıldız	2, 3, 5, 10, 11, 13, 15, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 45, 46, 47, 50, 51, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 67, 68, 70, 74, 75, 78, 79, 82, 83, 85, 88, 91, 92, 93, 96, 106, 107, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 183, 186, 191, 192, 193, 194, 195, 200, 201, 202, 203, 204, 205
Yıldız Müzesi	148, 149, 150
Yıldız Saray-ı Hümayun	bkz. Yıldız Sarayı

Z

Zaptiye Müşirliği	168
Zaptiye Nezareti	169

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR